Передмова

"На розі двох вулиць, підставивши крила травневому вітру, стоїть мій друг Бурдик. У руці його — пляшка вина. В довірливі очі, не фільтруючись, суне гомін і шумовиння з поверхні міських артерій. У якому з видимих напрямків, міркує Бурдик, мені б податися? Де спрямувати завзяття? Як і коли дати людям що-небудь нове — підхід до життя, погляд на природу речей або оригінальне вчення? П'ята година. Весна ось-ось перетече у літо. Двадцять градусів. Листя блаженно тремтить. На каштанах розверзлися тропічні свічки. Перехожі мліють від надлишку благодаті, яку вони ні спіймати, ні використати не зможуть. Так вона й зійде на пси!"

— Отаким, — кажу, — я й досі бачу Бурдика, хоча від того вікопомного травня, коли він на перехресті Черво-ноармійської та Саксаганського чекав на мене, минуло вже підрахуйте самі скільки років.

— Ми розуміємо, — кажуть вони мені, — але, будь ласка, мінімум лірики. Наш читач за свої гроші хоче одержати максимум. Література — також товар. Наголос — на насичений інформацією сюжет. І на дотепну, захопливу форму. Час грубезних шедеврів минув. Тепер всі поспішають. Сторінку вони ще так-сяк переглянуть. Але не більше! Зацікавляться — куплять. Спіткнуться об незрозумілий або нудний опис — і все! На щось інше ці гроші витратять. (Це в понеділок до мене звернулися співробітники одного з нових журналів. Пацани, років по двадцять, не більше.)

— Ми, — кажуть, — висвітлюємо білі плями, забуті прізвища, розробляємо неканонічне прочитання історії. Бурдик, ми чули, був представником неформальної культури.

— Ну, — кажу.

— Як нам відомо, ви зберігаєте його архів.

— Припустимо.

— Дайте нам щось з його літературної спадщини. Ми надрукуємо з вашими коментарями і спогадами.

— Я подумаю, — кажу.

— До п'ятниці, — кажуть. — Працюємо за жорстким графіком. На базі спільного підприємства. Оренда приміщення. Оплата — бартером.

— В часи, — кажу, — коли мій друг Бурдик жив і творив, зберігання такого архіву вважалося криміналом!

— О, о, — кажуть, — ми схиляємося. Але тиснуть умови контракту. Якість і пунктуальність. Решту фірма бере на себе. Папір — не проблема. Комп'ютерний друк. Лазерний принтер.

— Моє, тобто наше, — кажу, — покоління прийняло удар. Це — окрема трагедія. Вам її не зрозуміти. Так, тепер модно критикувати, але скажіть мені: хто конкретно поніс за все відповідальність? Чому досі не посадили нікого?

Мовчать.

— Особисто ми, — кажуть, — відповідаємо: я — за літературний куточок, він — за колонку сексу. Хочемо, щоби наш часопис став новим словом. Згодом освоїмо і кольоровий друк. Наше гасло: відверто на будь-які теми.

Анотація — англійською. Три сьомих накладу — за кордон. За нами — половина діаспори.

— Бурдик, — кажу я їм, — то була Зайва Людина.

— Прекрасно! — вони мені відповідають.

— Новий Гамлет! Жертва системи! — кажу. — Бо він не схотів бути Гвинтиком. Його смерть — то своєрідний виклик.

— Якщо до п'ятниці не встигаєте, — кажуть вони, —то хай це буде понеділок, але під дев'яту нуль-нуль. Так, щоб десь восьма п'ятдесят, плюс-мінус п'ять хвилин. Ринок диктує. А ще краще — в п'ятницю. Коли здаємо наступне число. Видавництво квапить.

— Я теж, — кажу, — не новачок у мережі друкованих органів...

— От і чудово. До п'ятниці, — кажуть. — Приємно було познайомитися.

— Ну, — кажу.

Вони вишкірилися, по черзі здавили мені руку і подибали нашвидкоруч заробляти гроші.

А де я візьму їм спадщину Бурдика? Те, що я мав —листи, клаптики з його віршами в університетських зошитах, план сценарію, карикатури — все розповзлося по драних течках, а звідти від повної безнадії під час переїздів (а я за ці роки змінив шість помешкань!) десь випарувалося. І п'єса "Смерть Василя Шуйського" для театру глухонімих. І трактат "Діалоги Напівматроса та Східньої людини про сутність буття". І ескіз панно "Злізай із дерева!". (Різноманіття його зацікавлень і досі вражає.) І Доброчух, Младоцвях, Хочубей, Здоров (називаю з пам'яті, навмання), не кажучи вже про Ванхадла й Воєнного. Де поділися всі ці та тьма інших прізвищ, що їх Бурдик так полюбляв збирати (хотів у якомусь із творів використати)?

Щоправда, знайшлася чернетка "За підкладкою". Зміст цього оповідання простий. Головний персонаж (а вся розповідь там — від першої особи) йде якось після роботи додому.

"Мені сорок два роки, згадує він, і я дуже стомився! Встромлю-но я руки в кишені". А в одній із кишень —дірка. Сунувся він туди і провалився.

Підвівся, розмазав сльозу, обтрусився, принюхався до пилу й мороку.

Що ж і кого ж, ніби питає автор, я тут бачу? Й стовпчиком подає список імен та речей, які для нас тепер уже є археологією.

— Карл Юнг та Фрідріх Ніцше (зразок політичного жарту),

— "кілька в салаці" (консерва, дешева закуска),

— "більшовик" (пляшка міцного вина місткістю 0,8 літра. Вона ж "бомба", "фауст-патрон" або просто "фауст"),

— Герман-Гессе, Діп-Папл, Дзен-Дао (прикмети духовності і вияв туги за "справжнім" життям),

— різне (ціни на вино, деталі скрути та тиску, спалахи інтуїтивних прозрінь),

— аматорські фотопортрети учасників масовки — Гурського (конформіст, викажчик), Заремби (шкільний товариш), батьків, дітей, Боровадянки (наскрізний персонаж жіночої статі) тощо,

— турбота Партії про Уряд (жарт),

— її блакитний светр (подробиця-натяк на любов, герой "За підкладкою" збирався на повітряній кулі тікати на Захід, але закохався і загальмував).

Подаю перелік не за абеткою, а так, як він стоїть на тому аркуші. Хоча це — не повний текст, а чернетка.

Звичайно, не знаючи контексту, важко побачити в ній панораму епохи. Але, піднапружившися, можна, якщо і не розписати ці нотатки в оповідання, то, принаймні, підперти їх чесним коментарем.

Мене турбує інше. Припустімо, я їм до п'ятниці зліплю уривок із творчості Бурдика. А чи не скажуть вони мені: ми — видання комерційне, залежимо від попиту, а на вас зараз моди немає. Бо все ваше покоління для нас — не указ. Ви за свої сорок з гаком для нас не лишили ні гори, ні копанки, тому без зайвого виску мусите десь розчинитися. (Про гору й копанку — це моя власна метафора.)

Скажуть! І матимуть рацію.

Бо взяти того ж Зарембу. (Я не розумію, навіщо Бурдик увів його у своє оповідання.) В дев'ятому класі посеред зими він, Заремба, підбивав нас із Бурдиком тягтися з ним у Святошино ґвалтувати знайому поштарку (і з того, звичайно, нічого не вийшло). Зате у десятому класі він разом із Блохіним виступав за "дубль". А після школи Заремба поїхав до Мінська, де півтора роки грав за місцеве "Динамо". Щось йому там не сподобалося і він перевівся до "Чорноморця", де невдовзі побився з тренером. Перебрався до Луцька, але його син там захворів на астму, і Заремба знов запросився до моря. Не вийшло. Він кілька разів писав до Федерації, погрожував, скаржився, підшивав довідки, дарував лікарям сервізи і на тому попався. Поїхав у Донецьк, осів фізруком у середній школі, розлучився, і жінка у нього відсудила кооператив. Потім він десь зник. Хтось мені казав, ніби він влаштувався начальником тиру на

Печерському ринку, і буцімто ходить до церкви, де роздає старцям банкноти. Бурдик би не повірив.

А з іншого боку, Гурський. Комсомол, партія, профспілки. Видряпався до заввіділу, по кілька разів на рік їздив за кордон. А коли позачиняли райкоми, він пірнув у мул, а тоді виплив на чолі власного банку.

Минулого тижня я мав щастя бачити його. Стою собі під гастрономом, напроти валютної крамниці, аж —глип! — підрулює біла "тойота". З неї виходить друг нашої молодості й колишній товариш, а нині пан Гурський. Вирішив по дорозі додому справити жінці шубку. Доларів, може, за п'ятсот. Волосся на лобі поменшало. Зате оправу в Мадриді придбав, золоту. Вітер, зимно, але він без шапки. Так тепер треба. Весь у плащі на квітчастій підкладці. Незворушна мармиза. Жодної оригінальної риси. Совітське штампування. Людина на всі часи.

Є, правда, й інші. Ті, що не ходили ні в райкоми, ні на футболи, а найкращі роки пересиділи в запіччі. Конспектували щось, крадькома робили ксерокопії й були переконані, що прилучаються до вищих сфер. Де ті сфери? Чому вони й досі ховаються? А зацапана всіма нами Духовність? Де її носять чорти?

Одне слово — гумус, а не покоління!

"Хіба про це мріялося?" (Це вже слова героя "За підкладкою".)

"Га?" — риторично питає він, шукає вихід, вступає у бійку з умовами, зазнає безліч пригод.

"Що за час мені випав! — вигукує він на початку свого монологу. — За що? Чому саме так? Саме тут? Саме я?"

"Сам винен, — відповідають йому інші явища та персонажі, — треба було не падати! Дірку чому не зашив? Ми, між іншим, також унікальні. Кінчай монологи. Вгрузайся у данність. Штовхайся і штовханим будь".

"Відмовляюся! — кидає їм герой. — Геть із цього запідкладдя! Назад до кишені!"

(Чернетка кінчається цим волелюбним закликом. І це є ключ до всієї творчості Бурдика, з якої повністю, хоч як то прикро, зберігся лише цей уривок, тому неясно, як далі складеться доля героя.)

Але в житті було так. Бурдик, як ми з ним і домовлялися, під кінець вісімдесятих років, пополудні вибрався на ріг Червоноармійської та Саксаганського. Щось мене забарило, і він мусив довго чекати — вже добре, як завжди, зачмелений. І на те є причина. Бо Партія нас двадцять років труїла кріпленим вином і не дозволяла розкритися. (Ці шмаркачі із журналу, хіба ж вони зрозуміють!) Явити світові всю широчінь своїх творчих потенцій — про це ми й не мріяли! Ні я, ні Бурдик.

Тому він без жодних претензій стовбичив за звичкою під гастрономом і визирав мене.

Був кінець березня, але на диво теплий. Природа передчувала новий сезон руханки соків, паморочливих запахів і рясних плодів. Усе виглядало так, як і п'ятнадцять років до того. Хіба що там, де колись шумувала надія, тепер розляглася втома. І можна було вже робити висновок, що, мовляв, гарно цвіло, духмяніло, і бджоли роїлися, і солов'ї з комарами були, але майже нічого не зав'язалося.

Бурдик нервово відтупцяв свої півгодини. Він щойно спожив пляшку "Горобини на коньяку" (подаю коментар для молоді та іншоземців, що це таке пійло міцністю у тридцять градусів, бо на горілку він не назбирав), і надсадно думав, де б тут відлити. Аж раптом відчув, що на нього дивляться.

Він обернувся. За кілька кроків від нього стояла та, що у "За підкладкою" названа "її блакитним светром". Гарно влаштована, добре доглянута, все ще зваблива. Колись їх єднало кохання. Потім вона одружилася з Гурським і Бурдика більше не бачила. Замість поринути у спогади, коханці вирячилися одне на одне.

Про що думав Бурдик, ми вже не дізнаємося. Її ж міг огорнути жаль (Бурдик замолоду — то був Орфей!), смуток, сердешний трепет (як луна незгаслого почуття), прикрість (мовляв, "що це життя зробило з тобою!") або й навіть радість (за Гурським безпечніше).

Але скоріше за все, що в ті кілька німих секунд вона йому своїм поглядом щиро в усьому зізналася. По-перше, в тому, що любить його (я, принаймні, не відкидаю такої можливості). По-друге, що вона — зрадниця (проміняла митця на нікчему). А по-третє, що вона й досі, лягаючи в ліжко до Гурського, марить ним, Бурдиком.

"Не муч мене хоч тепер! — могла мовчки благати вона. — Пожалій! Хай усе буде так, як є! Не руш кубла Гурських! Ні він мені тепер не заважає, ні я йому. Я не готова до подвигу. Діти ось-ось уже школу закінчать. Треба їх десь поступати. Скажи, кому краще було б, якби я свого часу не захистилася? Або якби розлучилася? Або якби не вступила до лав? Тоді б не я, а наш профорг Боровадянка стажувалася б півроку в одній з країн загнивання й достатку! Хіба ти не мріяв хоча б одним оком туди зазирнути, хоч рачки туди доповзти коли-небудь? Чому ж ти мовчиш тепер і не вітаєшся? Що виражає твоя вже давно не пряма, а колись схожа на арбалет постава? Або твій розбухлий образ? Чому він курить, а не сяє? Пощо все тіло звело судомою? Через яку таку духовну або фізичну потребу? Може, ти саме цієї миті обмірковуєш фінал етичного вчення, яке ще замолоду обіцяв дати людям? Дописуєш подумки роман? Трагедію? Есей? Чи, може, я вже тебе не цікавлю?"

Од цих питань Бурдика пересмикнуло. Він зігнув плечі, стулив коліна і, не відриваючи шкарбанів від асфальту, почовгав на перехід.

Що їй після такого лишалося? Вдати, ніби вона його не помітила, і піти у протилежний бік.

Чому ж він не підійшов до неї? Чому не схотів похмелитися спогадами?

А тому (кажу з певністю, бо з ним таке вже лучалося), що відчув, як по лівій холоші повзе рудувата гадючка. Вона влізла у черевик, облизала всі пальці й пірнула в калюжу, яку сама й утворила. Бурдик іще більше згорбився й почав топтати гадину. Але вона, замість випаруватися, знайшла в асфальті яри й балки і подзюрчала ними до каналізації. Бурдик ударив наздогін і так захопився, що вискочив на середину магістралі, під колеса тролейбуса.

Свідки, не змовляючись, заявили, що потерпілий сам сунувся під машину і що голова його розкололася, мов кавун. Експертиза визнала, що Бурдик перебував у стані алкогольної інтоксикації. Водія навіть не судили, бо йому тоді було зелене світло, а пішоходам — червоне.

Але (це вже йдуть думки вголос) чи варто зосереджувати всю увагу на такій смерті? Чи треба робити з трагічної постаті блазня? Ні в якому разі!

Я випроводив пацанів із журналу, замкнув своє житло і вийшов продумати план дій. Добрався до перехрестя Червоноармійської та Саксаганського. Дивлюся — мужики гудуть під гастрономом. Значить, горілку завезли. Зайняв чергу, трохи потовкся і вийшов на ріг курнути. На те саме місце, де ми часто зустрічалися з Бурдиком.

Там буяв квітень. Повітря, тиск, одяг та хмурні обличчя міщуків — усе вкладалося в норму. Хіба що латинські літери на кольорових плакатах та вивісках видавали початок дев'яностих років. Попід стінами та між урнами виросли рундучки, в яких наш червивий молодняк торгував краденим.

Я не засуджую. Ні цих мутантів, ні Гурського, хоч він і настучав колись на Бурдика. Хто з нас тепер, після стількох років ґвалтування й гріха, ходить незаплямований? Гурський, принаймні, не спився, а одламав, що зміг, від соціалізму й перетопив у долари. Родині користь приносить. І то добре.

Тут так: або все — лайно, або лайно — це теж форма Благодаті. Й тоді навіть наше життя має сенс. Скажу більше. Якщо брудний тролейбус висмикнув із тридцять восьмого кола життя не мене, а його, набагато здібнішого, може, на те був якийсь Задум? Може він, Бурдик, від самого початку не мав шансу вижити в нашім багні? А я, навпаки, маю!? Саме тепер, коли генії вимерли, земля стомилася й передчуває зміни? Не виключено.

Недарма ж ці пуцвірки знайшли мене. Може, це —знак? Сиґнал того, що і мій час настав? Треба лишень зібрати весь його доробок, напружитися і за тиждень видати нарис життя та творчості представника Задушеного Покоління. (Мій термін! І прошу звернути увагу на перегук асоціативно далеких понять "душа" і "задуха".) Довести, на прикладі Бурдика, що ми не є гній історії!

Тому що йорш твою мідь! Ми вижили! А кумачі та пердкоми позгинули! Хай вже за це нам подякують. За те, що ми захистили їх. Ціною власного каліцтва. За те, що ми й досі є. І розкриються пори! Й розправляться зморшки! І вийдуть із задуп'я окремі чудом збережені постаті. Щоб розпочати, нарешті, гідне людини життя.

Тому перше, ніж сідати за таку працю, годилося б вирвати в них аванс.

Не встиг я про це подумати, як на відстані плювка побачив дебелого пацюка. Він був старий, сліпий, рухався навпрошки, наче довкола не було ні машин, ні двоногих ссавців. Мабуть, виповз із підвалу, що під

гастрономом, провітритися. Або зубаті родичі випхали слабака. Або дрімучий інстинкт.

Пацюк ледве тягнув свої чотири лапи. Слідом за ним ниткою розтікалася рідина. Він доповз до краю хідника і, не міняючи траєкторії, пірнув під колеса глянсуватого "форда". За кілька хвилин, поки їм було зелене світло, легкові та ваговози перетворили потерпілого на невиразну пляму.

Розділ 1

Бурдик напередодні зламу

Родинне тло

Бурдик уродився на початку п'ятдесятих років. Його батьки та родичі нічим прикметним не вирізнялися. Тато походив із Шостки Сумської області, мати була киянкою. Всі попередні коліна, крім діда, на той час лежали в однаковій позі по різних цвинтарях. Шосткинського ж діда, шкільного вчителя, арештували на початку війни й по дорозі на північ, щоб він не дістався німцям, десь стратили.

Батько Бурдика не став плекати помсту і не заповзявся супроти влади. Навпаки, був їй довіку вдячний, бо вона дала йому вищу освіту й дозволила просуватися вгору. За це він не раз обирався на різні посади і деякий час керував колективом.

Сьомого листопада шістдесят першого року родина Бурдиків пліч-о-пліч з іншими опустилася вглиб сирої землі й відвідала п'ять станцій щойно відкритого метро. "Вокзальна" запала їм в душу барельєфами, що зображали дружбу. "Університет" вразив бюстами велетів знання. "Хрещатик" — рослинним орнаментом. "Арсенальна" — несамовитою глибиною та обсягом землерийних робіт, завдяки яким Бурдики матимуть де заховатися, якщо Америка скине на них свою водневу

бомбу. Зупинка "Дніпро" їм також сподобалася, хоча й мала вихід на інший бік.

Під ними дихав чорний Дніпро, на той час іще не вкрай покалічений. Вітри ганялися у квача на його пляжах та схилах. По праву руку пишався обвішаний лампочками цільнозварений міст Патона, по ліву звисав пішохідний міст. Перетнувши його, громадяни ступали на Труханів острів, до зони культури та відпочинку. Для них там у землю врили більярдні столи, стенди з пресою братніх республік, чортове колесо, кімнату сміху, балони з водою й сиропом "крюшон" за чотири копійки.

Від річки Бурдики стежками тьопали під саму гору, на Липки, щоб не пропустити салют. З ними йшли їхні приятелі, дві сусідські родини з дітьми, кожному з яких дісталася порція "ескімо".

Навесні Бурдикам виділили двокімнатну квартиру в новому будинку. Всі мешканці вийшли тоді на суботник, розбили клумбу і посадили каштани. На їхньому подвір'ї був дитсадок і спортивний манданчик, а далі, за сірим будинком — пошта. Балконами на майданчик виходив студентський гуртожиток. Крім наших хлопців-дівчат керівництво віддало наказ розселити там негрів, які щойно скинули кормигу колоніального рабства й приїхали до нас по знання.

"Звичайно, — казав собі тато Бурдика, — це зовсім не пролетарська молодь, а напевно, діти вождів. Виряджаючи паничів у дальню путь, батьки справили їм нові магнітофони, щоб ті могли завжди слухати джаз".

Бурдик-старший півроку у випарах тютюну та каніфолі збирав на кухні транзисторний приймач. Із деталями було сутужно. А шабашні ритми, що їх день і ніч вивергав гуртожиток, лише додавали прикрості.

"Це ж якби ми не мусили годувати цих мавп", —казав він крізь сльози, — то в нас конденсатори під ногами валялися б".

"Зате, — втішав він себе, — ми раніше за них запустили Гагаріна!"

Він вірив, що його син, коли виросте, буде розумним, здоровим, розбиратиметься у сучасних проблемах, зможе за себе постояти, закінчить десятирічку, одслужить, вивчиться на інженера, одружиться й матиме двох дітей, старшого хлопчика й меншеньку дівчинку.

Мати Бурдика любила хвилюватися за свого одинця. Після роботи, готуючи вечерю, вона могла раптом кинути все, що шкварчало на плиті, й припасти до вікна.

Але Бурдик завжди був перед очима. Він грався в щось спортивне із сусідськими дітьми і з їхнього з усіх боків захищеного подвір'я не потикався. Про кожного з цих дітей Бурдикова мати знала все. Крім того, під парадними, на лавах, у спеку й під снігом завжди сиділи видючі бабусі. Якби десь стирчав голий дріт або раптом до них забрів стиляга, волоцюга чи скажений пес, то бабусі не мовчали б.

"Усе під контролем", — казала собі задоволена мати, вистромлювалася по груди у шибку й наказувала синові бігти додому. Від її голосу черга, що завжди морквасилася на пошті, нишкла й чекала найгіршого.

Бурдик пручався й доповідав, що письмові завдання він уже зробив.

"Ну, а усні?" — питала мати.

"Усні — ще в школі. На перервах".

"З фізики що задавали?"

"Двадцять шостий параграф!"

"Про що там?"

"Закон Бойля-Маріотта!"

"Вивчив?"

"Так!"

"Розповідай!"

"Гази..."

"Чекай!" — Учувши запах горілого, мати злізала з дзиґлика й бігла гасити пожежу.

Сина свого вона бачила то вченим-атомником в окулярах і светрі, то кандидатом архітектурних наук у німецькому, в синю смужку, костюмі. І вірила, що колись за новаторське відкриття йому доручать виступити на симпозіумі.

Боровадянка спокійна

Вчителька Боровадянка була тут для того, щоб ліпити форми за кращими з гарних зразків. Вона теж була певна, що все перекрито і схоплено. Проте водночас вона знала, що виродки й винятки в нас іще трапляються.

"Як так, — по кілька разів на чверть уголос обурювалася вона, — що й пройшовши обробку, матеріал так погано міситься? Чому, приміром, і після стількох розмов, погроз та гарних прикладів, учень восьмого класу Дупаков знов був затриманий під метром "Арсенальна"?"

(Мати його, яку всі звали Манєю, працювала у тій самій школі технічкою, а батько десь за всіх сидів. Тому Дупаков знайшов шмат шланґу, залив його свинцем, підходив до перехожих і гатив їм у зуби.)

"Чому учень Зінченко, що має прізвисько Зюня-харкун, з піонерського віку п'є, палить і чвиркає жовто-зеленими хряками? Нащо він украв у свого однокласника американську платівку?"

(Зінченків батько возив на казенній "волзі" товариша Гурського і регулярно одержував за це "пайок", із якого стирчала палиця кінської ковбаси.)

"Як могла у селекційній фрукті завестися черва? Чому в більшовицького гарту сім'ї Гурських син Юрій любить усе ненаше?"

(Це в нього Зюня поцупив платівку. Молодший Гурський на обгортці їхніми літерами підписався, як "Джордж Ґордон Ґ.", що й дало Боровадянці підставу, побачивши в Зінченка платівку, викликати його батька до школи й окремо присоромити Гурського.)

(Це в нього Зюня поцупив платівку. Молодший Гурський на обгортці їхніми літерами підписався, як "Джордж Ґордон Ґ.", що й дало Боровадянці підставу, побачивши в Зінченка платівку, викликати його батька до школи й окремо присоромити Гурського.)

Знала вона й те, що учні її, не чекаючи, поки грязюка всотає в себе весь сніг, на великій перерві зграями валять на Печерський ринок. Там молдавани торгують вином, тридцять п'ять копійок за склянку. Школярі вливають в себе по дві порції й скачуть назад. Серед них є й такі, що з розгону йдуть відповідати до дошки і навіть одержують за це п'ятірки. А після школи біжать на Дніпро, в повінь, гаткою, стрибками, важачи життям, доскакують до середини річки і ловлять руками очманілих підустів.

"Звідки у нас таке? Чому? Як зробити, щоб його не було? — ламала голову Боровадянка. — Так, нехай, — втішала вона себе, — таємниці існують. Але всі вони пізнаються і мацаються. Невловимого немає. Є ще не зловлене. Окремі цятки та пухирці, до яких не доходили руки. Проте у нас знайдеться управа навіть на те, на що немає ради. Дупаков підросте і суд, нарешті, вирядить його на кілька років до міста Уфи. Там, у гуртожитку хімзаводу, товариші по ув'язненню під час бійки викинуть його з третього поверху на купу мерзлої арматури. Зюня-харкун сам подбає про себе й помре від сухот. Гурський вилюдніє в комсомольського ватажка. А його однокласники заповзуть кожен у своє життя, і що саме вони витіватимуть там — то вже не є мій клопіт".

Боровадянка зглибила життя. Тому вона й розуміла, що в дрібницях інколи слід попускати. Щоб було чим їм дорікати. Щоб кожен із них відчував провину. Великої шкоди від того не буде. Все ж — перед очима, всі мічені й зучені. Активних носіїв ми давно вивели, а зальотні бацили тут не приживаються. Всі вони дохнуть од нашого духу.

Підозра Боровадянки

Якось посеред уроку, вже перейшовши до нового матеріалу, Боровадянка відчула, що щось негаразд. Вона встала, пройшлася між партами, позазирала в зошити і зрозуміла, що саме її схарапудило. Бурдик від Зіни пересів до Люби! Схотів — і зробив. Чим і видав себе.

Шию й обличчя Боровадянки залила бузковая лють. Їй не треба було пояснювати, що це — тільки початок і сигнал. Що Бурдик — це й є та людина, яка не лише не згинається під тиском, але й не тисне на інших, коли і йому випадає таке щастя. Тому, ще поки він не усвідомив себе, вона мусить так його зігнути, щоб, не кривуляючи, він і двох кроків ступити не міг. Бо інакше він, замість нити та никати, рушить туди, звідки все видно. Дійде, обдивиться, вернеться й нам розповість. І яка туди веде дорога, й що брати з собою, і безліч дрібніших порад, що їх крім як від нього ніде не почуєш. А Боровадянка того не хотіла! Тому вона й перескочила на виховний момент.

"Чого це ти розлітався? — спитала вона. — В тебе що, швайка в одному місці? Де совість твоя? Де твоя дисципліна? Як смів ти покинути Демченко заради Савченко! Ту, із якою ділив парту з п'ятого класу! Це гірше, ніж бути пасивним. На наших очах піонер вчинив зраду. Сьогодні це — Демченко, завтра — Савченко, а післязавтра — вся країна Рад. І ніхто не спинив його! Де був актив класу? Не вкладається в голову. Дай сюди свого щоденника! Хай батьки знають. Який приклад ти подаєш однокласникам?

Кожен тепер собі скаже: "Все! Годі! Я рушаю туди, де тепло і сухо. Де, скільки б і де б я не йшов, завжди ритми в мені пульсуватимуть. Музику чутиму. Соки, що в більшості з нас дурно кваснуть, в мені безпричинну радість доносити будуть до нігтів кінцівок моїх. Якщо на мене хто плюне, сам харкотинням своїм і удавиться. Камінь ні в око, ні в спину мою не поцілить, якщо я дороги триматимуся. Їжу, одяг чи гожі думки — усе матиму вповні. Й за всякої години я буду бачити обрій".

Що? Вірно я кажу? Хіба не цього ви всі прагнете! О, хитруни! Вам би тільки не дбати про колектив. І я вас розумію. Бо я — не звір. Мені теж хочеться. Але я не дам нікому! Ні вам, ні собі!"

Не всі Боровадянчині родичі мали таке саме прізвище. Сестра природним шляхом, коли вийшла за Толіка Саленка, стала Саленчихою. Мати, щоб зберегти милозвучність, на прізвище батька — Коровченко — не перейшла. Так вона і лишилася Лойовою.

Боровадянці на ту пору було під тридцять. Щоліта вона влаштовувалася вожатою до піонерського табору. В парі із нею на другому загоні сидів Валєра Рижков. За сумісництвом він ще тягнув гурток "Умілі руки" й порядкував радіорубкою. Повкладавши дітей, піонервожаті розпалювали у лісі багаття й пекли картоплю. Валєра співав під акордеон. Всі казали йому: "Валєра! Іди на естраду. Вона по тобі плаче". "Я знаю, — казав він. — Але ж як туди пробитися?"

На думці про Валєру Рижкова Боровадянка помітила, що більшість хлопців "Б"-класу перебралася під парти. Їх збаламутив Заремба, який на перерві сказав, ніби Боровадянка не носить трусиків, і знизу, коли вона посеред уроку сідає й веде виховну роботу, можна розгледіти все.

Досвід підказав Боровадянці, хто тут заводій. Вона у два стрибки опинилася над Зарембою й так потягла його за вухо, що сама ж мусила із кабінету завуча викликати "швидку допомогу" й тримати негідника за руки, коли йому накладали шви.

Завдяки цій пригоді вона не змогла ні вчепитися в Бурдика, ні дати класові стислий план характеристики бригадира Олекси Біди, образ якого виносився на усний іспит.

Бурдик замислюється

Бурдик на той час не тямив, ні хто він насправді є, ні чому він є не десь, а тут, і не колись, а зараз. Ніхто йому тих речей не пояснював. Але, мабуть, він таки щось здогадувався, тому й розповідь Боровадянки про теплу та суху місцину вразила його навідліг.

Бо й сам він, сідаючи в метро, спостерігав одну закономірність. От підходить поїзд. Усі пасажири в однаковому становищі. Всі мають певний зріст, вагу, тип і кількість одягу. Всі поспішають. Аж ось двері відчиняються. І стає ясно, що доля у кожного — різна. Залежно від того, де хто став, той падає, вражений в саме коліно сталевим ребром "дипломата". Із когось юрба витискає всі кишки. Хтось м'якне у випарах тіла ближнього свого. А когось скажений вир тягне на той бік перону, у поїзд, що за три хвилини викине його там, звідки він щойно ледь вирвався.

Чому все так? Із якої причини й серед найплохіших невдах завжди знайдуться пройди, котрі і в годину "пік" виберуть місце, з якого потік сам несе їх на спорожніле сидіння для кавалерів ордена? Як, чому й від

кого то все залежить? За яким принципом розподіляються місця у черзі? Чи можна впливати на той принцип? Чи розумніше було б не чіпати його? Але як же тоді дізнатися, якщо не поцікавитися?

Поки він гадкував над цим, у середніх школах скінчилася третя чверть. Молодь притьмом поскидала пальта. В кіоску під лазнею заторгували морозивом. Бурдик купив "крем-брюле" і чекав на зелене світло. Він знав: як і де б ти не поспішав, а на червоне бігти не можна. Бо є такий закон. Виконуй його — і тобі буде добре. А ще краще — робити гарні вчинки. Обходити автобус ззаду, а трамвай — спереду. Дбати про свій піонерський галстук. Не кидати на підлогу сміття. Поступатися місцем героям війни, інвалідам, жінкам із дітьми й пенсіонерам. Не всі ще так роблять. Звідси й недоліки. Але ми виявимо їх, навалимося гуртом і всі до одного виправимо.

Бурдик побачив, як засвітився сигнал "можна йти", й перевів через дорогу сліпу бабусю на милицях. Біля зупинки він кинув обгортку від свого морозива в урну й замислився.

"Щойно, — сказав він собі, — я зробив кілька гарних справ. Поспіль. Чи означає це, що завдяки моїм вчинкам на чистому небі завжди буде сонце?"

Замість почути відповідь, Бурдик побачив, як його сусіди, близнюки із тридцять п'ятої квартири, швиргають у перехожих водяні бомбочки. Жбурляють і ховаються за балконною фанерою. Бурдик їм крикнув, що так робити не можна, почув їхню відповідь і стрибнув не вперед, як міг би, а назад. Завдяки цьому наступна бомба забрискала не його, а студента з гуртожитку. Студент десь біг, тому й не став шукати каменя, а схопив те, що було під рукою. Грудка, яку він метнув у братів-близнюків, була легкою й крихкою. На рівні другого поверху вона розсипалася й повернулася на землю.

Бурдик побачив, як брати готують новий залп, і переніс спостереження на подвір'я.

На подвір'ї

Там теж не все було гаразд, бо малеча чухрала вербу і шмагала гілками дрібніших за себе. Бурдик спіймав одного з розбишак і навів йому кілька причин, чому так не годиться робити.

Хтось виніс новий шкіряний м'яч, і хлопці збіглися набирати команди. "Гей! — загорлав Бурдик. — Із ким я у парі заходжу?" Всі інші питання вилетіли йому геть із голови.

Ледь команди обмінялися голами, як Заремба вліпив м'ячем у вікно, за яким жив двірник. Уже тоді Заремба виступав за збірну школи і мав густе, руде надвусся. Гравці розлетілися по різних схованках. Двірник у майці та галіфе вибіг з підвалу, схопив м'яч і загнав у нього довгу викрутку. Власник м'яча заридав. Його батько побачив з балкона залитого сльозами сина, накинув піджак і як був, у трусах, зійшов зі свого поверху мститися.

І батько, і двірник були лобаті, присадкуваті, з маленькими черевцями. Обом було за тридцять. Обох змалку виголодили й пройшлися по них туди-назад фронтами. Але вони вижили, хоча з безхліб'я і не пішли в зріст. Зате зібрали в жменю всю земляну силу й вирвалися у місто, де у білі ванни тече з кранів тепла вода. Обом свербіли руки повилущувати супротивнику жовтяві зуби, і кожен боявся втратити прописку. Тому вони, замість пускати кров, лише квацяли сусіда словами.

"Ти — жлоб!"

"А ти — селюк репаний!"

"А ти — кугут!"

"А ти — чорт!"

Щоб було про що згадувати до нової весни, дворові бабці попідводилися з лав. Діти різних народів із гуртожитку кинули волейбол, вимкнули магнітофони та влізли обличчями в сітку майданчика. Заремба з Бурдиком вибралися з-поза трансформаторної буди й рушили довкола нових будинків.

Спочатку вони у подробицях обговорили політ космонавтів, що саме тоді були виведені на орбіту, тоді з'ясували, чому, з погляду історії, повстання Разіна не могло перемогти. Бо тоді, як учила їх Боровадянка, ще не було робітничого класу.

Але хлопцям кортіло допомогти Стєньці, попередити його про зраду й, коли всі поснуть, як не голосом, то хоча б свистом подати йому знак, щоб феодалам він віри не йняв і, ще поки на небі молодик, біг, не спиняючись, гаями в бік волі. А вдень спав. А вночі, перетнувши Персію, вибрався на берег моря. Там багато наших мучається на галерах. Йому треба підняти їх на повстання, озброїти, захопити бодай один корабель, плисти на північ, там висадитися, як слід відпочити, знайти собі швидких коней і у найкритичніший момент упасти на голову боярам. От якби їм хоч один кулемет!

На жаль, це було неможливо. Бо де б вони не потикалися, скрізь була Боровадянка. "Так, — попереджала вона, — щоб ніякої самодіяльності! Все, що вам треба, вже вирішено на найвищому рівні. Спочатку йдуть мануфактури. Тоді визрівання умов, щоб низи не могли, а верхи не хотіли. Відтак авангард мусить припасти до трьох джерел, у яких водяться три складові, насотатися вчення і виділити з себе партію нового типу. Яка й перегорне все догори дригом. Так усвідомлено наперед. Так вчить теорія. Іншого виходу немає. Ви зачакловані! Повтори!"

Але на поміч підліткам прийшла природа. І, як завжди, сталося це там, де її не ждали. Хлопці побачили, як на зупинці з-під коліс трамваю вихопився курний вітер. Повітря напнулося, тріснуло в кількох місцях і крізь діри на людей з дахів потік смерк.

"А чи знаєш ти, — раптом спитав Заремба у Бурдика, — хто написав "Віконта де Бражелона?"

"Дюма!" — сказав Бурдик.

"Ні, — виправив його Заремба, — не просто Дюма, а Дюма-батько".

"Хто ж цього не знає!"

"А що тоді написав Дюма-син?"

"Як що? — сказав Бурдик. — "Даму з камеліями"!"

"А про що вона? Споримо, що не знаєш!"

"Сам ти не знаєш!" — сказав Бурдик.

"Споримо, знаю!" — сказав Заремба.

"Тоді й мені розкажи", — попросив Бурдик.

"А ти нікому?" — спитав Заремба.

"Нікому", — відповів Бурдик.

Заремба почав вимагати, щоб Бурдик поклявся.

"Клянуся!" — сказав Бурдик.

"Дай піонерське!"

"Даю! — сказав Бурдик. — Про що вона?"

Несподіваний поворот

"Про проститутку", — сказав, озираючися, Заремба.

"А хто це?" — спитав Бурдик і собі покрутив головою. По лівий бік від нього сідало сонце, по правий — заносилося на дощ, якщо не на грозу.

Заремба сказав, що це жінка, яка ночами торгує тілом.

"Яким тілом?" — запитав Бурдик.

"Своїм!" — відповів Заремба і пояснив, що вона за мільйон доларів дозволяє себе лапати.

"Кому, — спитав Бурдик, — кому вона дозволяє?"

"Звідки я знаю? — сказав Заремба. — Капіталістам, я думаю. Але ти, я бачу, не знаєш, що люди роблять вночі!"

"Знаю я! — зашарівся Бурдик. — Я ще до школи знав, звідки беруться діти! Я тільки не зрозумів про мільйон".

"Ну тоді слухай", — сказав Заремба і розповів йому про те, що, в принципі, це роблять усі. Але задурно. Коли ніхто не бачить. "І наші з тобою батьки також. Усе людство змушене цим займатися. Щоби не вимерти".

Хлопці дійшли до подвір'я.

"А як ти гадаєш, — Бурдик, нарешті, висловив те, що його гнітило, — Ленін також це робив?"

"Звісно! — відповів Заремба. — З Крупською".

"Не може бути!" — сказав Бурдик.

"Чому?" — спитав Заремба.

"Бо в них дітей не було!" — сказав Бурдик.

"Ну то й що? — сказав Заремба. — Не було. Але це вони робили!"

"Ні!" — сказав Бурдик.

"А споримо на "Ленінградське" морозиво, — сказав Заремба, — з горіхами, по двадцять вісім копійок!"

Перед їхнім парадним дорослі дядьки все ще перекидалися новим, але вже дірявим м'ячем. Їхню лайку щодвісекунди розтинало Бурдикове ім'я. Це його мати, почувши ґвалт, влізла у шибку і чаїним голосом кликала сина свого.

"Я тут! Мамо! Я йду!" — пересмикнувся Бурдик і гайнув на горішній поверх. Кожен прогін — одинадцять сходинок — він долав за п'ять стрибків.

Вхідні двері гупнули і закрили пейзаж. Весняна злива, на тлі якої ось-ось мав відбутися злам, розкидала загати, продерлася крізь запобіжники й мокрим рядном впала на людські житла.

"На жаль, — думав Бурдик, — Заремба не бреше. Усе так і є. Всі ми — я, він, батьки, Люба Савченко — як не крути, є приматами. Кожен із нас

— двопрохідний ссавець. Всі ми ходимо до туалету. І Люба теж. І Ленін Володимир Ілліч. О, бодай не знати! Навіщо він так?! Немов капіталіст..."

Бурдик припав до дзвоника. Батьки не чули його, бо сварилися на кухні. Тато прийшов з роботи голодний і спитав у мами, чим це вона засмерділа кухню.

"А ти нас щовечора труїш паяльником, — відповіла мама. — Щоб воно здохло, це радіо!"

"Я маю право у свій вільний час, — сказав батько, — робити що схочу".

"Я теж!"

"Не жартуй так зі мною, бо зараз піду в ресторан і проп'ю все!"

"Іди! В нас п'ятірка лишилася".

"Добре! Тоді я піду в день зарплати".

"Уроки зробив? — спитав батько, побачивши сина. — Що в школі було? Тягни сюди щоденник! Стій! Я вчора тут залишав коробку з діодами. Де вона? Хто її брав? Я востаннє питаю!"

Прорив

Це сталося по цей бік ночі. Настирний дощ сік землю й цеглу, хотів проштрикнути скло. Бурдик скулився в своєму кріслі-диванчику, чекав, коли тато з мамою одмордуються і розпочнуть це. Але вони вихлюпнули образи й розбіглися в різні кутки. Батько смоктав цигарку на балконі. Мама замкнулась у ванні, де довго сякалася й змивала сльози. Коли вона повернулася, батько вже мирно похропував.

А на Бурдика разом з дрімотою попливли дівчата: Демченко, Савченко, Таня з минулого піонерського табору і, навіть, Боровадянка. Без трусиків, як вірно вгледів Заремба. Всі вони линули до нього, всіх він пускав під свій верблюжий коц. Все, що він мав усередині, порозм'якало, усе, що було назовні, зіп'ялося на чавунові ноги й розбухло так, наче в природі немає ні меж, ні пропорцій. Бурдик дрижав і боявся дихати. Жінки ж, яких усе більшало, навпаки, тисли і вимагали, щоб він їм усім робив це.

"Посоромилися б! — казав їм Бурдик. — Я ж вам не Дюма-син. Хоча мені теж нестерпно приємно. Але я терплю".

"Ну й дарма!" — почув Бурдик знайомий голос.

Він зазирнув у сон і мало не наступив на Леніна. Той, обхопивши коліна, сидів навпочіпки під кущем і так напружувався, що вся вовна на його спині настовбурчилася.

"Ти не бійся їх! — Володимир Ілліч підвівся, зірвав широкий листочок, використав його й викинув. — Навпаки! — сказав він. — Тс! Ходи сюди!"

Попри свій росточок і криві ніжки пурхав він краще за бражника.

"Гайда!" — мотнув він хвостом і, підхоплений силою, проти якої все — тьху! — відірвався від землі.

Бурдик, не тямлячи себе, зробив те саме. Вони полетіли у бік квітника, повз завалені нори і кручені лази, в яких реготало й стогнало щось недобите.

"Із чого почнеш? — спитав Ленін Бурдика, коли вони зависли над клумбою. — Ось тобі ромашка! Отам — фіалки. Ні! Краще з троянди? Йой, скільки ж їх тут! Все — твоє! Ну й моє теж. Якщо ти не проти. Ех!"

Ленін ударив копитом, завис над одним із чудес рослинного світу, розсунув дзьобиком пелюстки, щасливо вискнув, немов залоскотаний, і шугнув углиб бутону.

"Чого стоїш? Чіпляйся!" — шепотнув Ленін і щез. Було чути лише, як десь вище коліна та нижче пупка затинається його дзвінок. Бурдик очманів, смикнувся, в'їхав ніздрями в квітковий м'якиш і вибухнув. Коли він розлітався на друзки й забризкував флору своїм аж гарячим соком, то зрозумів, хто він відтепер є. Той, хто прийшов усупереч лукавій логіці. Вільна Людина. Обранець і Пещеник Долі, покликаний дати нам дороговкази і точки відліку.

Так почалася його подорож.

Коментар до розділу 1

Якщо у такому ключі розписати все крок за кроком, то проблем із життєписом, я гадаю, не буде. Не ясно, однак, що робити з творчістю. Ідея надрукувати "повного Бурдика" виникла в усіх спонтанно, коли ми ховали його. Тоді ж вирішили позбирати і видати все, що він встиг написати, включно з листами та задумами. А окремий розділ присвятити спогадам про нього. Кожен пообіцяв згадати щось смішне — жарти, випадки з життя, афоризми.

— Бурдик був геній! — погодилися всі.

— Він був обдарований більше, ніж будь-хто з нас!

— Більше, ніж усі ми вкупі!

— Як прикро, що він народився в совдепії, а не в Парижі...

— Чи в Мюнхені...

— Або у Каліфорнії...

— Та хоч би в братній Болгарії! Все таки гори, і море, і клімат більш людяний...

— І вино там дешеве...

— Ех, скільки б він міг за цей час написати всього!..

— Навіть лячно подумати...

— Навіть лячно подумати...

Обробити й видати спадщину Бурдика доручили мені. Як найближчому другові й тому, що я мав друкарську машинку. Про видавництво або журнал ніхто й не мріяв. А я переконаний, що, якби збірка ця вийшла тоді (за кордоном чи тут — то вже не має значення), наше письменство змінилося б так, що його рідна мама не впізнала б.

Але на заваді постали текстологічні труднощі. Тобто, нічого ніхто мені не дав. Ні прози з віршами, ані скарбів епістолярного жанру, ні мемуарів сучасників. Хіба що добра Люда Крупа відкопала й піднесла мені на зупинку уривок з юнацького оповідання Бурдика.

У тому творі орлята із групи продовженого дня зібрали машину часу. Але поки їхній ватаг-зірковий звітував про це раді загону, вони влізли в модуль-носій, розгойдали його, вийшли за смугу триєдиного часу, злякалися і зірвали стоп-кран. Машина пішла писать мисліте і спалила всі координати. Де йти? Що робити? Мандрівники випали з капсули й почесали навмання. На їхнє щастя, у хащах папороті спав професор археології. Він підскочив, побіг, але зачепився своїм галіфе за корч і загубив пенсне. Підлітки підняли вченого і добре вительбушили його. Коли він прийшов до тями, то зрозумів, що це зовсім не корч, а шматок ікла юрського динозавра з уламком водневої бомби у черепі.

Підсліпуватий велет наук сперся на орлят і остовпів на порозі жахливого відкриття.

Переступив він через той поріг чи ні — важко сказати. Люда Крупа цю сторінку вирвала з Бурдикового шкільного зошита й не додивилася, може, там десь є продовження. Зошит вона разом із купою старих "вечірок" віднесла до макулатурного пункту. Там її обдурили кілограмів на шість, але талончик видали. На нього вона собі потім купила "Даму з камеліями" Дюма-сина.

— О жінко, — сказав я їй, — що ти накоїла!

— Клянуся, — затряслася вона, — я нічого не знала! Я ж думала, це — повний текст! Ну невже б я здавала! Я ж знала, що це — для історії! Там же не вказано, що це — уривок!..

Впізнаю Люду Крупу. Бурдик півроку ділив із нею матрас. Вона на свою шосту ранку бігла до лікарні, де працювала молодшою санітаркою, а Бурдик під обід виповзав на Хрещатик і визирав, хто б йому щось накрапав.

Колись я перекинув собі на труси каструлю з гарячим супом. У "швидкій допомозі" мені порадили змащувати опік обліпиховою олією. Люда дізналася і серед ночі прибігла до мене зі слоїком мастила.

Тиждень я обробляв ним свій пах, але рана від того ще більше свербіла. Я показав Людин слоїк лікарю. Він нюхнув рідину, розкалатав верхній шар кісточок та ягідних вичавок і сказав, що то — не олія, а обліпиха, протерта з цукром.

— Приклади цей сиропчик, — порадив він мені, — тому, хто тобі його дав, до іншого місця!

— Не плач, не журися! — сказав я Люді, повертаючи аркушик із динозавром.

— Я знаю, — відповіла вона мені, — рукописи не горять.

В її очах займалося полум'я.

— Так! — сказав я.

— Але що ж нам робити з цим текстом?

— Відновлювати, — заспокоїв я Люду, — та реставрувати. Так само, як колись Флоренський реставрував амулет Паскаля.

— Що? — перепитала Люда.

— А знаєш, — прийшла мені раптом одна проста думка, — ходімо покажеш мені, що у тебе лишилося крім динозавра.

Ми здійснили цей задум на тому самому матрасі. Крім нього з меблів у Люди була розкладачка, два стільці, книжкова полиця і тумбочка. Після кожного поцілунку вона обтирала долонею губи і поминала Бурдика. Дуже старалася показати мені все, чого він тоді її навчив під розмови про таємниці Слова.

Вона і сама колись постраждала за літературу. На роботі хтось їй під великим секретом дав на одну ніч "Захист Лужина" Набокова. Роман було перезнято з виданої за кордоном книжки і вкладено в чорний конверт із-під фотопаперу. Про всяк випадок Люда поклала конверт не до торби (бо на неї могли позаритися стукачі), а собі за спідницю. Твір еміграційного автора розпирав Людину курточку і дивував перехожих. Якщо, думав дехто з них, вона й вагітна, то чимось незвично гострим.

На її біду того вечора був міжнародний футбольний матч. Під стадіоном і перед метром несла варту міліція. Вона затримувала підозрілих і гнала геть алкашів. Люда так зле позирала на людей у формі й тулилася до стін, що її, нарешті, помітили і зупинили.

— Що там у вас? — сержант вказав пальцем на живіт. Люда штовхнула його і побігла до ескалатора. Її схопили за руки й полізли в спідницю.

— Совки! — завищала вона. — Всіх ненавиджу! Гицелі!

Замість петарди або вибухівки міліція видобула із дівочих колготок роман про шахіста й відвезла Люду подалі від гріха, в райвідділ. Там їй не забракло мужності так прямо й сказати слідчому, що він із неї не витягне жодного слова.

— І взагалі, — заявила вона, — покажіть мені своє посвідчення, ордер на обшук і копію звинувачення. Я розмовлятиму з вами лише через адвоката.

— Якого ще адвоката? — не зрозумів міліціонер. — Ви ото заспокойтеся, скоренько тут напишіть мені, хто вам це дав, коли, як, навіщо... словом, такого типу... І підете собі додому. Ще й встигнете на другий тайм.

"Їй би гарного хлопця, — думав він, зиркаючи то на Люду Крупу, то на свій годинник. — Якби Лобан з хлопцями роздягнув сьогодні фриців з розривом у два м'яча, а тоді ще і на їхньому полі накостиляв їм хоча б нічию..."

"Жлоб! Нікчема!" — Нижніми зубами Люда дістала до верхньої губки, злизала сльозу і взяла себе в руки.

— Ось вам, будь ласка, ручка, аркушик...

— Робить зі мною, що хочете — я писати не буду!

— Що саме, — спитав її слідчий, — ви хочете, щоб я робив з вами?

— Хам!

— Хто?

— Ви! Перетворили країну на концтабір! Знищили культурний потенціал!

— Та годі вам, їй-богу!

— Ні, ви, будь ласка, послухайте! Знайте, кати, що народ про вас думає!

— Це хто ж народ? Чи не ви часом? От насмішила! Та я з чотирнадцяти років вламую! Я у відпустці востаннє був, коли ви ще в піонерах ходили. Та в мене від антипартійних репресій дід постраждав! І дядько! А в тридцять третьому вся рідня вимерла з голоду!

— Значить ви — зрадник, якщо після цього їм служите.

— Що значить "зрадник"? Кого я зраджував?

— Чесних людей! Усіх тих, хто віддав своє життя...

— Що ти тут мені розпиз... це... розкричалася... Яке життя? Що ти знаєш про нього?.. Живете тут у городі на всьому готовому... Попрацювала б у полі, не розгинаючись, як моя мати, од світу до темряви...

— Звідки ви знаєте, як я працюю? Крім того, не все в світі міряється годинами рабської праці. Існує ще й духовна сфера зі своїми цінностями... Хоча навіщо я... Перед ким? Звідки вам...

— Звідки, кажете? Я вам скажу!..

— Ні, це я вам скажу! Що хапати людину в громадському транспорті, робити обшук, принижувати її тільки за те, що вона читає, навіть, не читає, а тільки хоче, збирається здійснити забезпечене ООН і Міжнародним судом у Гаазі право...

— Ну годі! Сідайте й пишіть. — Слідчий почув, як у будинку напроти радісно заголосили, мабуть же ж, болільники з приводу першого голу. — Поки я добрий. Швиденько.

— Звичайно, — не відступалася Люда Крупа, — ви все можете! Кинути мене за ґрати, позбавити всіх людських прав... Але знайте...

— Хорош тут базарить!

— Не тикай!

— Пиши!

— Припиніть громадянську війну!

— Яку війну?

— Таку! Проти власного народу!

— Кому ти нада?

— Через таких, як ви, тупих, слухняних, німих виконавців...

— Знаєш що, — вибухнув слідчий, — бери свої аркушики і щоб...

— О ні, — підскочила Люда, — ви — не просто втілення зла, ви — Великий...

— Шо? Шо?..

— ...Інквізитор!

— А йокалемене! — І слідчий пожбурив пачку із "Захистом Лужина" в Люду Крупу. Так, принаймні, вона всім розповідала.

Як би там не було, ні листів, ні поем Бурдик їй не писав. Тому я пішов до Наталі, Бурдикової вдови.

"Бурдик і жінки" — то окрема тема. Вважається (й небезпідставно), що Бурдик на них мав такий вплив, що після нього вони ні з ким не могли бути щасливими. (А з ним, звичайно, і поготів. Але тут не про це мова.)

Я міг би розповісти про його стосунки з кожною з них. І про його пригоди до, під час і поміж шлюбами. Наприклад, про роман з Мадам Дудікофф, француженкою, яка викладала у нас мову. Вона приїхала сюди за обміном і, перш за все, знайшла і розписалася з Дудіковим, кандидатом наук і романським філологом, який, насправді, любив тільки чоловіків. Але, задля Парижа, він їм чесно півроку зраджував зі своєю дружиною. На довше його не вистачило.

А про Бурдика я знаю й те, про що ані родичі, ні приятелі й не здогадувалися. А саме, що в нього була "рокована жінка"! Він мені сам її показував. На ній тоді, пам'ятаю, був синій, точніше, блакитний светр. Інших деталей я здаля не зміг роздивитися.

Одного разу, посеред зими Бурдик зник, і дружина на другий день пішла в міліцію. Ті кажуть: пишіть заяву, розглянемо, як дійде черга. А я з

різних натяків знав, що та дівчина, у блакитному светрі, знімала тоді квартиру десь на Борщагівці, вікнами на окружну трасу. І я їх вислідив!

Стукаю в двері (бо дзвоник на працював). Стою. По той бік — ні звуку. Нарешті, відчиняють мені. Він, звичайно, Бурдик. Охлялий, неголений, серйозний. Заходжу. Її немає. В кімнаті розгардіяш, але не ясно, чим вони тут займалися. Втім, на кубло кохання не схоже. І на майстерню — теж.

— Що ти тут робиш? — питаю.

— Балдію, — він каже.

— Сам?

— Майже.

— Це ж як?

Він не відповідає.

Сідаю. Вона, мабуть, вийшла десь. Чекаю. Й, ніби між іншим, розпитую його по-дружньому, як їм тут любиться.

— Це — не те, — відповідає він, — про що ти думаєш. Добре, кажу собі, нехай. Це — не моя справа. Але цікаво було б роздивитися її.

— Гайда! — Бурдик підхоплюється й кидає мені пальто. — Ходім!

— Де? Чого раптом?

— Навіщо, — питає він, — ти прийшов?

— Навіщо?! — кажу. — Тебе менти скрізь шукають! Гаками з річки виловлюють! Хто ж, — кажу, — так робить?!

— Пішли! Ходімо! Пізно вже!

І хоч як я тоді опирався, — він випхав мене. І ми півночі з ним брели через усе місто (транспорт вже не ходив).

Так я й не побачив його блакитної музи.

Так от, від сестри милосердя Люди Крупи я подався до юної Бурдикової вдови Наталі Едуардівни. Бо в неї мусило щось лишитися з його рукописів. Її мати сказала мені, що вона тепер живе у майстерні своєї подруги. Я взяв адресу. По смерті Бурдика вона, я чув, віддалася мистецтву. Довго шукала свій стиль, перебрала все від Мане до Поллака, — фарби, скульптуру, мішану техніку — доки знайшла себе.

Ми зраділи одне одному, обнялися, посиділи, випили кави. Я спитав, чи ходить вона на могилку. Ходить, але дуже рідко, бо той горбок у неї не асоціюється з Бурдиком. Бурдик був геній дотепності.

Я нагадав їй, що вона колись обіцяла упорядкувати його архів.

— В якому він тепер стані? Зібрала ти щось?

— Майже.

— То, може, я завтра до тебе...

— Ні. Краще я — до тебе. Мати знову одружується й розгорнула страшний ремонт.

— Добре. Домовилися.

Там матуся — сорокарічна ягідка. Бурдик у неї жив у приймах. Вона цілком могла одразу ж викинути все його манаття.

Наталі прийшла хай і не наступного дня, а лише під кінець тижня, зате з пакунком і напарфумлена. Вона принесла три колажі, текст гімну "Партія — ртуть" і окремі частини "Опудала", епопеї з життя та діяльністі Леніна.

Я набрав повний чайник води.

— Ну як? Що скажеш? — спитала вона мене — Згодиться?

— Звичайно. А де продовження?

— Він навмисно його не записував. Із конспіративних міркувань. Раптом маманя знайшла б. Ще побігла б де слід. Вони з ним, як собака з кішкою.

— Я розумію...

— Тут є "Ленін і вартовий", "Ленін на Кіпрі", "Ленін і Заремба", тоді "Смерть Чехова" і дві частини про Маміна-Сибіряку.

— А чим воно все кінчається? Останній розділ який?

— "Чому Ленін не дожене черепаху".

— Ну і чому?

— Бо вона втекла.

Я погортав заквацьовані аркуші. Чайник засвистів.

— А де, — спитав я, — його мікроп'єси? А "Спогади про забуття"? А лібрето "Летить лелека"?

— Це — все, що я знайшла. Як думаєш, вистачить в тебе на збірку?

— Навряд.

— Тоді хоча б "Опудало" надрукуй.

— Не знаю... Ти ж бачиш, Леніна тепер всі у хвіст і в гриву... Якби це з'явилося років на десять раніше, то це була б бомба! А так... Ну і потім... В зацикленості на гаркавому вожді є щось нездорове. Ти згодна? Та й з літературного погляду... Наскільки я бачу, це — чистий гумор. Тут усе — у словах. Ситуації йому не завжди давалися. Він, головним чином, майстер пародії, а не структури. "Дорога в рай вимощена (як любив він казати) грішними намірами". Смішно, правда? У цьому —весь Бурдик.

— Так, значить, дарма я...

— Ні, ні, ну чому... Я розлив заварку.

— Цукор? Варення?

— Не хочу.

— Вишневе!

— Він, між іншим, проти того, щоб ти писав про нього.

— Хто?

— Кіт. (Так вона звала Бурдика.)

— Проти?

— Так. Проти. Бо ти тільки спотвориш образ. А він зараз сильно змінився.

— Я думаю... Кожний би на його місці...

— Не розумію іронії.

— А коли саме він казав тобі, що не хоче, щоб я...

— Вчора. І взагалі, ми з ним часто...

— — Вчора. І взагалі, ми з ним часто...

— Коли вчора? Як? Він тобі уві сні являється чи, так би мовити, во плоті, коли ти, наприклад, чистиш зуби?

Я підсунув їй варення.

— Якби я сама тоді не бачила, — засопіла вона ображено, — як ти ридав і вив, коли помер Кіт... Навіщо ж ти зараз...

Я взяв її за руку. От хто тут кошеня! Коли вони побралися, їй не було й вісімнадцяти.

Я спитав, як вона далі збирається жити. З середньо-шкільною освітою. Буду художницею, каже. Виставлюся спершу тут, тоді в Пітері, далі — в Прибалтиці і вийду на багатих замовників. Машка (це та, у котрої майстерня) має зв'язки з меценатами, один з яких — канадієць. Він обіцяв сюди знову приїхати й скупити весь аванґард. У тому числі й одну її композицію. Совок для них зараз — останній виск. Далі вона збиралася рушити за кордон, зав'язати контакти з музеями, вийти на

богему й дилерів. Якщо їй одразу пощастить, вона там і залишиться. Купить собі будиночок і заведе собаку. А згодом і всіх своїх перетягне туди.

— Як ти відносно випити? — питаю.

— Що саме?

— Водяру.

— Ой ні!.. Хоча... А ти будеш?.. Тоді давай. Треба ж колись починати.

Я поліз на антресоль.

— Він зараз дуже страждає, — сказала вона.

— Хто?

— Як хто? Чоловік мій єдиний.

— Та щоб ти! — я мало не гепнувся з дзиґлика. І, вже наливши у келишки казенку, згадав, що в мене немає закуски. Хліб десь був, окраєць, але ножем його не врізати. Я для годиться сунувся в шафу і — о чудо! — серед брудних целофанових мішечків налапав бляшанку супу "Атлантика".

— Будеш? — спитав я у неї. — Але це ще треба варити.

— Хто сказав?

— Так тут написано. Двадцять хвилин кипіння.

— Дурниці. Воно у них пастеризоване. Бурдик мене привчив.

Я після обміну так і не купив собі відкривачки й мусив за це тупим ножичком колупати консервну сталь.

— Ти щось, здається, казала?

— Йому, кажу, зараз там кепсько.

— А як ти... Він що, уві сні тобі... Тобто, я чесно, без жартів, із суто технічного боку...

— По-різному буває. І через сон. Або коли на фото дивлюся, то голос його чую. Ми розмовляємо. Він мене вчить... Як, бідненький, страждає! Він у мене дуже високих народжень. Колись навіть був апостолом.

— Ну, — сказав я, — за твого Кота!

— Так! За Кота Котовича!

— Щоб йому добре було там!

Ми перехилили чарки. Вона набрала повний рот перловки з кількою й лавровим листям і зайшлася кашлем.

— Що значить "високих народжень"? — Крупинки з її рота влучили у бляшанку і навіть на мою виделку.

— Кожна земна сутність, — пояснила вона, — має десь одинадцять тисяч народжень.

— Ого!

— Кіт мій був Демокрітом, Конфуцієм і Симеоном. Тим самим, який "нині одпущаєси".

— Звідки ти це...

— А ти хіба не помічав?

— Коли?

— Але десь у середньовіччі він схибив і зазнав спотворень. Які й доніс дотепер.

— Ясно...

— Тому й зіскочив. Не виконав місії. Мушу тепер працювати за нього... Я закурю, можна? Ольга твоя сюди не прийде?

— Ні.

— Це ви як? Офіційно?

— Так.

— Ну й добре. У вас був на диво негармонійний союз.

— Хочеш іще по одній?

— Знаєш, що вона казала цій своїй... як її... подрузі... забула ім'я... ну... як же її?..

— Ну то що вона їй казала?

— Що, буцімто, це в неї останній шанс влаштувати життя...

— Розумію...

— І чим ти їй не догодив?

— Підростеш — зрозумієш.

— Дай руку.

— Навіщо?

— Дай.

— Що? Ворожитимеш? Зараз усі баби як подуріли...

Наталі дістала з торбочки голку з білою ниткою й взялася пальцями за вузлик на кінці.

— Ссатимеш кров мою?

— Помовч, придурку! Я хочу твій духовний рівень визначити.

— У спокійному стані чи в збудженому?

— Що, злякався?

— Давай краще вмажемо.

— Я, безумовно, ще не до кінця втаємничена...

— От за це й вип'ємо!

— Але мені вже відкрилися загальні обриси Задуму.

— Слухай, — сказав я, — помовч, га!

— Звичайно, — вона мене наче й не чула, — на цьому етапі мої знання (поки що!) — скромні, але...

— Жінку, — сказав я їй, — як вчив нас Бурдик, прикрашає не скромність, і не знання, а гарні, високі груди. А в тебе, як бачимо...

— А ще їй Ольга казала, — визвірилася вона, — що ти — не мужик, а невдаха!..

— А про те, як Бурдик до неї клеївся, вона їй не казала?

— І що ти — нікчема! І ніколи не збереш того, що він написав!

— Краще б ти за могилкою гляділа!

Юна вдова розридалася.

— От і ти теж!

— Пробач, — сказав я і пригорнув її.

— Бо всім плювати! — поскаржилася вона мені у пахву. — Але в очі всі так і лізуть! "Чому ти не те? Чому ти не се?" Знали б вони, як мені тепер гірко! У, блядські святенники!

Пряме волосся, волога щочка і свіжий, незнаний запах. Груди, що й казати, символічні, зате і талія, і стегна — жива скульптура. Торкаєшся, а там усе дрижить.

— Давай, — я налив їй і собі по вінця, — за тебе!

— А знаєш, — Наталі витерла об мене сльози, — якби він так безглуздо не загинув, а тільки покалічився... Навіть, нехай би він став

імпотентом, але живим, я б його кохала не менше! Віриш? У нас на цей час було б двійко дітей. А то й троє...

Своє знайомство Бурдик та Наталі почали з аборту, а потім скільки не старалися — результат нуль. Він колись мені сам зізнавався.

— Ну, — сказав я, — вперед!

— А в тебе немає лимонаду чи "пепсі"?

— Тільки вода з крану.

— Шкода.

— За тебе!

— За мене!

Ми випили до дна. Наталі згадала, які смішні імена Бурдик їй дарував, а вона — йому. І які сороміцькі анекдоти він оповідав їй ночами. Й які плани вони тоді собі вимріяли. І яке одкровення він мав у тринадцять років. Ніби він мусить дати людям новий етичний закон.

— І дав би, — сказала вона, — якби ця відьма, перша його дружина, не відтяла у нього шмат життя. Вона — типовий вампір! Ти про це знав? П'ять років він змарнував із нею!

— Та майже сім.

— Жах! А зі мною, він сам мені казав, у нього відбувся приплив нових сил і загострення чуттів. Він хотів, щоб ми разом взялися за санскрит і оселилися на Памірі... Мали ми й запасний варіант типу розведення рідкісних порід яких-небудь тварин і продаж їх іноземцям. Ми гроші на

першу пару дістали б! А ще в нього був план: у вересні-жовтні поїхати десь на далеку північ, зібрати там кілька центнерів морошки або журавлини...

Я теж згадав дещо. Наприклад те, що ми з ним колись удвох домагалися Ольги, яка спершу вибрала Бурдика, але пішла за мене. Тобто, я переміг. Так мені тоді видавалося. Доки Заремба з п'яних очей мені не розколовся, що було в купе, коли вони втрьох їздили на одеську товкучку. Заремба вдав, ніби спить, і все чув.

— Ти ж і справді напишеш про нього?

— Свята правда.

— Розмовляла я вчора з ним, — вона притислася так щільно, ніби лізла на скелю. — Питаю, чи йти мені заміж. Як скажеш, кажу, так і буде.

— А він?

— Іди, каже. А ти, питаю, хіба цього хочеш? Не хочу, він каже мені, ой, як не хочу! Але так треба.

— У тебе дуже чуттєві губки.

— А ти що, раніше не помічав?

— Я завжди про це знав.

— І про груди теж?

— Мені твої груди завжди подобалися.

— Брешеш!

— Бо я ненавиджу грубі цицьки!

— Це — неправда! Усім мужикам тільки й подавай шостий номер.

— Можна подумати! Що за кайф!

— Лицемір!

— Ти, — сказав я їй, — художниця. Грецькі скульптури бачила?

— В мене ще менші!

— А Твіґґі, манекенницю, знаєш? — спитав я й потягся зубами до ґудзиків на її платті. Бурдик давно б це зробив. І не тільки це.

— Почекай! — пошепки оголосила Наталі. — Він скоро знову народиться!

— Хто?

— Бурдик.

— Звідки це відомо?

— Я знаю!

— Послухай...

— Це ти мене слухай! Ти знаєш, ким я колись була? Саломеєю! Жрицею в храмі Ізіди!

— Не будемо про це.

— Ізіда — це я.

— Ну і мать...

— Він помер на руках у мене.

— Як це так?

— У символічному плані. З ким він був останній рік перед смертю?

— Припустімо.

— Він передав мені свій заповіт, свій останній подих. Чи розумієш ти, що я торкнулася таїнств того життя...

— — Він передав мені свій заповіт, свій останній подих. Чи розумієш ти, що я торкнулася таїнств того життя...

— Може, вип'ємо?

— Ні.

— Тут лишилися сльози. Ну? Давай! За таїнства.

— Я вже така п'яна...

— Тоді я сам.

Я ковтнув із пляшки і вишкріб залишки шрапнелі й риб'ячих очей.

— Бо мертві, — сказала мені Наталі, — це ті ж самі живі, тільки...

— Не треба. Що ти, їй-Богу...

— Думаєш про неї?

— Про кого?

— Ольгу.

— Ні.

— Ну а…

— Що?

— Є в тебе хтось?

— Ні. Нема і не хочу.

— Це означає, що весь свій фонд ти зужив у попередніх народженнях. Сперма — це безцінний енергетичний резерв. Не годиться його тринькати.

— А ми — не все. Ми лише на півшишечки. Як заповів нам твій Кіт.

— Почекай!

— Ти ж сама кажеш, що він — не проти.

— Але ж він був унікальний!

— Не хочеш — не треба.

— Ти тільки не ображайся.

— Хто? Я?

— Я й не думала протиставляти вас.

— Молодець! Я тобі вірю.

— Я хотіла лише сказати, що так, як він...

— Добре! — не витримав я. — Годі! Я вже про це чув!

— Я тільки хотіла сказати, що ти тепер — моя опора. Бо з ким мені ще поплакати?

В двері постукали.

— Хто це? — спитала вона.

— Звідки я знаю?

— Не підходь!

По той бік хтось гукнув мене.

— Сиди! Нас нема! — засичала Наталі.

— А, раптом, це...

— Хто?

— Звідки ж я знаю...

— Ольга?

— До чого тут...

Хтось знову кілька разів приклався кулаком до дверей.

— Пожежа, наприклад, — сказав я.

— Нехай самі гасять!

— Чи телеграма...

— Сусідам дадуть. Або в двері застромлять. Сиди! Бо, якщо...

Стукіт повторився, але цього разу — ногою.

— Ні, треба все ж таки... — я допоміг їй встати з моїх колін.

— Ну біжи, біжи! — вона підвелася й поправила одяг.

— Кажи вже, якщо почала. Ну!

— Найближчим часом, — вона потяглася по свою "приму", — будуть пошесті й мори. Всі душі, які себе ніяк не виявили, буде забрано. Щоб вони до кінця світу встигли ще раз народитися.

— Добре. Ну хочеш я...

— Дніпродзержинськ! — заволав хтось по той бік.

— Роби як знаєш. Мені плювати. — Вона відвернулася і поскладала в теку Бурдикове недобите "Опудало".

Я відчинив. До кімнати заскочив Пархомченко, мій комунальний сусіда.

— Вмикай! — замахав він руками. — По другій Дніпродзержинськ показують!

Він припав масними баньками до Наталі й підморгнув мені. Коли до мене приходили гості, Пархомченко любив під будь-яким приводом заповзти в хату, бо мріяв, якщо й не потертися об когось, то хоча б випити надурняка.

— На хріна нам твій Дніпродзержинськ, дядю? — спитав я. — В мене, ти ж знаєш, нема телевізора.

— А в мене там брат двоюрідний живе! — пояснив Пархомченко.

Наталі вибігла й не попрощалася. Але "Опудало" лишила на столі.

Розділ 2

Бурдик шукає своє місце

Бурдик прокидається

Тепер Бурдик знав, хто він є. Зранку крізь вікно йому відкрилося, що земля, на якій він живе, є винятковою, бо за красою й поживністю вона дорівнює хіба борщу. Бо тут — і благодатні ґрунти, і терпиме підсоння, й терпляче населення. Де, як не тут, виявляти себе!

Бурдик, сидячи в кімнаті, не бачив, чим він повинен уславитися, проте відчував, що на те буде окремий знак. Але спочатку він мав сповістити батьків про те, що далі буде йти самотужки. Але як їм це пояснити? Нагода не забарилася.

Одного вечора батьки одсиділи на службі свої години і з різних кінців міста пошвидкували додому. Дорогою мати не минала жодної з крамниць, тому й була вдома на півгодини пізніше за батька.

Батько спитав, як так, що в хаті немає їжі.

"Між іншим, — сказав він, — сьогодні я не обідав".

Мати затягла торби на кухню і відповіла, що вона також не плювала у стелю.

"Вкинула зранку сирник, запила компотом — і все. Якби не пообідала, зомліла б. І що я, — спитала вона, — не так роблю?"

"А я? — спитав батько. — Що я не так роблю?"

"І вдома — каторга, і на роботі — теж! — сказала мати. — Іди з кухні. Дай мені спокій".

"Можна подумати, я не працюю! — сказав батько. — Чи вдома не буваю!"

Він вважав, що тягне все на своїх плечах, і вимагав, щоб його поважали. Хоча б у родині.

"Готую, перу, обшиваю, псую свій зір...", — перераховувала мати. Вона і досі не вибачила чоловікові того, що першою закохалася в нього, а він розтоптав її почуття і не помітив.

"Зарплату, — товк далі своє батько, — всю до копійки приношу! На батьківських зборах, як дурень, сиджу! А скажи мені, кухню хто кахлями обклав? І ванну! Оцими руками! А в жовтні місяці п'ять мішків одна в одну синьоглазки на власному горбі хто в дім притягнув?"

"А я, — відповіла йому мати, — ходжу в дранті! Черевики мої бачив? Так подивися ж!"

"А я", — батько витягнув зі штанів низ сорочки і знайшов те місце, де його дружина і досі не пришила ґудзика.

"Ось!" — сказав він, але мати вже совала йому під ніс своє взуття. — "Ось тут, бачиш, дірку? А цю? Тепер почіпай закаблук! На чому він тримається?"

Проти грубої сили вона захищалася тим, що вела війну спалахами, в несподіваних куточках спільної території.

"На мені сектор висить! — захищався батько. — Це тобі не жарти! І партком! Це — ненормований робочий день. За якісь двісті сорок! Якби я мав ступінь, то був би заввідділом!"

Він вважав, що заслужив собі певні послабки. Не весь час, і не з невідомими хвойдами, а вряди-годи, із кимось зі своїх, профкомівських.

"А я, — мало не плакала мати, — вкладаю в вас душу і серце! А ви за це витираєте об мене ноги!"

Щоб якось помститися чоловікові, вона теж спробувала йому зрадити. Сталося це у радгоспі, куди їхній відділ вивозили перебирати залиту дощами картоплю. Спокусник її був ще нерішучішим, ніж вона. Обох їх на фізичне зближення погнала не пристрасть, а потяг до справедливості (він також мав за що мститися своїй дружині). По роботі за спільним столом вони ковтнули самогону й, соромлячись, пішли в гайок, звідки їх через кілька хвилин вигнав вискіт двох інших пар. Ні він, ні вона не знали, чи можна було те борюкання вважати зрадою. Чи то був напівдозволений службовий флірт? Але звідтоді він обминав її, а вона — його.

"Якби я пішов на завод, — розійшовся батько, — то плюсом до окладу мені б щомісяця крапали й премії, і прогрес. Тому замовкни і не дратуй мене! Бо тут усім мало місця буде".

"Це ти, — не злякалася мати, — замовкни! Це ти, якщо я схочу, місця собі не знайдеш! Отоді ти про все пошкодуєш! Але буде пізно!"

"Цікаво, — замислився Бурдик, — про яке місце вони сперечаються? Невже про те, де пульсують соки? Мабуть, ні. Мабуть, їм так зараз зле, бо вони заблукали. Бредуть собі, а де й для чого — не відають. Бо не було кому їх спрямувати. Бо їхнім батькам було не до того. Зате тепер, скоро вони дізнаються, все у них зміниться. І вони зрозуміють. Тут нема нічого складного. Я їм поясню".

Бурдик вийшов із кімнати і зіткнувся з мамою, коли вона бігла до ванни.

"Чому, — запитала вона його, — ти не поїв вермішель?"

Батько викликав сина на кухню, але забув для чого.

"Ну, — сказав він, — що тобі не так? Зробив уроки? Які теми сьогодні в школі проходили? Покажи мені щоденник! Та не стій ти тут! Рухайся! Біжи!"

"Це — знак!" — зрозумів Бурдик. Він удав, ніби йде по портфель, а насправді попластав до дверей. Озиратися він боявся, бо щось і так тягло його назад. Наче тут було по стегна смоли.

"Де ти є?" — почув він батьків голос. — Тобі що там, позакладало?"

Бурдик доповз до виходу і відчинив двері. Почувши клацання замка, і мама, і тато вибігли в коридор. Бурдик не міг пояснити, навіщо він тікає з хати, але відчув: варто йому на секунду задлятися, і земляна сила його

засмокче. А крім нього ніхто не піде розшукувати точки відліку. І в результаті ми так ні про що й не дізнаємося. Хіба колись від своїх дітей. Але до того треба дожити. Та й хто у його віці думає про дітей!

І от без розгону і без вагань Бурдик стрибнув через всі одинадцять сходинок. На його біду там, де він мав приземлятися, від перил відходив штир, який за ці роки порвав достобіса одягу. Але на Бурдикове щастя, на поміч йому збіглося дружнє повітря. Воно підхопило його, перенесло через штир, поставило на ноги і дало змогу втекти від рідні. Батьки, яким він не встиг розкрити очі, придибали на кухню і поновили свою виснажливу колотнечу.

Бурдик на шляху воїна

Після чуда зі штирем та сходинками Бурдик остаточно увірував, що він таки — Обранець. А через те, що то був його природний стан, він не мусив нічого й нікому доводити.

Але не всі про це знали. Тому, ледве він розпочав самостійне життя, як дорогу йому заступив Дупаков, чорний від циганської смаги. Укупі з ним тоді на здобич чигали рудий вуркаган Хомик і жирний Закладний, син дрібного службовця.

"Ага! — сказав Дупаков Бурдику. — От хто нам дасть гроші!"

"В мене нічого нема", — відповів Бурдик.

"Зате у мене є ось що! — і Дупаков витягнув шланґ зі свинцем на кінці. — Зараз дам проміж ріг, у тебе буде струс мозку й ніяких слідів!"

Дупаков розмахнувся. Він хотів, щоб Бурдик злякався, почувши, як свище його нова зброя, але зачепив шлангом Хомика. Хомик схопився рукою за вражене місце і головою буцьнув Дупакова в живіт, бо дістати до носа не зміг через свій малий зріст. Закладний розгубився й спітнів.

Дупаков удвічі зменшився і завалився на Хомика. Закладний, замість хапати Бурдика, став розтягати задирак. Це дало змогу Бурдику стрибнути у проломину і втекти.

Біля дитячого садка тинявся Заремба, який купив пляшку сидру й шукав, з ким і де її випити. Бурдик йому розповів, чому він так захекався.

"Треба все знищити, — сказав Заремба, — а то вони заберуть".

Вони полізли через паркан і сховалися в іграшковому будинку. Заремба по-братськи одміряв Бурдику половину, допив після нього, витягнув цигарки, пригостив друга і закурив сам. Хлопці, спльовуючи після кожного слова, обговорили шкільні новини, і хто в кого яку бобіну переписав, і що хто з них почув по ворожому радіо. Бурдик згадав, що в гуртожитку біля них сьогодні —танці. Гратиме біт-група "Червоні проліски", басист якої, Цюрук, колись учився в їхній школі.

"Зараз я віділлю, — сказав Заремба, — і підемо".

Він розстебнув штани й взяв на приціл стіну.

"Краще у пляшку", — порадив йому Бурдик.

Заремба виліз із хатки й, присопуючи, наточив гарні три чверті літру.

"Ого! — похвалив він себе, підняв пляшку, розкалатав рідину і подав Бурдику. — Хочеш ковтнути?"

На шляху пройди

"Стоять! — до них підкрався Зюня. — Постав! А сам відійди на три метри!"

Хлопці побігли до дірки в паркані, але Зюня влучним харчком перекрив їм дорогу.

"Салаги! — сказав він їм. — Хочете, щоб я вас здав ментам? Запросто! Що ти ховаєш там?"

"Це — не вино", — сказав Бурдик.

— "Це — не вино", — сказав Бурдик.

"А що ж це? Ситро? — Зюня вихопив пляшку і прочитав назву. — Треба було портвейн брати, — порадив він. — У сидрі градусів мало".

"Це вже не вино! — повторив Бурдик. — Це..."

"Забери руки! — Зюні набридла розмова. — Попишу! Я сказав: стань на три метри! Понюхав — і годі. Ого скільки напустили слини! Якщо не вмієш пити, дорослим віддай. Але, блін, чому воно таке гаряче?"

Зюня випростався орлом, розверз пащеку і влив туди все, що допіру розпирало Зарембу. Хлопці злякалися за його життя. Але Зюня не впав, і з вух його не потекла жовта піна. Натомість він зосередився й виригнув слово "мама".

"Зюня! — впізнали його Дупаков і Хомик (побитий шлангом Закладний потяг додому). — Позич рублячку!"

Заремба з Бурдиком помчали у протилежний бік. Зюня затягнувся хряками й склав губи глечиком, щоб обстріляти Зарембину спину, але подавився його сечею.

Під гуртожитком втікачі зустріли Гурського та його приятеля, учня п'ятдесят першої школи Онуйка. Ці двоє набрали пива й обмислювали

помсту фізику Завіловичу, який погрожував Гурському "трійкою". А Гурський дбав про оцінки, бо йшов на медаль.

"Треба, — радив Онуйко, — перестріти гада в парадному. А перед тим повикручувати на всіх поверхах лампочки".

Заремба пропонував обламати Завіловичу ноги.

"А що, як спіймають?" — питав Бурдик.

Гурський вважав, що на перший раз достатньо побити засранцю вікна.

Вони подалися на стадіон, там допили пиво і стали вправлятися у стрільбі. На них наскочила бабця з мішком і забрала всю тару. Щоб не викидати каміння, хлопці пішли вздовж трибун і знешкодили шість ліхтарів.

Завілович звив собі гніздо аж на шостому поверсі сталінського будинку над Бесарабкою. Месники дали один залп і вибили вікно на другому поверсі. Звідти посипалися люди в шкарпетках. Один із них, господар, був босоніж, у просторих чорних трусах. Рідна сестра йому передала здорову вуджену рибину, якою він оце і частував колег з другого автопарку. Його труси впали в око міліції, коли чоловіки через смердючу браму вихопилися на Хрещатик. Їх затягли у патрульний "бобік", припровадили до дільниці та посадовили писати пояснення.

А хлопці вскочили у гастроном, нашкребли на "кисляк" і одразу й спожили його. Потім вони зайшли до крамниці "Молоко", де Онуйко поліз за вітрину і витягнув звідти голівку сиру.

"Гей, що ти робиш?" — спитали його люди з черги.

"Ви не розумієте! — пояснив їм Гурський. — Йде репетиція. Будемо знімати фільм. Нам потрібна масовка. Два сорок за день. Хто бажає — щоб завтра під шосту ранку знайшли мене на кіностудії. Дивіться, не проспіть! Наш павільйон — зразу по ліву руку, як вийдете із прохідної, спитайте, де корпус "Б". Цокольний поверх, двадцята кімната. Запам'ятали? І щоб паспорт був при собі. Бо у нас із цим суворо".

Дійшовши до площі Ленінського комсомолу, хлопці замислилися, що їм робити з сиром. Заремба приклався був зубами й мало не заковтнув заводське тавро — пластмасові цифри "45% жирності".

"Я ж так міг, — скипів Заремба, — всі зуби собі обламати!"

Вони тараном розітнули Хрещатик, вдерлись у "Молоко" і здійняли на касі скандал.

"Що це ви, — горлопанив Гурський, — підсовуєте православним!? Та я вас — під суд! Де написано, щоб парафіновий шар був завгрубшки з палець? І де цифра жирності? Її нема. Її вигризли миші. Ось їхні сліди, подивіться! Коли ви проводили дератизацію? Де документи? Тут пахне тюрмою. А що, якби ми потруїлися?"

"Ти диви, — не злякалася касирка, — іще з претензіями!"

"Поверніть наші гроші!" — тисли на неї школярі.

"Не хочеш, — відповіла їм касирка, — не їж!"

"Що там таке, їй-богу, знов?! — захвилювалася черга. — Нехай номер відділу називають! І гроші готують зарані! Щоб без здачі було. І не пропускайте тих, хто не стояв. Бо вони зараз, я вам кажу, весь кефір розхапають. І за "сервілат" більше не вибивайте. І масла щоб тільки по двісті грамів у руки! Бо на всіх не вистачить!"

"Люде! — стогнав Гурський. — Що ж це таке?! Знайте: це може статися з кожним! Не будьте байдужими!"

Черга не витримала й розкололася. Хтось кричав: "Забрехалися! Кажуть, що паперу в них нема, а зазирни у підсобку, дак там гори ковбас валяються! Вріжте їм, хлопці, за нас!". Інші, про всяк випадок, тягли руку за людьми торговельними. "Молодняк нині зіпсутий, —казали вони. — Ані місцем тобі не поступляться, ні повагу не висловлять. Патли такі, що не розбереш, хлопець воно чи дівка. По всіх тюрма плаче!"

Касирка вимкнула свій апарат, стала навшпиньки і перекрила вікно рахівницею.

"Ірочка! Паша Семенівно! Зоя! Ану гукніть Толіка. Що ж це за гадство таке! І нехай Віктор Маркович теж вийде, бо я так більше не можу!"

Віктор Маркович не зміг урвати важливої розмови по телефону, зате Толя, вантажник, не забарився.

"Томочко! Хто? Цей? — хапав він за барки чоловіків на шляху до каси. — Із кого тут зробити фарш?"

Хлопці глистами виповзли з натовпу і дали драла.

Бобрик рятує Бурдика

На концерт у їдальню гуртожитку їх провів басист Цюрук, який рік тому вчився в одній з ними школі. Тепер він закінчував перший курс, мав бакенбарди, жував гумку і, коли був при гітарі, то напинав на лице вираз огиди і повного збайдужіння. Так само, як і їхній клавішник, який покурював анашу й обіцяв, що колись дасть і Цюруку потягнуть косячок.

Підлітки сіли під сценою і швидко впорали все, що було на столі — лимонад "Буратіно", тістечка "зірочки", напій "Любительський" й жменю цукерок "Ірис" (усе з фонду студкому).

"Давай бітлів!" — забажав Бурдик і вибив ногами простяцький ритм. Три дружинники стали над ним кружка й пообіцяли вивести геть. У листопаді вони влаштувалися до підпільної секції карате і за всю зиму не пропустили жодного тренування.

"Він у мене на мушці, — сказав їм Заремба. — Повний допінговий контроль!"

"Гарні в них ложки", — подав голос Гурський, коли охоронці відійшли. Він зігнув одну з них, і та зламалася.

"А слабо, — спитав Заремба, — скрутити її у вузлик?"

Біт-група "Червоні проліски" одспівала дві народні пісні про любов (російську та українську) і третю, сучасну, про те, що ми дивимося у майбутнє через героїчне минуле.

Член парткому сидів разом з усіма і смоктав "іриску". Він відповідав за дозвілля та художню самодіяльність і пильнував, щоб у репертуар не проскочила буржуазна зараза. Але хитрі "Проліски" знали, як треба дурити начальство. Вони затягли пісню про пустелю, затверджену як "народна, туркменська". Слова там були такі, що Кара-Кумами йде караван верблюдів. З усіх боків шкварить сонце, вода в них кінчається, криниць поблизу немає, але вони вірять у перемогу добра.

Слухачі застрибали, бо впізнали модну тоді пісню групи "Енімалз" про дівча з борделю у місті Новий Орлеан. Член парткому відчув якусь каверзу, але, хоч як дослухався, не знайшов, до чого присікатися.

Бурдик вибивав ритм, а Онуйко, згинаючи ложку, роздер собі палець. Хлопці згребли уламки посуду й вийшли шукати зеленку. Медпункт був зачинений, зате кімната з дошкою, бюстом Леніна й телевізором — ні. Бурдик звернув увагу на стіннівку, яка висіла при вході, і зважував, що б таке дотепне туди вписати. Заремба сів під табличкою "не палити" й поліз по цигарку. Онуйко вхопив вождя за ніс. Гурський увімкнув телевізор, обурився тим, що екраном гуляють смуги, і кілька разів уперіщив німий агрегат кулаком. Телевізор від того не запрацював. Гурський кинувся напихати кишені всім, що погано лежало — крейдою, аркушами для нотаток та кнопками. Заремба намалював на дошці зустріч і двобій статевих органів. А поранений Онуйко видерся на стіл, зняв штани і випорожнився.

До Бурдика долетів запах.

"Гей! Що ви робите?! — сахнувся він і почув гуркіт коридорної луни: "Та швидче ж ви! Он там! Міліція! Банда! В кімнаті знання й відпочинку!"

Онуйко не встиг підтертися і, коли стрибав, то перекинув телевізор. Зарембова "Прима" влучила у паперові квіти, які прикрашали гіпсову голову. Гурський повикидав на ходу з кишень усе, що вкрав. Страх підказав шкідникам, де тут вихід, але за це їхніми руками позривав майже всі стенди й картини, що висіли у коридорах.

Шлях до свободи їм перекрив сержант міліції, який зміг двома руками спіймати й притиснути до стіни всіх чотирьох розбишак.

"Це — не ми! — захлиналися вони. — Ми тихо сиділи. А вони женуться! Пустіть, нам ще треба уроки робити!"

"Гальмуй, студент! — згріб їх безмежно широкий сержант і погнав у бік місця злочину. — І тихо будь!" Він на цьому об'єкті був вперше й, побачивши обгорілого Леніна поруч із купкою лайна, злякався.

"Та що ж це таке?" — дивувалися школярі. Недоречність ситуації та реальність розплати настільки їх приголомшили, що кожен з них, не змовляючись, вирішив: це — не я! І, розпихуючи один одного, кинувся рятуватися.

"Ми прийшли на концерт, — брехав Онуйко, — бо думали взяти акорди. На свій випускний вечір. Я ж —соло-гітарист! А вони, гляньте сюди, вони руку мені покалічили!" — Онуйко плакав, натискав на палець і розвозив кров по щоці.

"Та я... — вчепився Гурський в сержантове вухо. — Та ви подивіться... Про Гурського чули?.. Невже б я... Мій батько... Та варто йому задзвонити в райвідділ... Подумайте самі тверезо... Навіщо б я це робив... Ну, товаришу старший лейтенант!"

"Я, — стрибав з іншого боку Заремба, — кандидат у майстри спорту! Ви ж любите футбол?!"

І тільки Бурдика щось заціпило.

"Гарно живуть студенти! — повільно перетравлював бачене сержант. — Це ж кому сказать — не повірять. Зі стелі не крапає, тепло, ніхто над душею не стоїть, канхвети, ситро, на гітарах їм грають, культурно все, дівчата в асортименті, в кінці коридору працює душ. Чого їм не фата? Тут поки куток собі в комуналці вислужиш, всього наслухаєшся! І чого ти приїхав на нашу жилплощу! Тут нам, городським, і без вас ніде жити. І не заходь в кирзяках на кухню. І що це у тебе за запах! Наче воно у них одеколонами пахне".

"Це — зайди якісь! Це — не наші! — обступили й скубли полонених жінки в халатах. — Чого ви приперлися? Це хіба ваш гуртожиток? Заберіть їх! Дайте їм чортів! У-у, жлоби вонючі!"

"Теж мені, городські! — образився сержант міліції. — Повлаштовувалися тут комендантшами, а самі ж дуньки дуньками! Приїдуть батьки до сина, так вони їх без хабара не пускають. А місцевих повій на всю ніч до негрів — будь ласка, бо ті їм приплачують. Що я, не знаю хіба! Хлопці розповідали, який негри страйк влаштували, коли ми опівночі провели тут облаву і злапали їхніх блядюжок. Один чорний зовсім здурів і чи сам у вікно скочив, чи йому допоміг хто, а тільки на другий день тут уже був їхній консул із нашим міністром і ректором. І в того консула, хлопці казали, така каділака, що нашому політбюру не снилося. Разів у два, а, мо' в два з половиною ширша й чорніша за "чайку".

"Відпустіть нас!" — благали його школярі. Гурський казав, що батько його має виразку шлунку. Онуйко — що батько його заб'є. Заремба — що його виключать із "дубля". І тільки Бурдик тремтів мовчки.

Й саме до нього звернувся сержант.

"От скажи мені чесно, — спитав він, — навіщо ти насрав на стіл?"

"Це — не я", — сказав Бурдик.

"А хто ж тоді?"

"Він! Він! — накинулися жінки. — Ми самі бачили. Що очі вирячив? Ми тут за шістдесят рублів горбачимося, а він ходить і гидить! Ану йди вилизуй!"

"Мабуть, ні, — завагався сержант, — не могли ж вони, прийшовши в гості, і сміття розкидати, і телевізор побити, і намалювати паскудство, ще й купку накласти. Якби щось одне — ну, підперло, скажімо, а до туалету не добіг — це я розумію. А так, щоб усе заразом... Щось не схоже. Напевно, це хтось зі своїх. Розберемося".

Він дав команду, і четвірка потрусила до виходу, де вже гарчав його "бобик". Але тут з їдальні вибігли три дружинника.

"Це — ті самі! — впізнали вони. — Ми їх попереджали! Бий жлободром!"

Кожен з них мріяв застосувати на практиці кілька смертельних ударів. Першим їх на своїй шиї відчув Бурдик. Він вискнув, але не вмер. Більш тренований Заремба підставив руку, і нападник збив із сержанта кашкет. Сержант двічі махнув кулаком і поклав каратистів під ноги. Коли він присів, щоб підняти кашкет, то вліз носом у сивушну хмару, яку утворили захекані воїни. Це його переконало в тому, що персонал хоче звалити все на школярів. Тому він хлопців випустив, а дружинників, щоб було чим звітувати, покидав за ґрати й поїхав у свій райвідділ.

Сержант — то було його звання. А прізвище його було Бобрик.

Батьки діють

Під ту пору саме кінчалися Бурдикові шкільні літа, й батьки замислилися, як зробити, щоб син став студентом. Вони мали родича, Закусила, який починав у райкомі, був узятий у відділ листів апарату нашої партії, а звідти перейшов до окремого кабінету в будинку Ради міністрів.

"Треба знайти його телефон, — казала мати, — і поздоровити з чим-небудь. Нагадати про себе, сказати: ми маємо спільного прадіда. Чому б колись нам за це не випити? Купимо коньяку і під масну закуску, ніби між іншим, попросимо підключитися. Хай би він вийшов на тих, хто завідує, видзвонив тих, хто вирішує і сказав, що в нього є отакий-і-такий хлопець. Щоб усі знали, що наш син — не з вулиці. А ми також, зі свого боку, не підведемо його. І все зробимо без обману. Хай тільки він натякне. Сервіз — так сервіз, гроші — так гроші".

Батько сів на телефон, привітав Закусила з найближчими святами, й той запросив їх до свого нового помешкання. Бурдики купили квітів, болгарський коньяк "Пліску" та кришталеву салатницю. Родичі прийняли їх як своїх, пригостили картоплею зі свинячими котлетами й виставили різні делікатеси.

Початок застілля пройшов у напруженні. Господарі не розуміли мети цього візиту, Бурдики робили все, щоб не видати намірів. Мати мовчала, а батько стрибав із теми на тему. Втім, він так швидко сп'янів, що досвідчені Закусили подумали: "Він, мабуть, чудій", — розпружилися й показали гостям ванну з вікном, у яке, навіть лежачи, видно Лавру. А на закуску Бурдикам, як своїм, розповіли плітки про життя членів найвищого ешелону. Про те, зокрема, що міністр оборони помер на коханці, а не на маневрах Варшавського договору.

"Заходьте частіше, хоча б раз на тиждень, — казав Закусило, саджаючи Бурдиків на останній тролейбус, — без церемоній і без попередніх дзвінків. Я цього не люблю! І не тягніть з собою нічого. У мене завжди є що випити і чим загризти. Хіба ж ми не родичі?!"

Батьки сяяли.

"Хто ще, коли і кого підтримував, як не свій свого? — казали вони. — Бо на тому стоїть світ. Якщо ми не будемо з усіх боків підпирати одне одного, то всі позгинемо. Життя — жорстоке. І грішми тут не відкупишся. Тим більше, що їх у нас нема".

"Але чому, — запитала мати, — ти не сказав йому про головне? Про те, що ми збираємося поступати. Я тобі весь вечір знак подавала під столом. Невже ти не помічав?"

Батько задрав холошу і показав їй синець, що набіг йому під коліном. "Я ледве стримався, — зізнався він, — щоб не врізати. Невже ти не

розумієш?! Не можна з порога просити. Серйозні справи робляться за другим разом".

Наступної суботи вони вже без кришталю й без попередження дзвонили у двері Закусил. Їм відчинила здивована хазяйка. Господар вистромився з ванни і не знав, де б йому вихлюпнути свій гнів. Бурдики почули, що їхні родичі заслабли, прийняли ліки і лягають спати.

Крім того, вона мусить десь бігти, а він збирається у відрядження. Тому існує неписане правило: перше, ніж звалюватися до когось на голову, — подзвони.

"А що, якби ми десь вийшли?"

Батьки довго перепрошували і побігли додому сваритися.

"Знай! — голосила мати. — Ти рідного сина позбавив освіти!"

"Хто ж думав, — відбивався батько, — що він така свиня?"

"А пам'ятаєш, як ти колись просив за ліки від радикуліту? Що він тоді тобі сказав?"

"Що він — не аптека!"

"Так само і зараз він скаже, що він — не університет!"

Вони вирішили, що нема в світі гірших і заздрісніших людей, ніж наші. Й лютіших ворогів, ніж кревні родичі. І такої підлої нації, як наша. Тому, якщо й покладатися, то лише на себе.

Вони продали свій мотоцикл і найняли проханих викладачів готувати Бурдика до вступних іспитів. Крім того, батько згадав про свого

однокласника, гарного мужика, нашого, шосткинського, який після захисту влаштувався в університет. Його дружбан сидів у приймальній комісії і на іспиті з історії міг підказати Бурдикові рік битви на річці Калці або кількість делегатів на двадцять першому з'їзді партії. Однокласник звів Бурдиків із дружбаном. Той одразу сказав, коли в нього уродини, й Бурдики загодя понесли йому сервіз.

Зі свого боку, мати через одну знайому вийшла на підполковника з Дарницького військомату, який мав сестру, що була одружена з хірургом. А той хірург колись оперував грижу у чоловіка, жінка якого в колегії міністерства відповідала за заклади гуманітарного профілю. Але їм натякнули, що посудом тут не відбудешся. Бурдики витрусили всі кишені й позичили тисячу.

Напередодні іспитів батько пробився до декана й пообіцяв, що його науково-дослідний інститут завезе на факультет нові пульти для фонолабораторії.

"Вудки закинуті, — хизувалися батьки один перед одним. — Подивимося. Щось, напевно, клюне. Знання в нього є. Про історію ми подбали. Мову він учить. Твори з літератури пише. Язик у нього підвішений. Чого ще гуманітарію треба?"

Мати вже бачила Бурдика то на прем'єрах спектаклів, то посеред дипломатичних раутів, де всі ходили у фраках. А батькові мрії не сягали далі якогось начальника, з яким вони вдвох додушували третю пляшку. Молодший Бурдик, як референт начальника, був десь тут, але за кадром.

"Твій хлопець?" — питав начальник у батька.

"Мій", — ледве ворочав язиком батько.

"Від імені партії-уряду, — оголошував начальник, — виношу тобі подяку. Бо ти для нас викохав зміну!"

Але були й сили, які не хотіли, аби Бурдик став студентом. Діяли вони не явно, а через своїх людей. Зокрема, Боровадянка підбила кількох учителів, і ті, де змогли, знизили Бурдику оцінки.

Дружбан того мужика, що колись учився з Бурдиковим батьком, заковтнув сервіз, але, замість пітніти, як обіцяв, у приймальній комісії, подався в літню відпустку.

Жінка, яка в міністерстві тримала на оці всі вищі заклади, посварилася з тим, кому вправили грижу. А майже полковника за аморалку відправили охороняти пустелю.

Декан чесно записав Бурдикове ім'я в свій календарик, але через день для якоїсь потреби вирвав той аркушик і весь ланцюг, що тягнувся від Бурдика до стін університету, розпався.

За тиждень до іспитів списки майбутніх студентів уже було узгоджено де слід і роздано екзаменаторам. І, як дізналися Бурдики, прізвища їхнього сина там не було.

Батьків охопила паніка.

"Треба було не детальки паяти, — у свинячий голос радила мати, — а йти по партійній лінії! Або, ще краще — в органи! Тоді б у нас усе було".

"Зате я, — вихвалявся батько, — ніколи не крав, не підлещувався й не підсиджував нікого!"

"Ну й сиди тепер до пенсії в НІІ, а син піде в армію!"

"Нехай!"

"Що ж "нехай"?! Там з нього усі знання виб'ють! За що ми такі гроші платимо?"

"Ці виб'ють, інші заб'ють. Може, це загартує його".

"От чого ти завжди прагнув! Зробити з сина каліку! — прозріла, нарешті, мати. — Що нам тепер з того, що ти не крав? Якщо воно — нічиє і погано лежить, то чому б і не взяти? Однаково ж пропаде! Не ти, так хтось інший скористається. Кому потрібна та чесність, якщо через неї страждає твій син?!"

Батько мовчав, бо й сам так гадав. Навіть більше, він вірив, що це і є головна мудрість. Іншої він не знав.

Боротьба поганого з гіршим дає гарні наслідки.

Бурдик знав, що у списках його нема, але він не сумнівався, що поступить, і, завдяки цьому відповідав так, що перші три іспити склав на "п'ятірки".

В пригоді йому стали викладачі, що півроку приватно готували його до вступу. Один із них передав Бурдику секрети зчеплення слів, звички й норови кожного із розділових знаків. Інша навчила, як іноземною мовою розповідати про з'їзди партії. А написаний ним твір на вільну тему так вразив екзаменаторів, що вони занесли його до блокнотів і видавали за свій.

Але на останньому іспиті доцент Приходько зазирнув у список, який йому дав декан, і з якого було ясно, хто мав одержати "п'ятірку". Бурдика там не було, тому, позбиткувавшися, Приходько вивів йому "трійку".

Бурдик того дня відповідав краще за всіх і це так роз'ятрило доцента, що спересердя він виставив "трояки" й тим, хто у відомості йшов як до, так і після Бурдика, а саме — Бурдизі та Бур'яну. На встиг він поставити підпис, як перелякався: а раптом хтось із тих двох — люди списошні? Приходько поліз під стіл, витяг аркушик, але ні Бурдиги, ні Бур'яна там не вчитав і порадив Бурдику бути скромнішим.

Абітурієнт Бур'ян виявився демобілізованим сержантом. Жодного з питань білету він не знав і Приходько розчавив його у кілька дотиків. А Бурдига, напевно, захворіла, бо на іспит вона не прийшла. (Чи пак не прийшов — Приходько не поцікавився, він це чи вона.)

Через два дні, якраз перед нарадою в ректора, Приходька викликав декан і запитав: "Нашо ти це зробив?"

— Через два дні, якраз перед нарадою в ректора, Приходька викликав декан і запитав: "Нашо ти це зробив?"

А річ у тім, що Бур'ян, справді, був поза списком, на відміну від Бурдиги, яку до відомості секретарка занесла помилково. Бурдига була медалісткою. Вона одержала п'ятірку з фаху й поїхала додому святкувати свій вступ до університету. Жила вона в Криму, на березі моря, й її батько був головою радгоспу. За місяць до того він приїхав у Київ, привіз дари землі й тоді ж познайомився з деканом.

"Тобто?" — сказав доцент Приходько.

"Бурдига!" — сказав декан.

"Ну?" — сказав доцент, а сам подумав, що йдеться про Бурдика, бо пам'ятав його відповідь.

"Ти списки бачив?"

"Ну".

"Тоді навіщо ж ти її валив?"

"Кого "її"?" — не зрозумів доцент Приходько.

"Бурдига — ректорський резерв!" — збрехав декан. Він уже розкатав губу через кілька тижнів їхати до Криму на місяць з усією родиною.

"Це ж не вона, а він! Бурдига!" — пояснив Приходько.

"Про що ти кажеш? — не зрозумів декан. — Бурдига — це вона! Ти, мабуть, переплутав її з Бур'яном або з Бурдиком".

"Нікого я ні з ким не переплутав! — сказав доцент, який одразу розчовпав, де він схибив. — Вони утрьох махлювали. Перемовлялися! Списували! Особливо Бурдик!"

"До чого тут Бурдик? — сказав декан. — Я йому про Бурдигу, а він мені..."

"Вона — ще гірша за нього! — сказав доцент. — Я їй, звичайно, затуливши носа, поставив би "п'ятірку", але ж вона і на трійку не тягне! А нагла яка!"

"Хто? Бурдига?"

"Двох слів не могла зв'язати! Жодного питання не розкрила! Ще й сторінку із підручника собі в спідницю запхала".

"В яку таку спідницю? Ти її бачив?"

"Я хотів сказати — у штани, — імпровізував Приходько. — Ніякого сорому! Зайшла в джинсах, розмальована, тютюном смердить..."

"Хто? Бурдига? — не міг повірити декан. — Та вона тоді була вдома! Її батько мені дзвонив!"

"В мене теж діти хворіють, — як міг викручувався доцент. — Але, якби вони підійшли і пояснили по-людськи, то я б завжди їй натягнув вищий бал... Бо я вже двадцять два роки..."

Декан згадав, у зв'язку з чим він колись записував Бурдикове ім'я. Фонокабінет! Обладнання!

"Ти мені, — сказав він Приходьку, — зірвав учбовий процес! Тепер де хочеш діставай двадцять комплектів "Тесли"! Магнітофони, навушники, пульти, короче — все!"

"Здібні діти з провінції...", — з останніх сил ворохобився Приходько.

"А Бур'ян, між іншим, — кандидат у члени, — сказав декан. — Ми б його зразу кинули секретарем на цей курс".

"В мене стаж двадцять два роки!" — сказав Приходько.

"Короче так, — сказав декан, — твої "трояки" вже пішли у протокол, а о дев'ятій списки повинні висіти при вході. Якщо батько Бурдиги здійме скандал, то ти покладеш партквиток!"

Але він знав: ніж чіпати Приходька, який усе звалить на нього, простіше було б переглянути вже надруковані списки і гарно їх перетрусити. Все випадкове одсіяти й звільнити місце для Бурдиги. А заразом і для Бурдика з Бур'яном. Щоб до октябрських уже мати новий фонокабінет.

Бурдик-студент

Отак Бурдик, вчасно застромлений у гарний ґрунт, зразу ж пішов у стовбур. На його кістках понабухали м'язи. На кінцівках та грудях вродило рясне волосся і всі рухи стали певнішими. За кожним кроком йому відкривалося щось нове. Сил він не шкодував, тому що мав їх задурно, і все, чого прагнув, само пливло йому в руки — знання чи гітарні пасажі, спорт, рими чи любощі. В усьому цьому йому не було рівних.

Бурдик не марнував часу і за кілька формуючих років встиг опанувати основи науки й життя, знання й сили, корисного і красивого. Одноманітність він зневажав, нудьги не відав, однобокості сахався. Ранок він міг присвятити малярству, весь полудень — прозі, надвечір'я — музиці. Чи, навпаки, розпочати день із гри на бубоні, тоді поїсти, щось читнути, взятися за акварель, але ввімкнути магнітофон і податися в самотні мандри. А міг весь день спілкуватися. То з однією, то з іншою, то в спальні, якщо батьки на роботі, то в зовсім, здавалося б, не розрахованих на те приміщеннях. Але найбільше він полюбляв класику, високі груди, джаз, пластику, драму, чужі мови (спочатку зі словником, тоді — без, спершу давні, а потім і нинішні), біле вино навесні, а горілку в холод, малярство (як наше, так і їхнє), філософію, зелені овочі, сон, літні подорожі автостопом і (для душі) карате та колаж.

Це дало йому змогу розчистити зір від кіптяви й розширити поле зору. Й тоді він побачив, що все в світі доцільно й зводиться (рано чи пізно) до музики. Але що люди — дурні, бо живуть не так, як треба.

"Хоча, — не виключав він, — варто комусь їм це пояснити на гарних та приступних прикладах, і вони більше ніколи не робитимуть дурниць. Цікаво, хто саме розкриє їм очі? Мабуть, я. Про це свідчать факти. Я сам, без підказки і без допомоги ззовні, вибрався на свій шлях. Мені відкриті масштаби. Й, разом з тим, я бачу кожну деталь. Можна сказати, що я — або новий Орфей, або новий Одіссей. Про це пульсують всі мої потенції. Якби я вирішив стати мислителем, то зразу вперся б у проблеми, об які б'ються наймудріші з лобів. А якби я був митцем, то, зібравши всю

інтуїцію, прорвав би ізоляцію, вийшов би на європейський, а згодом і на світовий рівень. Ех!"

Такий висновок, замість потішити Бурдика, лиш засмутив його. Він порівняв себе з деревом у цвіту, а всіх, хто повзав довкола, — з комахами.

"Де справедливість? — питав він себе. — Хіба це — життя?! Я знаю, що вмію, і хочу, бо можу. А по мені весь час повзає щось членоноге й слизьке. Їх тут — тьма. А я — сам-один. Скільки ще можна терпіти таке?!"

Боровадянка хоче уваги

Так, співчуваючи собі, він непомітно сповз в обійми Боровадянки. Та, звісно, зраділа, бо Бурдик завжди дратував її, а дотягнутися до нього й розірвати у клоччя їй поки що було зась. Щось не пускало її туди, де ширяв Бурдик і де обрій перетікав в обрій. Зате тепер, коли він сам склав крила і спустився долі, щоб дзьобати комах, вона на бігу застебнулася, стягла з обличчя зловтішну посмішку й скликала студентські збори.

"Увага!" — сказала вона.

Від шкільної Боровадянки вона відрізнялася тим, що примусила Рижкова одружитися на собі, народила дочку, влаштувалася туди, де був Бурдик і розлучилася з Рижковим. Тому що він був гультяй. По своїх комсомольських каналах вона влаштувала його на естраду, а він охопив філармонію і поліз пастися в ансамбль народного танцю "Русалочки". Боровадянка дала клятву, що більше Лєночку він не побачить. Ні він, ні його батьки. Старі Рижкови повзали в ногах у неї, носили дарунки і виблагали дозвіл брати онуку на вихідні. Вони купили їй дерев'яне ліжко, велосипед і зіп'яли на дачі казкове містечко.

Вченого ступеня Боровадянка не мала і була поставлена наглядати за курсом. Навантаження за це не зменшили, але, коли вона їздила десь зі студентами, певні години їй списувалися.

"Увага!" — сказала вона і так щільно стулила губи, що між ними не пролізло б і лезо. Вона як ніхто знала, чим небезпечний для нас Бурдик. Бо те, що ми зараз бачимо, є лише квіточки. Не можна дати їм визріти у стиглий овоч. Ми мусимо визнати: Бурдик проліз у студенти через наш недогляд. І тут йому, звичайно, лахва. Тому нам негайно треба випхати його на манівці. Щоб надалі він всі свої сили марнував, дряпаючись назад. План мусить бути такий: накидаємося гуртом і за постійні порушення виключаємо Бурдика з наших лав.

"Увага!" — сказала Боровадянка.

Послідовність виступів і дій вона розписала зарані. Коротке вступне слово — за нею. Потім іде комуніст Бур'ян. Він порівняє збирання врожаю з фронтом Великої Вітчизняної війни. Тоді слово бере староста курсу і каже всім, скільки у Бурдика пропусків. Він же (а ще краще — хтось з одногрупників) наводить приклади заяв та висловлювань Бурдика (явно ворожого змісту). Одразу ж приймаємо рішення. Комсомол його підмахує. Деканат схвалює. А далі, маючи протокол, можемо вже у четвер ставити питання на ректораті. Бо тут головне — запустити машину.

"Увага!" — сказала вона.

З неба крапнуло.

"Холодно! — заскиглили студенти. — Кінчається жовтень! Чому нам ніхто не вмикає опалення?" Вони питали також, до якого числа їх тут триматимуть, кашляли в бік керівництва і просили їх відпустити.

"Увага!" — сказала Боровадянка і провела рейд по палатах. І рейд показав, що скрізь — сміття, недопалки (навіть в палатах у дівчат!) і мишиний послід. А хлопці, не спитавши дозволу, ходять за п'ять кілометрів до сільської лавки, в яку раз на тиждень завозять пиво. Дорогою, посеред шляху, вони змагаються, хто по собі лишить довший слід. Так, щоби цівочка не уривалася. Боровадянка ховалася в чагарях і все бачила. Бо вона мусила знати, чим живе молодь. Для того її тут тримали.

"Увага!"

Всі п'ять кілометрів від лавки до своїх бараків студенство щось горлало. Не про те, як би їм краще вчитися. І не про виставку чи симфонічний концерт. Ні! Вони обговорювали походеньки якоїсь парочки. Якісь (імен вона не розчула) полюбовники залізли у чавунну трубу (бо гадали, що там їх ніхто не помітить). Але якраз тоді повз трубу тарабанилися будівельники. Хтось із них грякнув кувалдою по чавуну і навіки з'єднав їх у собачій позі.

"Увага!" — сказала Боровадянка, яка знала, що врятувати нас можуть лиш мережа, структура і контроль. Бо люди — всі волохаті. Хто більше, хто менше, але безволосих нема. Яку стать не візьми, який вік не чіпни, ні партійність, ні стаж їх не стримають.

"Увага!"

Щоночі Боровадянка никала табором і полювала на срамотні звуки. Під дверима темних кімнат, у яких спали викладачі, в душових і довкола щербатих та містких вбиралень, де вона колись о пів на другу ночі бачила, як мужик цілував мужика. А якщо треба, то й дерлася через паркан і брела в пітьмі туди, де між дерев хтось витискав із когось жагучі стогони. Про свої знахідки (із називанням обставин та прізвищ) вона сповіщала деканат. Але декан її сигнали ігнорував. Бо він мав кілька неофіційних родин і вернувся до своєї дружини тільки коли його висунули

на цю посаду. А чим проректор кращий? Жеребець! А голова колгоспу? От уже де свиня! Обіцяв викладачів оформити бригадирами й виписати по дві премії. Де вони?

"Увага!" — сказала Боровадянка, бо тільки вона й дбала про ідеал. Через що ж і змагалася супроти Бурдика. Бо з тут присутніх лиш він міг розкласти його. Він і ворожа нам не охоплена планом природа. Тому ціль Боровадянки була проста — не дати їм об'єднатися. Бо в боротьбі за майбутнє вічності лік уже пішов на хвилини. Або ми їх — або вони нас.

"Увага!" — сказала Боровадянка, але кілька стихій із тих, що складали природу, випередили її. Вони кинулися одна на одну й викресали з себе нехарактерну для жовтня бурю. Ще й замість місяця витягли на небо зубате сонце.

Одна з градин влучила Боровадянці під око. Фізрук вибіг на трасу, перейняв "зіл" і повіз її у райцентр до лікарні. Відчувши, що керівників поменшало, студенти вирвалися в село по самогон і побилися там з місцевими. Ті, не чекаючи темряви, зійшлися з кількох сіл під студентські бараки, обложили їх і пішли на штурм. Одній з викладачок вдалося прорватися через паркан у посадку. Звідти вона капустяним полем дошпорталася до садиби колгоспного голови. Голова завів свій мотоцикл і погнав у ліс, до військової частини. Знайомий замполіт дав йому БТР з солдатами, а сам лишився заспокоювати викладачку.

За цими подіями ніхто й не згадав про Бурдика.

За розподілом

Після університету Бурдик потрапив до установи, в якій мусив за сто рублів на місяць сидіти вісім годин на день п'ять днів на тиждень. Хоч Боровадянці тоді й не вдалося вигнати його зі студентів, але він так і не дізнався, де саме має йти і що робити. "Моє місце — не тут, — повторював він щодня, бо від конторського повітря соки його квасли,

кров загусала, а задуми жовкли зеленими. — Якщо я негайно щось не зміню, — усвідомив він нарешті, — то згорнуся і візьмуся струпом".

Він кинувся вивчати конторський механізм, знайшов природу вад і взявся їх виправляти. Почав він з малого — з паперів, які захаращували його службовий стіл. Він їх розсортував, склав у стосики, звів їхній зміст до кількох фраз, які переніс на картки, і вже під Новий рік там, де трухніли теки, стояла коробочка з інформацією про джерела, обсяг і зміст усієї проведеної роботи.

Бурдик впав в око своєму безпосередньому керівництву, а тоді й товаришу Мутенку.

"Ну, — дивувалися колеги, — й що ти цим хочеш сказати?"

"Що це — картотека", — пояснював їм Бурдик.

"Ага! Й навіщо вона тобі?"

"Щоб пилу менше було, — чесно відповідав Бурдик. — Чим менше пилу, тим легше дихати. Чим легше дихати, тим швидче рухається кров. Мені добре, і всім незле. Й навпаки. Бо там, де колись був хаос, нині постав лад!"

"А про нас, — спитали його, — ти подумав? Тепер через тебе вони й нас примусять під час перекурів заповнювати карточки?!"

Усі вирішили, що він — кар'єрист. І помилилися. Бо він ні перед ким не упадав і ніде не просився. Сидів тихо, щось зосереджено писав, виходив, вертався, колеґ не цурався, але було видно, що якийсь-то він не наш. І всі постановили, що він — дурень, підступний і незбагненний.

Його почали з усіх боків завалювати дорученнями — не службовими, так комсомольськими, донорськими, через "Червоний Хрест", ДОСААФ,

добровільну народну дружину або товариство пожежної безпеки. Він збирав внески, редагував стіннівку відділу, робив політінформацію про директиви пленуму, розповсюджував лотерейки, співав у хорі, патрулював слизькі вулиці в ніч роковин революції, відповідав за культмасовий сектор, розповсюджував пресу та їздив збирати овочі. Але, й згинаючись під таким вантажем, Бурдик не припиняв пропонувати шляхи вдосконалення. Для ідей та несподіваних думок він поставив додаткову коробочку.

Але тут його колегам урвався терпець, вони вкрали і знищили обидві Бурдикові картотеки.

"За що мені таке?! — питав себе Бурдик. — Я ж для них стараюся! В чому моя помилка?"

Разом із ним тоді працював Гурський.

"Ти, — пояснив він Бурдику, — робиш усе не за правилами. За це тебе і б'ють".

"Навпаки! — сказав Бурдик, — це я все роблю за правилами, а вони їх порушують".

"Ні, — сказав Гурський, — бо правила зараз такі, щоб порушувати всі правила, але не дати їм себе спіймати. І мудрість — не в тому, щоб робити, як слід, а бачити, як воно, в дійсності, є й, поки змога, користуватися з того".

"Ні!" — відповів Бурдик.

"Так, — сказав Гурський, — не битися зі світом, а обдурити його. Нічим себе не видати, а про всіх знати все. Щоб ніхто не мав за що тебе схопити. Найменша зачіпка — то вже компромат. І ні за яких обставин не

казати "так" або "ні". Тільки "так, але разом з тим...", "ні, але водночас...". Щоб мінус перетікав у плюс, а плюс — у мінус".

"Мені так не можна", — сказав Бурдик.

"Чому?" — спитав Гурський.

"Бо не для цього я тут".

"А для чого ти тут?"

"А для того, щоб визволитися і визволити".

"Поясни", — сказав Гурський і витягнув з Бурдика чорнетку програми його подальших дій. Полем гри, за цим відважним планом, був весь світ, гравцями — широкі маси. Мета його була світлою, засоби — мирними.

Перший крок — чесний поділ людей на злих та добрих.

Другий — виокремлення з добрих вершків, молока та сироватки.

Третій — утворення з вершків твердої основи для партії найновішого типу, яка, захопивши штаб-квартиру, і поведе боротьбу. (На відміну від всіх попередніх епох, план передбачав, що вершки не жовкнуть, а весь час рухаються й витягають на свій рівень нижчі шари, тобто, і молоко, і сироватку.)

Четвертий крок — повне й остаточне припинення громадянської війни. Негайне усунення з поля зору пам'ятників катам і тиранам. Встановлення на їхніх п'єдесталах пам'ятників митцям і вченим, незаплямованим зв'язками з попередніми пам'ятниками.

Крок п'ятий — боротьба за повне звільнення природи. Підрив усіх атомних, гідро— та електростанцій, які псують наш пейзаж, і остаточне відновлення первісного ландшафту.

Шостий крок — війна за чистоту мови та національне піднесення.

Гурський не дослухав шостого пункту, побіг до товариша Мутенка й виклав йому весь зміст щойно почутого, з цитатами і власним коментарем.

По низхідній

Зрада Гурського змінила напрямок Бурдикових думок. Він припинив реформаторську діяльність, бо дійшов висновку, що врятувати його установу може лише її повна руїна. Втекти звідси він не міг, бо був тут за розподілом і мусив відпрацювати три роки. Лишалося хіба добути цей термін, самовдосконалюючись. Бо звільняти людство він більше не хотів.

Робота над собою за таких умов швидко виснажувала його. Бурдик занедбав службу, але натомість розробив план-схему розвитку власних здібностей. На перше місце він виніс поезію, але на берегах позначив — "з огляду на натхнення". Якщо гамір не дасть йому віршувати, то він перемкнеться на прозу. А зірветься проза — засяде щось перекладати. А то й просто читати. Якщо не для душі, то хоч для тіла. А не дадуть читати — вийде з кімнати, зайде в ліфт і вчитиме там іншомовні слова. Або вилізе на горище, усамітниться й перетворить свій збуджений мозок на прозоре озеро в горах Тянь-Шань.

Але досягти спокою йому тепер не вдавалося, бо Мутенок віддав усний наказ, щоб усі, хто міг, збирали матеріали на Бурдика. Тому варто було йому розкрити книжку, як хтось підступався з-за спини і питав: "Що це ми тут читаємо?" Або "про що це?" Або "де дістав?"

Якщо він сидів і зорив у вікно, то з різних боків чув: "Ти не знаєш, як наші вчора зіграли?"

Він біг у ліфт, розкривав словник, але туди слідом за ним заскакував хтось із колег і допитувався, чим він маститься, що воно так гарно пахне. І де він купив такий одеколон — на руках чи на Карла Маркса?

А на горищі курці не давали проходу зі своїми анекдотами.

Й чим довше Бурдик стримувався, тим бурхливіше зривався й тим більше реп'яхів до нього липло. А спробував шугати нишпорок — і вмить зажив слави нервовохворого.

"О, — горював Бурдик, — чому я не маю Вчителя!?"

Замість писати трактати, він тепер видобував з вуха сірку і ліпив із неї кульку. Або ліз по іншу кулю в свій ніс. Або грав у морський бій. Або цмулив із кимось вино на горищі. Або липнув знічев'я до службових жінок.

Колись він, розігрітий вермутом, їхав з горища в підвал. На п'ятому поверсі в ліфт зайшла Зоя Федорівна, секретарка товариша Мутенка. Бурдик притис її до кнопок. Зоя Федорівна на той час мала двох дітей і двох онуків. Її крик через спазму не долетів до людей. Зате, коли він, нарешті, вирвався, то підняв на ноги всю установу. Чотири службовця тягли Зою Федорівну з шахти і відсуджували всіма ліками, які знайшли в аптечці над сейфом. А Бурдика повели до Мутенка.

Мутенок

"От ми й зустрілися!" — оголосив Мутенок. Він був хорошим дядьком терпкого заквасу, великого калібру й грубого помолу.

Піднявши Бурдикову особисту справу, він погортав її і сказав: "Ти по трупах не йшов, а мені доводилося!"

Присоромлений Бурдик лупав очима.

"Як ти посмів, — запитав Мутенок, — так обгидитися посеред мирних буднів?!"

Бурдик мовчав. Мутенку це сподобалося. Він посмикав його за чуб, щоб перевірити, звідки і як росте в Бурдика волосся, оглянув з усіх боків губи й ніс.

"Наш, — упевнився він, — хоча й плутаник". І потягнувся по "Біломор".

"Зізнайся мені", — сказав Мутенок Бурдику, — для чого ти поліз топтати Зою Федорівну? Невже молодшеньких не знайшов? Чи, може, ти больний? Маю я на тебе й такий сигнал. Тому кажи одразу: чого тобі треба?"

"Я не туди забрів, — повинився Бурдик, — а над усе в світі я хочу бути там, де правда сходиться з поезією".

Така відповідь задовольнила Мутенка, бо він і сам колись грав на баяні, римував і носив кльош.

"Вірші — що?" — сказав він. — Надбудова. А треба триматися базиса. Ти ж подивися, яка в нас напружена обстановка!"

Бурдик підсунувся до Мутенка.

Бурдик підсунувся до Мутенка.

"Ти затям головне. — Мутенок затягнувся так глибоко, що зник у сизих димах. — Весь світ ділиться на дві частини. Або — або. Стіна на стіну. Лоб у лоб. І якщо не ми їх, то вони нас. Скажу більше: або я тебе, або ти мене. Усе дуже жорстко, давно і навіки зав'язано. Зрозумів?"

Бурдик слухняно кивнув.

"Але це ще не все. Як у нас, так і в них нагорі краще, ніж долі. Тому усі туди пнуться. Але драбину, яка веде нагору, не завжди можна розгледіти. Хіба коли-не-коли, натще, дуже тихої ночі можна учути, як, пхаючи й копаючи одне одного, чергові юні коліна долають щабель за щаблем. А того, як вони, розторсані й висмоктані, повзуть назадгузь, того не видно ні у мікроскоп, ні з супутників. Ясно тобі?"

Бурдик дав знак, що ясно.

"Тоді повтори!" — наказав Мутенок.

"Ні з супутників", — повторив Бурдик.

"Але ніщо, — продовжив Мутенок, — не лишається непоміченим. Ми все фіксуємо. Вони — також. Ти чхнув і не підозрюєш, що твій найліпший друг вже про цей факт де слід доповідає. Було таке? От бачиш! Мутенок знає. Але вони теж скрізь пильнують. Їхні підводні човни залягають на споді Атлантичного океану, вслухаються у кожен звук, яким хтось із нас десь колись з п'яних очей прохопився, і все те намотують на стрічку. Ну і ми, у відповідь, теж паритетно лягаємо у багно Льодовитого океану й про все, що в них коїться, повідомляємо центральний орган.

Оце тобі й уся, зрозумій мене вірно, притча. На тому стоїть світ. І, щоби не впасти, держися лінії, де б вона не кривуляла".

Од Мутенкової мудрості Бурдик задригався, бо зрозумів, кому саме він так нерозважно відкрився. Дідькові, що затягає в болото таких, як він, подорожніх роззяв!

Мутенок нахилився до нього й обдав паровозним згаром.

"Але я тебе полюбив, — муркотав він. — Живи! У четвер я зберу вузьке бюро й внесу тебе в порядок денний. Першим питанням. Нехай тільки хто мені щось цвенькне!.. Рік ми тебе повипробуємо, як слід пропіскоструїмо, знімемо фасочку, переведемо з резерву в актив, а там, якщо усе гаразд, висунемо, завантажимо, і не виключено, що й по той бік направимо! Віскі мені звідти привезеш, якщо не запишаєшся... Згоден?"

І закіптюжений Мутенок підморгнув Бурдику.

"Привезеш мені гостинець, га? — Мутенок двома лапами обхопив Бурдика. — Пляшечку з джином!"

"Я?" — скривився Бурдик.

"Ти, ти! Кажи, — натиснув Мутенок, — хотів ошукати старого хріна і весь його колектив?"

"Хотів", — зізнався Бурдик.

"І вірно робив!" — Мутенок відпустив пальці. Його мармиза розвиднілася і здивований Бурдик побачив під машкарою урядника справжнього Мутенка — людину щедрої мудрості, срібної голови та показної огрядності. Маківку Мутенка накривав клобук ченця. Юнаком він утік від голоду, змінив куркульське прізвище, бачив і злодійське кодло, і тюрму, війну, шпиталь і службу партії. Все те він перемолов, стравив і досяг генеральських висот.

"Не вір моїм речам, — сказав Мутенок. — Це я тебе досі перевіряв. Все, насправді, не так".

"А як?"

"А так, що світ скрізь єдиний. А довіряти не можна нікому. Бо люди — невдячна худоба. Ти дай їм усе, поясни, що до чого, з твердих боків обклади щастям — вони того і не помітять. Бо їм треба тільки одного — нашкодити, звалити свою провину на когось і бути весь час невдоволеними".

"Що ж мені у зв'язку з цим робити?"

"Дякувати, що вони тебе й досі не виявили, — сказав Мутенок. — Через те, що мета їхня — знайти і знищити тебе".

"А яка моя мета?"

"А твоя мета — не дати їм себе знищити. До того, як ти виконаєш завдання".

"Яке завдання?"

"Ти мусиш підв'язати розірване і розплутати перекручене".

"А після того?"

"Роби, що хочеш".

"А вони не будуть нищити мене за це?"

Мутенок посмоктав папіроску і вже розкрив рота для афористичної відповіді, але тут двері рипнули, і в отворі Бурдик побачив чиєсь до сверблячки знайоме вухо.

"Тік-кай!" — закахикався Мутенок і напустив ядушного туману.

"Де? Чому?" — розгубився Бурдик. "Сили, — зашепотів Мутенок, — нижчі за мене і непідконтрольні мені..."

"Кажіть, — попросив Бурдик його, — голосніше. Я не чую".

"Матір'ю-землею прошу! — простяг Мутенок руки в його бік. — Біжи!"

"Тільки разом! — вдячний Бурдик схопив його за палець. — За вами — досвід, за мною енергія!"

Але тут курява довкола них уляглася і Мутенку відібрало мову. З останніх сил він кивнув головою у бік одзяблених дверей, і Бурдик побачив там Боровадянку, яка вже припала на стрибкову ногу.

Пішовши з університету, вона тепер совалася в різні установи, щоб бути десь ближче до влади і наглядати за кадрами. Рижков Валерій, колишній її чоловік, утік з Києва, і вона гризла тепер його батьків, хотіла до них прописати свою дочку Лєночку. З тим, щоб, коли вони помруть, то хата ця перейшла до неї. А свою однокімнатну вона б тоді переписала на дочку.

"Я знаю її!" — скрикнув Бурдик.

"Я теж!" — захрипів Мутенок.

"Гайда! Вставайте!"

"Пізно! Тікай сам!"

"А ви?"

"Я вже тут залишуся", — ледь сопів Мутенок. — Хоча я їх і ненавиджу. Але я стільки сил поклав на те, щоб залізти в цю шкуру, що так і приріс до неї. А ти тікай. Бо як залишишся — пропадеш!"

Кабінет Мутенка мав інші двері, через які Бурдик і вискочив у коридор. Він збіг сходами на перший поверх, перестрибнув через вертушку, і більше його там не бачили.

Бурдик розплутує перекручене

Втікши від соціуму та примусової праці, він розгорнув самостійну роботу і зміг за короткий час визначити себе як політично, так і естетично. Пірнув углиб знань, став виписувати чужі думки, ловив вночі різноголосе радіо і дійшов висновку, що все складне можна звести до простого, а будь-яка простота є прихованим лабіринтом премудрості.

Щоб розібратися раз і назавжди з політикою, він подався в зворотній бік. Від ганебного сьогодення у світле минуле, де люди віталися з усіма перехожими і пили воду з річок. Починаючи від чергового, двадцять п'ятого з'їзду, Бурдик навколішки позадкував туди, де жеврів ідеал. Він мріяв дослідити, хто, де, коли і за яких обставин перекрутив пряму лінію. Але чим глибше він заповзав і чим більше вузлів розплутував, тим очевидніше йому ставало, що лінія ця завжди була кривою.

Подорож з'їздами та праця з першоджерелами зробили з Бурдика знавця відтінків та форм. Він тепер міг здаля відрізнити консерват-угодовця від радикал-центриста, а ультраправий ухил від анархо-лівої платформи. Переповнений цим знанням, Бурдик забаг змін. Для цього він мусив підняти й розбурхати масу. Бо тоді (й тільки тоді!) вона сама почне розбиватися на трійки, п'ятірки, зв'язківців, бомбістів і ватажків.

Із джерел, які мали вихід на закордон, Бурдик якось дістав заборонену в нас книжку про те, чому нам так зле і що треба зробити, щоб нам стало добре. Того ж вечора він запросив до себе надійних друзів.

Читали по черзі, весь вечір, піч і половину наступного дня. Пили чай, обговорювали почуте, палали праведним почуттям.

Збагнули: якби така книжка пішла в народ, то народ би, нарешті, прокинувся і сказав би собі, що так далі жити не можна.

Постановили: заварити ще чаю, розбити книжку на шматки і переписати хто скільки подужає від руки. Сіли кружка й, зазираючи по черзі в текст, перенесли на окремі аркуші всі вузлові думки.

Вирішили через тиждень зібратися знову, накидати план дій і нести його в маси.

З хати виходили поодинці, озираючись. Бурдик сховав переписане за туалетний бачок і відніс книжку туди, де взяв. Через тиждень вони мали скласти програму і розподілитися на осередки.

Але всі зустрілися раніше. Переписувачі одіспалися, з них вийшов чай і прийшло розуміння, що в цій країні за таку каліграфію дають п'ять років. І що кожен з аркушів — то вже є речовий доказ.

Вони зранку підняли Бурдика з ліжка і стали вимагати, щоб він їм віддав їхню пайку. "А з рештою роби, що хочеш", — казав кожен із них, бо на те, що вони випадково прослухали невідомий їм текст, не було ради, але й статті не було.

"Ну скажи, — питав Бурдика Цюрук, — кому буде краще, якщо хтось із нас, твоїх друзів, потрапить до лап ґебе? Зможеш ти вибачити собі це? Сумніваюся. А чи не більше користі ми принесемо тій самій, між іншим,

справі, заради якої ми всі, ясна річ, і зібралися в тебе, якщо свої кращі літа проведемо на волі, а не в тюрмі, серед блатних і сук?! Скільки ми всього перелопатимо! Скільки осмислимо! Людське життя — ось мірило всього!"

Цюрук був тоді аспірантом, писав дисертацію із наукового комунізму, але носив бороду й знався на ізотеричних ученнях.

Бурдик просив у них два-три дні, щоб їхні аркуші переписати у свій зошит. Прохачі не погоджувалися, зривалися на крик і таки збудили Бурдикових жінку й дитину.

"Ти хочеш бути героєм за чужий рахунок! — картали Бурдика надійні друзі. — Нашими руками! Сам ніде не працюєш, а нас підставляєш! Якщо ти такий принциповий, то йди у тайгу і живи там собі незалежно від інших людей!"

Бурдик став на сідачку, поліз за бачок і віддав їм усі аркуші.

"Я вас не знаю!" — оголосив він їм.

"Можна подумати!" — відповіли вони й пустили поговір, ніби він — стукач.

Ні Бурдик, ні його дружина не виключали можливості обшуку. Півночі вони палили у ванні його найцінніші конспекти, тоді спакували копії заборонених книжок і під шосту ранку він був на автобусній станції. Через годину він вийшов з автобуса, затягнув жовту валізу з духовними скарбами у яр над річкою й там закопав під осикою.

Минув день, тиждень, кінець квітня, весна і літо, яке того року урвалося в серпні, а Бурдика так ніхто й не переслідував. Але випадок цей підказав Бурдикові, що він — не політик і що йому треба йти в світ прекрасного.

В світі прекрасного

Розпочав він з кіно, бо його жінка тоді вела гурток у піонерському палаці й брала додому камеру. Бурдик, звичайно, міг без підготовки знімати голих жінок або плин життя. Але він був не тільки митцем, але й теоретиком мистецтва, тому він, перш за все, сів розробляти свою кіномову.

Рік пішов у нього на стилістику, півроку — на новий синтаксис, місяців, може, зо два забрали лексика з морфологією, а фонетика, хоч як дивно, зжерла решту зими. Всю весну й літо він промучався над адекватним відтворенням паузи, бо вона теж вимагала для себе окремої філології. Тому, коли вони з жінкою зібралися знімати кіно, в них лишився один день, субота.

Вони знайшли старий будинок, з якого виселили всіх пожильців, витягли апаратуру і загримувалися (бо мусили по черзі бути то актором, то оператором). Але вже після першого дубля їх вистежили й обліпили непрохані глядачі — діти, бабуся з мішком, кілька роззяв обох статей та пенсіонер з газетою. Діти полізли в кадр і розваляли декорацію, парочка стала канючити, щоб Бурдик зробив з них "фотку", а пенсіонер поліз битися.

"Хто ви такі? — кричав він. — Що ви тут знімаєте? Хіба не можна було більш культурний об'єкт знайти? Покажіть документи!"

"А ви хто такий?" — запитав Бурдик.

"Я — патріот цього району", — відказав пенсіонер і побіг по дільничного міліціонера.

Той вислухав Бурдика, сказав, що він його розуміє, але без дозволу тут ні паркет, ні хоч розтричі яке кіно знімати не можна.

"А де можна взяти той дозвіл?" — спитав Бурдик.

"Бо це — об'єкт будівельного профілю", — відповів йому дільничний.

"А дозвіл, де я можу взяти дозвіл?" — наполягав Бурдик.

"А будеш тут мудрувати — зі мною підеш!"

"І піду! — задирався Бурдик. — Там розберемося!"

"Як ти, шмаркач, розмовляєш!" — накинувся на нього пенсіонер. — А ви, для чого ви потураєте? — і дідок узяв в оборот дільничного. — Сьогодні він наші смітники фотографує, а завтра відправить це у їхні "голоси"!"

"Ану, дай я подивлюся!" — Міліціонер потягнувся до камери. Бурдик відскочив, вступив ногою у купку, впав і розбив об'єктив.

Вони змушені були купити нову кінокамеру й більше цим не займалися. А Бурдик перемкнувся на малярство. Придбав собі фарби, етюдник, поставив його на кухні й виходив із неї лише до вбиральні та спальні. Завдяки посидючості він, одштовхнувшися від реалізму, засвоїв поволі всі звиви модернізму. День у день Бурдик під магнітофон вивчав крапки, лінії, плями та інтуїтивним шляхом пізнавав сутність кола та паралелепіпеда. Опанувавши цю геометрію, він мало не став засновником десятка нових для нашого мистецтва художніх напрямів — від розбризкування фарби з рота на полотно до стояння голяка замість скульптури. Якби він на тому спинився, то вже в сімдесят, десь так, сьомому році ми вийшли б на рівень Європи. Але він обрав інший шлях. Перескочивши через абстракцію, поп-арт, оп-арт, гіпер-, сюр— , а тоді й фотореалізм, він приземлився на ледь помітній межі, за якою дрижало ненароджене мистецтво нового тисячоліття.

Бурдик напружив зір, але в малярстві майбутнього не зміг вгледіти жодного з вивчених ним "-ізмів". Те, що він там побачив, ніде не квапилося, було змістовним і фігуристим. Не було там і колючого дроту, який відділяв би низьке од високого, а популярне від елітарного. А вся теорія зводилася до нехитрого заклику: "Маєш, що сказати — кажи!". Це Бурдикові дуже сподобалося, і, щоб першим ступити в нову еру, він заходився нищити загати між примітивним та вишуканим, ужитковим та забаганками.

Це йому вдалося. Але коли він, розчистивши руїну, взявся відтворювати перекручену вуличку о п'ятій вечора або незвичний ракурс власного обличчя, от тоді технічна наволоч — тобто прийоми, навички, матеріали й знаряддя — почала мстити Бурдику.

"Люди он роками вчаться, — бухтів весь цей техперсонал, — до спецшкіл ходять, гіпси малюють... А ти! Де ти пнешся?! Та тут, крім бажання, ще й хист треба мати!"

Але Бурдик вірив, що обдарованість його і без гіпсу виведе в авангард нового. Бо навіть якби він, покинувши все, навалився на техніку, то (він це підрахував!) на її засвоєння пішли б усі залишки цього сторіччя. Одне слово, рухатися йому треба було шпарко і навпрошки.

Усвідомивши це, Бурдик купив газету й побачив там фотографію залу засідань пленуму нашої партії. Він розбив фото на квадратики, проставив номери і переніс його (з газетним текстом довкола) на міліметрівку. Для того, щоб зробити з нього вишивку.

"Сам вишивай", — раптом стала дибки його жінка, коли він розповів їй про свій задум.

"Але ж я не вмію!"

"Навчишся".

"Коли? Ти що, не розумієш? Тут кожен день важить! Бо ось воно — справді нове слово! Сакральна сцена у вигляді подушки! Ми її знаєш, під що підкладемо? Уяви, що відтепер можна буде робити на пленумі! Це ж — неосимволізм! І психотерапія! Даю тобі місяць".

Дружина заплакала. Бо, поки Бурдик сидів на кухні й шукав свій шлях, вона, на додачу до піонерського палацу, за гроші писала курсові та контрольні заочникам.

"Як я могла, — ревла вона, — повірити тобі!"

"Як тобі, — обурився Бурдик, — не соромно!"

"Зараз, чекай, я тобі поясню, — заметалася по кухні жінка, — як саме мені не соромно!"

Вона схопила ескіз, тричі його зіжмакала і почала рвати зубами міліметрівку.

Бурдик, аби врятувати ескіз, дав їй ляпаса.

"Ти? — не повірила вона. — Мене? По обличчю?" І, замахнувшися рукою, копнула його коліном у пах.

"Ти? — не повірив Бурдик. — Мене? У пах?" І, коли біль ущух, кинувся на дружину, схопив її і притис до стіни. Заблокована з усіх боків, вона могла дістати його хіба ногою або потилицею, але він вчасно підставляв знизу коліно, а зверху плече.

Суд розлучив їх за другим разом. Але поновити свій пошук Бурдик зміг тільки тоді, як вони розміняли квартиру і він з половиною спільних книжок перебрався в комуналку.

Бурдик рятує мову

Але на той час і живопис, і графіка підостогидли йому. Він завжди шанував рідне слово, а після розлучення, нарешті, зміг зосередитися на спасінні шляхетної мови.

Почав він з того, що зняв заборону з літери "ґ", відновив репресоване більшовиками м'яке "л" та повернув самобутність усьому, що колись було перекабачено на московський кшталт — "хемії", "мапі", "військовику","соціяльному", "Гемінґвею" та "фльоті" тощо.

Звільнивши цих в'язнів, він вишикував їх і пішов воювати зайд, які обсіли і глушать наш квітник. Дісталося від нього як ляхам, так і кацапам, на місце яких він саджав наші, питимі й кукібні відповідники. Не "землянику" й не "трускавки", а "суниці". Не "білку" чи "вивірку", а праслов'янську "білицю". Складніше було з "бутербродом". Відкинувши його, разом із "канапкою" й "сендвічем", Бурдик спинився на "хлібі з маслом", як продуктивній моделі, але не знайшов, де встромити сир, ковбасу чи рибу, і відсунув цю проблему на сприятливіший час. Поморочився він і з "утєчкой мозгов", на яку не було управи. Зате породив "м'язобіль", як замінник ворожої нам "крепатури".

Бурдик збирав гарні слова як по книжках, так і з повітря, припадаючи вухом до кожного носія колись розлогої мови. У пошуках етнографічної сировини він блукав путівцями, заходив у села й просився під стріхи. Почувши мовну перлину, він крадькома заганяв її на папірець і ховав у кишеню, а вдома заносив у грубезний зошит, якого щодня прикрашав візерунками.

Щоби слова блищали, він час від часу виносив їх на люди і там провітрював. По гастрономах, кав'ярнях, крамницях, у чергах та транспортних засобах, наражаючись на опір зрадників-хохлів та колонізаторів.

Наприклад, мало хто з продавщиць розумів, що таке шинка. Чи кава. "Єт кофь, што ль? — перепитували вони. — Ась? Ну дик так і скажи! Зачєм іздіваішся, йопм?!"

Але він не давав їм послабки. Не боячись репресій, він у гастрономах питав, чому в них нема не "простокваші", а "кисляку", і не "вєтчіни", а "шинки". А в господарчих крамницях цікавився, коли, нарешті, до них завезуть вухналі.

"Кого-кого?" — перекособочувало продавця.

"Вухналі, — оголошував Бурдик для всіх, хто стояв поруч, — то є такі спеціальні цвяхи. Ними прибивають підкову до кінського копита або підісок до осі".

На кілька секунд усі нишкли. Тоді дехто гиготав, а дехто лаявся, хоча завжди лучалися й підпільні патріоти, які йшли за Бурдиком кілька кварталів, пересвідчувалися, що "хвоста" немає, і тисли руку.

"Молодець, козаче! — мало не плакали вони. — Хай знають, що ми ще не вмерли!"

Колись уже поночі він сів у метро і став мужньо, на весь голос, рідною мовою питати у пасажирів дорогу. Чим і привернув увагу кількох темних чоловіків у протилежному кінці вагону. Вони підвелися й зайняли сидіння напроти Бурдика. Кілька зупинок вони його оглядали й, мало того, обговорювали. Бурдик зиркнув на них і побачив, на кого несе його незбагненна доля. На рецидивістів, що пересувалися із зони в зону. Нарешті один із них, із пикою, об яку, мабуть, кришили цеглу, завис над Бурдиком і запитав його: "Ти хто?"

"Вас цікавить моє ім'я?" — запитав Бурдик.

"Нє. Ти баптист ілі нацаналіст?" — спитав рецидивіст.

"Нє. Ти баптист ілі нацаналіст?" — спитав рецидивіст.

"А для чого вам?" — не зрозумів Бурдик.

"Бо ми на тібя паспорилі".

"Як так"паспорилі"?"

"А так, що хто відгадає, той тебе і вжарить".

Бурдику обм'якли ноги. Але тут динамік оголосив зупинку. Світло блимнуло, двері розсунулися, Бурдик вискочив з пастки і біг обома ескалаторами, доки під арсенальською гарматою його не зупинив патруль, майор з двома курсантами.

"Буде безпечніше, — розміркував Бурдик, коли помив ноги, — нести слово не на майдан, де воно розчиняється й трощиться, а на папір".

Посеред ночі він прокинувся і пішов не до вбиральні, а на кухню. Там він випив півкухля води з крану й вирішив стати письменником.

Рішення це було невипадковим. Бо коли він копирсався в словах, то у деяких місцях прорвав поверховий російський шар, який, мов сажа, вкрив наші міста, і добрався до грубого українського материка. Бурдик був переконаний, що, якби йому вдалося прорити туди лаз, безцінна порода сама потекла б через нього нагору.

Розпочав він із віршів, у яких емоційно та пристрасно заявив: "Годі оспівувати свої чуття! Поезія — не онанізм!". Але ще більше Бурдика тягло до прози, стан якої його не задовольняв. Він став шукати причину і дослідив, що великий відсоток письменних людей мають звичку хапатися за ручку, ледь відчувши сверблячку. І це є помилка. Бо творчість — це немов зачаття, яке може статися за однієї умови — коли певний зміст

знайде свою, для нього конкретно скроєну форму. Тоді вона, ця форма, сама потягне його де слід.

У світлі такого висновку він порівняв момент злуки форми та змісту зі статевим актом, занотував цю метафору і, замість рамки, оплів її давньослов'янським орнаментом.

Тепер щовечора він сідав за словники та свої мовні записи, витягав звідти добірні слова, щоб на ранок ліпити з них речення. Але, як він пересвідчився після першого ж ранку, чим пишніше слово, тим більше було в нього примх. Бундючні іменники вкупі з прикметниками мали звичку загарбувати цілі речення і від крапки до крапки чавили всі інші частини мови, а надто — дієслова. Тому будь-який сюжет, оплетений їхніми кучерями, вже на першому абзаці загусав і відгонив болотом.

Побачивши це, Бурдик покинув описи й узяв курс на хай і скромне, зате ворушке дієслово. Він став розробляти сюжет і настільки тим перейнявся, що з прози забрів у нетрі драматургії. І там він зробив одне відкриття. А саме: що відкривати нічого не треба! Бо все вже і так існує!

Скажімо, комусь запотребилося написати п'єсу. Замість вигадувати казна-що, треба взяти якусь ситуацію з життя (застілля, прийом до лав, сварку, весілля, гру в квача, у баби-куци або захист дисертації), щось, може, викинути, щось додати, десь трохи підчистити чи, навпаки, притрусити лупою — й тягти все це на кін.

Або ще простіше! Для чого далеко ходити? Бери будь-який власний органічний процес (засинання, дихання, травлення або ту ж саму ерекцію!), розбивай її на яви та дії — і ось тобі п'єса! З інтригою та мораллю.

Під цим кутом Бурдик оглянув своє життя, витрусив звідти усе, що знав про себе та про людей, і без зайвих вагань пересипав це в низку новаторських п'єс, оповідок та позажанрових текстів.

Спроба оприлюднення

Поки він естетично зростав, життя теж не стояло на місці. Все, що було недостатньо твердим, покришилося або розм'якло. Сталь та чавун, які йшли на те, що не повинно битися, зачали поволі тріскатися. У росколини полізло чорті-що. Партія раптом зняла заборону на жувачку кількох сортів, зокрема м'ятну і помаранчеву. В крамниці завезли імпортні кулькові ручки "бік", джинси за сто рублів і зубні пасти за сімдесят копійок. Диктори радіо та телебачення раз по раз вживали такі слова, як "терпимість", "хіт-парад" та "субкультура". Ці зміни так приголомшили певну частину населення, що вона з дня на день чекала появи коміксів.

Бурдик не вірив, що доживе до цього, але, почувши, що влада хоче у кожному районі відкрити молодіжні клуби, замислився. Через якийсь час він дізнався, що клубам цим конче потрібні диск-жокеї. Щоб юнацтво не било ліхтарів і не тяглося в політику, а пило "пепсі" й між танцями слухало контрпропаганду. І тут Бурдик завагався. Бо кращої нагоди для розповсюдження мови й піднесення її престижу він не уявляв. Двічі на тиждень творити синтез мистецтв, а в міжчассі зростати духовно — чи міг він відмовитися од такого!

"Та не може бути, — сказав він собі, — щоб у цих катакомбах не знайшлося ніші для мене".

Зібравши свої документи, він рушив до райкому комсомолу, бо за штатним розкладом усі диск-жокеї вважалися інструкторами по роботі з молоддю.

"Ідіть до сьомої кімнати, — сказали йому на вході, —до відділу дозвілля неспілчанської молоді".

Бурдик знайшов ту кімнату, постукав, ступив усередину й здерев'янів. За столом напівобертом до дверей на нього чекала кривоусміхнена Боровадянка.

Вона, що й казати, постаріла, але не ссохлася, а, навпаки, налилася густим, пізнім соком. Із вищої школи вона подалася у відділ кадрів, а потім — знову на молодіжну роботу. Рижков утік від неї до Мінська, де заснував театр естрадних мініатюр "Яйце" (при заводі ґумових виробів). А коли театр закрили, відкрив у собі надчуттєві здібності і став руками за гроші знімати зубний біль і пістряки. Лєночка, його дочка, через два роки мусила кінчати середню школу. Прописана вона була у квартирі своїх діда з бабою, старих Рижкових, котрі, як їм і обіцяла Боровадянка, на той час померли. Крім цієї хати вони після себе залишили дачу в Осокорках і порожній ґараж на Солом'янці, за які Боровадянка судилася тепер із крислатим рижковським кодлом.

Побачивши Бурдика, вона вказала йому на стілець, запитала, хто він такий і яка біда привела його до неї.

Бурдик назвався й подав їй свої папери.

"Ага, — вона вдала, ніби вперше його бачить, — хочете в нас працювати? Це добре. Заява... — вона для годиться зашаруділа аркушами. — І анкета... Й автобіографія... Бачу... А характеристика де?"

Натякаючи тим самим, що вона й не сподівалася знову побачити Бурдика. Бо він тоді зовсім зник з її поля зору. Але вона вірила й гострила нюх, щоб його таки вистежити. А тут він узяв і сам об'явився. Це ж треба!

"Скажіть, — підморгнула вона йому, — де я могла вас бачити?"

"Ні", — відповів Бурдик.

"Де саме?" — перепитала вона.

"Дощить, — спробував він якось збити її з пантелику, — але не холодію".

"Скажіть, — підсунулася вона, — це, часом, не ви штурмували спочатку цілину, а тоді й космос?"

"Не я!" — щиро зізнався Бурдик, бо він не вмів хитрувати.

"Я чомусь так і думала!" — й Боровадянка оббрискала його своїм крижаним реготом. — Диск-жокей! О-хо-хо! Ти — як дитина, їй-бо! Ми навмисно ліхтарик повісили. Щоб ви в нас перед очима літали!"

Бурдик отерп, бо нехай на мить, а все ж побачив, як із Боровадянки цебенить зло. Воно заблокувало всі його думки й перетяло борлак. Він почав задихатися.

Боровадянка побачила, що домоглася свого, і на радостях з неї полізли як сльози, так і слина. Раз по разу вона відкидалася на бильце, і тоді Бурдик бачив її язик, стінку гортані, давні, почорнілі пломби й родюче волосся, яке лізло з обох ніздрів.

"Та кого я злякався?! — опанував себе Бурдик. — Вона ж мене не з'їсть!"

"Так, — відповіла йому Боровадянка, почувши Бурдикові думки, — зате я тебе спиню посеред льоту й примушу відгавкуватися. Або зажену у багно, із якого ти, якщо і виберешся, то закаляний по самі вуха. Й тобі вже не схочеться ніде йти. І ти забудеш, для чого ти тут є!"

"О! Тільки не це!"

"Саме це!"

"Я вас, — раптом знайшовся Бурдик, — можна сказать, розумію. Але є ще й інший підхід. Бо, якщо розібратися, то нам нема що ділити".

"Не жартуй так!"

"Бо ми з Вами не перетинаємося! Якщо ж вийде накладка, то це — не біда. Тут на всіх стане. Я на Вас не зазіхаю, і Ви, сподіваюся, теж. Нащо я Вам? Тому пропоную тут зараз без сварки усе й поділити. Умови такі: Ви берете собі все, що схочете, а я піду собі..."

"Відпустити тебе?! — не повірила Боровадянка. — Ти що, здурів?! Я ж тут для того, щоб знищити тебе!"

"Це несправедливо! — впав на дусі Бурдик. — І нечесно!"

"А який дурень тобі сказав, — здивувалася Боровадянка, — що тут мусить щось бути по честі й по справедливості?"

По цих словах Бурдик зрозумів, що не було б його, Боровадянка ганялася б за кимось іншим. А знищивши всіх, хто є довкола, загризла б себе.

"За що ви мене цькуєте? — запитав він. — Я ж — не збройний повстанець, не політик, не велет думки і, хоч як прикро, не геній! Я навіть не трагічна постать і не герой! Доки ви будете мучити мене?"

"Доти, поки ти ним не станеш, — відповіла йому Боровадянка. — Героєм і постаттю".

"Але чому саме я?"

"Та тому, що більше нікому! Ну подивися ти сам! Іменних та прикметних ми всіх давно вибили. Дійових — теж. Ну, а ті, що лишилися,

вдають із себе сліпців. А, між іншим, їхнього завдання з них ніхто не знімав! Треба лише, щоби хтось їм про це нагадав. Бо інакше..."

Тут Боровадянка затнулася й урвала себе, зрозумівши, що й так напатякала зайвого.

"Так... — повернулася вона до Бурдикових документів. — А характеристику треба було б освіжити. Бо ця — застара. Де ви були останні три роки? От там і візьміть. Завірену звичним трикутником: партком, дирекція, профком".

Але Бурдик вже відчиняв двері.

"Ви куди пішов?" — підскочила Боровадянка.

"По характеристику! — збрехав Бурдик. — Он наш секретар стоїть. Він колись і космос штурмував, і цілину на диби піднімав, і бив фальсифікаторів".

Не чекаючи, що відповість йому Боровадянка, Бурдик дав драла з райкому, туди, де вона не могла б його дістати.

"Обдурив! Втече! Хапайте!" — кривлялася Боровадянка, бо Бурдикова поведінка вкладалася у певні невідомі їй плани. Вона підійшла до вікна, щоб побачити, кудою він побіжить, і видряпалася на батарею.

"Мужчина! — зарепетувала вона в шибку. — Не поспішайте ви так! Ви до нас іще вернетеся. Коли схочете оприлюднитися. Якщо знайдете щось, чого нам тут бракує. Тоді ми вас і прилаштуємо".

Бурдик на межі двох областей

Бурдиків слід вів на кордон Черкаської та Київської областей. Туди, де над Дніпром розсипалися та обростали мохом давні козацькі села. Людей звідти виселили, коли робили водосховище і припинили труїти поля. Звірина та рослини відчули, що хімії більше нема, і полізли нещадно плодитися.

Бурдик жив у курені на кручі, а з холодами перебрався в хату. Підмазав піч і вікна, поставив інші двері, натягав з лісу дров. Довкола куреня посадовив три сосни, щоб на той рік його не було видно ні з дороги, ні з річки. З порожніх осель постягав у свою хату прядку, знаряддя, діряву рибальську сітку та кілька ікон. І чим більше Бурдик дивився згори на річку або зблизька на багаття, тим менше він сердився на людей за те, що ніхто з них не розуміє його.

"Мені треба забути про них, — сказав він собі, — і шукати своє заповітне місце. Щоб всіх потім туди привести".

Зі сходу до смерку він блукав пагорбами та лісами, від Трахтемирова до Григорівки. Навесні збирав цвіт, влітку — плоди та зілля, а восени — гриби й коріння. Від людей позалишалися садки, і Бурдик мав вдосталь шовковиці, яблук, марельок, груш-дичок, горіхів та слив. В лісах не переводилася всяка ягода — як не суниці, так ожина, чорниця або малина. А тоді пішли глід, шипшина і терен, яких він насушив по кілька відер.

Він жив серед птахів, ссавців, плазунів і щодня витягав із себе кліщів. На стежках знаходив закам'янілих молюсків (бо тут до людей було морське дно), а понад річкою — плінфу й кераміку із руїн давнього храму. Надибав він тут собі й глину, з якої навчився ліпити посуд, а вище, по струмку — вохристі барвники до неї. Вироби свої він виставляв на сонце, а раз на тиждень розкладав багаття й випалював їх.

По хліб від ходив у Григорівку, де бачив людей, але майже не розмовляв із ними.

Його улюбленим місцем був один зі шпилів над селом Манастирець. Там він сидів годинами й спостерігав, як пливуть хмари, літають комети, мигтять близькі зірки та вогні потойбічного Переяслава. В такі хвилини він бачив, що все в світі (хоч би до яких стихій воно належало) існує вздовж силових ліній. І водночас є частиною котроїсь із цих ліній. За яку з них не вхопишся — обов'язково дійдеш до центру.

Про людей він зрозумів, що на них можна, але не слід ображатися. Бо кожен із них йому траплявся не як Пилип з конопель, а з якоюсь метою. Забери будь-кого з них, і порушиться рівновага, й утвориться дірка, в яку вітер здує й мету, і засоби її досягнення.

Якось надвечір зі свого шпиля він побачив в долині людей, які повзали навкарачки і щось виміряли.

Бурдик зійшов до них і спитав: "Хто ви такі?"

Вони відповіли, що вони приїхали сюди з міста на Неві (бо вони не хотіли бруднити навіть вуста свої іменем Леніна).

"Що ви шукаєте?" — спитав їх Бурдик.

Вони йому сказали, що розлом.

"Я того не розумію", — сказав їм Бурдик.

Й вони йому розповіли, що земля стоїть на тектонічних глибах, уздовж яких повзають мурахи, літають птахи, мандрують вітри, росте мох і тріпочуть магнітні стрілки. А в тих місцях, де ці глиби стикаються, вони утворюють розлом, через який цебенить сила. На всій Землі є хіба три такі точки. Одна розташована в Англії, друга — посеред озера Байкал, а третя — десь тут, за Григорівкою. Вони сюди приїхали, щоби знайти її і на ній оселитися.

Бурдик подякував їм і поліз на свій шпиль. Не встиг він умоститися, як через нього пройшов струм. І то, як він зрозумів, була найперша ознака, що це і є — точка сили й те місце, яке він шукав! Бо він раптом побачив на тлі Дніпра всі свої поки що ненаписані книжки, картини, сценарії і, навіть, симфонічний концерт з кількома дієзами.

Поки він лупав очима, довкола нього дзюрчала краса. Не тому, що вона сюди раптом звідкілясь запливла. Ні. Все лишилося, як і було, але Бурдик побачив, яке воно все гостре і нестерпно прекрасне. І обриси лісу, й поламаний ніс Заремби, і запахи деревію, і колір ватянки у баби, що продає огірки на григорівському дебаркадері. Все було бездоганним.

І Бурдик заплакав. Не так від краси, як від думки про її абсолютну приступність. Бо, щоб прилучитися до цього дива, ні йому, ні будь-кому не треба бути ні красенем, ні розумакою, ні взірцем для юнацтва. Навпаки! Цей шлях відкритий для всіх. Треба тільки дати повітрю вільно заходити в себе. Але весь час і безперервно. Довіритися йому цілком і сповна. Щоб не ти ним дихав, а воно — тобою. Пустити його всередину і стати часткою чогось незбагненно більшого. Це й був той самий секрет, який він мусив принести людям.

Зрозумівши це, переповнений повітрям Бурдик дав волю рясним сутінковим сльозам.

Коментар до розділу 2

І це, безумовно, зворушує. Але, фактично, крім кількох шматків "Опудала" з творчості Бурдика нічого не лишилося. Та й навіть повне "Опудало" тепер пройшло б непоміченим. Інша річ, якби у Бурдика раптом знайшлося щось на тему голоду тридцять другого —тридцять третього років або партизанської війни кінця сорокових на Галичині.

Він, до речі, збирався й про це колись писати. За його планом із травня по жовтень сімдесят не пам'ятаю вже якого року ми мали з ним

обійти півтори сотні сіл (по селу на день), виявити самовидців трагедії і позаносити на плівку їхні свідчення. Нас цікавили факти — хто, як і коли виживав, де знаходили, ховали, ділили та споживали харчі. Кожна деталь була на вагу хліба. Ми були готові до того, щоб чесно і з називанням імен фіксувати випадки людожерства (хто, коли, де й стислий опис обставин). Дешифрування записів зайняло б півроку, хай, навіть, рік, зате після того, ще до Олімпіади в Москві наше письменство мало би твір вибухової сили.

Але нам завадили труднощі. В травні було зимно, в червні дощило, у липні пекло, а у серпні до нас вітром з Арктики принесло собачий холод.

Я мав портативний магнітофон, але з батарейками тоді було особливо сутужно. Тому ми мусили покладатися лише на пам'ять.

Бабусі розводитися про голодну смерть не хотіли ("бодай не згадувати"), і частіше випитували, що ми за люди, й для чого воно нам треба. "А, може, ви, — зазирали вони в очі, — крупу б яку нам продали? Або цукор, борошно чи одежину? Хай і не нову. Як не дорого просите, то ми візьмемо. Бо нам оце тиждень, як хліба не возять. Водітіль десь, кажуть, заїхав у стовп".

Дідусі, які б щось пам'ятали, нам майже не зустрічалися. Всіх, хто тоді не помер, заковтнула війна. А тих, хто пережив війну, доконав самогон. І лише иайспритніші втекли до міст і причаїлися.

На жаль, коли ми, нарешті, вибралися (був ясний та гожий день), то одразу ж нарвалися на активіста з сільради. Було це за Переясловом. Він обшукав нас, забрав паспорти і переписав усі дані в засалений зошит. Скінчилося все досить мирно. Єдине, що ми пропустили автобус і мусили ночувати у нього.

"Каберне" наше він покуштував, але пити не став. Замість того поставив на стіл сулію первача, врізав сала й цибулі. Дружина його хутко

зварила нам відро бульби, а на десерт притягла мішок пересмажених соняхів.

Через крутню в животі та задуху ми довго не засинали і чули, як щопівгодини із дзиґаря на стіні рветься в бій металева зозуля. Соняхи раз по раз гнали нас у нужник, який стояв в глибині городу. Із землі виходило тепло, й вона потріскувала під ногами. Там, де влітку картопля билася з жуком, тепер манячили кратери. Зірки над ними набрякли і кожного разу, як ми вибігали до вітру, їх більшало і вони розверталися до нас якимось новим боком.

О шостій з радіоточки під зозулею зарипів гімн, і ми, не умиваючи розбухлих пик, вийшли на трасу. Й більше свідчень про голодомор не збирали.

Але дещо я тоді встиг записати. А в мене, на відміну від Бурдика, ніщо не зникає. Все жде свого часу. І я переконаний, що на основі зібраних іще тоді даних можна було б тепер скомпонувати цікавий твір. Як додаток до Бурдикового життєпису. Або як щось зовсім самостійне. До чого тут він? Мені б лише зосередитися. Матеріалу вистачить.

Нехай це буде роман-документ із життя села Хоцки. Або Андруші чи Пологі Яненки (ми того дня їх також проїздили, так само, як і Виблі). Тут кожна назва — поезія! Або осьо запис олівцем — "Надешка та Мусій". Хіба сам вигадаєш таке! Деталей не пригадую. Назви села — також. Але це не має значення. Бо ці два імені вже є зерниною повісті про любов за часів голоду.

Або "Демко Петращук". Запис зроблено того ж дня. Ім'я й прізвище — більше нічого. Але за тим стоїть епоха. Навіть більше — зміна епох. А точніше — цивілізацій. Війна, революція, колотнеча, терор, повна зміна укладу та звичок. Ось про що треба писати!

Взяти якийсь один аспект — питання про землю, припустімо, чи атеїзм — і на конкретних прикладах виявити його наслідки. Забрали Бога в людей! Що це — жарти?

Або показати, що робила з людьми шалена соціальна мобільність. Народившися у своїх хоч би й Пологих Яненках (вірш, вірш, а не назва!), Петращук міг через тридцять років вигулькнути де завгодно — у політбюро, в Аргентині чи в сталінських таборах. Шкода, що я не позначив, із якого приводу я його сюди заніс.

Ні! Брешу! Ось він, Д. Петращук, на наступній сторінці. Я, виявляється, двічі його записав. "Петращук Демко", будь ласка. "Виблі, район Переяслав-Хмельницький, рідний брат Ликери Воробей, сибіряка, гарба йому передавила руку". От чому він не потрапив до політбюро! А в цієї Ликери я за три бляшанки рибних консервів і пачку цукру виміняв коралі з дукачами. Ольга їх, коли їздила до Польщі, вигідно, прямо в готелі, продала спекулянтові. І цього вистачило на нове шкіряне пальто.

Далі, на тій самій сторінці в мене було записано — "Юхтим". Але без прізвища. "Другий син". Чий — не зазначено. Нижче, під Юхтимом — ще імена. Зате є дата — двадцять третього липня сімдесят восьмого року. Ага! Я згадав! Це було не тоді, не за Переяславом, а в П'ятихатках, де я ночував у сільському готелику. Там був і цей Юхтим. Побачив, що в мене є пляшка "Екстри", й не відходив, доки ми все не укутали. Розповів мені про свою родину. Старший брат пішов війною на фінів. І їм наказали заритися в землю. Він так і зробив, але, поки чекав наказу про наступ, заснув і змерз. А згодом, під час обстрілу його засипало землею.

"Карпо, Оксентій, Фрасина, Тиміш". Які імена! Тепер таких немає. Але хто з них брат, а хто батько його, хто сестра, а хто мати — я вже не пригадую. "Всі в один день" — написано.

А от іще запис: "батько — колгосп — на олійні — щовечора, як повертався додому, викручував кишені — діти вижили". І йде позначка:

"зі слів В. Мироненко". Але ні дати, ні місця, ні обставин. Я пам'ятаю, що це — жінка, й десь зовсім близько від Києва. Я в неї вициганив дерев'яну ікону народного письма. Успіння Божої Матері. Але коли ми з Ольгою після розлучення ділили майно, то ікона ця пішла їй, а я собі забрав програвач.

"В. Мироненко". Валентина? Навряд. Валерія? Ні. Звідки в сільської баби таке городське ім'я? Варка! Ну, звичайно! Варка Мироненко! Згадав!

Оце, власне, й усі мої записи. Не густо. Чомусь я думав, що в мене їх більше. Шкода.

Можна взятися й за сучаснішу тему. Бурдик мені переповідав сюжет про схрон у Карпатах. Хотів із нього зробити п'єсу, але не встиг.

Зміст там такий. Наш час, туман, Карпати, сльота, мжичка, а, може, й злива. Якийсь п'яничка свариться з усіма — з друзями, з родичами, своїм начальством. Тому що він стомився од безнастанних принижень. Від того, що скрізь почувався ворогом, внутрішнім емігрантом, приший-кобилі-хвостом. Бути часткою брехні й лайна він не хотів. Але для успішного опору не мав потрібної статури. Та й сил і здібностей теж, якщо вже на те пішло. А тут ще й дружина зрадила йому з близьким другом. Коротше, терпець урвався.

Він пішов світ за очі, в ліс, провалився в яму й опинився у схроні часів війни. Не знати, хто саме вирив те сховище, але там було все — зброя, консерви, одяг та шнапс. Він поїв, напнув на себе форму, узяв автомат і шарахнув на клуб, де зібралися всі його кривдники. Вишикував їх уздовж стіни, обличчям до вождів та результатів змагання і виголосив монолог, у якому все поставив на свої місця. Його вороги затремтіли. Серед них — міліція, друзі, жінка, представники влади. Вони подумали, що село зайняв десант партизанів із Канади і що тепер усіх їх судитимуть по справедливості. З переляку вони розкривають своє нутро, сваряться,

плещуть одне на одного, зізнаються у різних провинах і повзають у ногах. Це дуже його приголомшує. Він не чекав, що його жарт зайде так далеко. Тому він знімає з себе дрантя і з огидою йде до виходу. Певний себе, повний сили та гідності.

Треба лише повставляти у текст різні політичні реалії. УПА, ОУН, бандерівців, совітів, НКВД, мельниківців та ястребків. Головне — розібратися з ними, щоб десь чогось не переплутати. І не боятися діалектизмів. Усіх цих "кнайп", "мештів", "роверів", "варьятів" і "па-па".

Лишатися українцем у місті — то надзавдання. Бо довкола все — іншомовне. Ні власного сленгу, ні термінології, ні лайок. Звичайно, лайки є, але ж вони всі татаро-монгольські! І будь-які спроби створити природне, національно забарвлене середовище наражаються на опір. Навіть в родині. Як можна виховувати повноцінне потомство, коли жінка не хоче переходити на українську мову? Я до сина — українською, вона — російською. Зрештою, я сказав: годі! (російською, звісна річ, мовою, бо так уже склалося історично). Мене, кажу, ця стрибанина виснажує! І я їй заявив: прошу звертатися до нього винятково українською.

— Спробую, — вона мені каже.

— Ти, — кажу, — не пробуй, а роби.

— Добре.

— Й не тільки, — кажу, — коли я поруч, а завжди!

— Ну, добре, добре вже!

— Ні, — кажу, — не добре.

— Відчепися!

— Ти як розмовляєш?!

— Ти як розмовляєш?!

— Я більше не можу!

— Чого ти не можеш?

— Так жити.

— А хто може? Я?

— Так для чого ж тоді, — вона каже, — нам бути разом? Якщо ми — чужі.

— А хто тобі не чужий? — я питаю її. — Може, Бурдик?

— Не будь ідіотом.

— Мені, — кажу, — відомо все. Те, наприклад, що ви виробляли у поїзді. По дорозі в Одесу. Заремба мені розколовся. А за ідіота ти зараз заплатиш!

— Можна подумати!

— Попереджаю: іще одне слово, і я..!

— Ну і що ти мені зробиш?!

— Зараз побачиш! — Але не встиг я розмахнутися, як син мій, Льошка, який, виявляється, чатував під дверима, кинувся на мене з кулачками.

Ми мали кооперативну квартиру, тому розміняти її було важче, ніж жеківську. Навіть, знайшовши обмінників, перш, ніж здавати папери до квартбюро, треба було одержати згоду всіх мешканців нашого будинку. Я обійшов усі квартири. Як правило, всі підписували, не розпитуючи.

— Розлучаєшся?

— Ні. Міняюся. Ми вже рік, як розлучилися.

— Вітаю.

— Дякую. Розпишіться отут.

Тяжче було із пенсіонерами. Коли один член правління почув, що розпалася ще одна сім'я, то почав благати, щоб ми знов зійшлися.

— Не вийде, — сказав я йому.

— Ах, не вийде, — сказав він, — тоді і я дозволу на такий розмін не дам.

— Як так, не дасте? Це ж — моє житло!

— Тим більше!

— Але чому?

— Тому що я хочу знати, хто прийде замість вас.

— Гарні радянські люди.

— Звідки ви знаєте?

— Бо я вже місяць щодня з ними бачуся. Члени нашої партії.

— Покажіть їх мені. Дайте я побалакаю з ними.

— Коли вони в'їдуть, тоді й побалакаєте.

— Тоді буде пізно.

— Як пізно? Не мучте мене, підпишіть! Ну яка вам різниця, хто житиме в тій квартирі?!

— Дуже велика різниця.

— А саме?

— А саме, якщо там оселиться хтось антисоціальний, то він...

— Це — дві жінки, мати й дочка!

— То не має значення. Бо жінки, я вам скажу, дуже люблять сваритися й кидати з балкона предмети. А це — дванадцятий поверх. Я йтиму, воно мені впаде на голову...

— Що вам впаде на голову? Підпишіть, я вас прошу!

— Молоток. Або порожня пляшка.

— Вони не п'ють.

— З-під олії.

— Це — тихі жінки. У них хворі руки і алергія на соняхи.

— Ой, шо ви знаєте! В будинку номер шість (це теж, між іншим, кооператив!) молодичка подушкою задушила свекруху!

Як можна творити посеред такого?! І як із цього лайна ти виліпиш красу? Ніяк. Не боротися з ним, а зішкрябати, забути й не зізнаватися нікому, що ти усе своє життя просидів по вуха в цій субстанції. Бо в ній немає ні граму, ні зерня сенсу. Нехай воно саме десь осяде або спливе. Отоді можна буде й про голод писати і про бандерівську схованку. Потім. А зараз довести до пуття Бурдикове "Опудало". Там, мабуть, роботи на півдня, не більше.

Для натхнення я сів на "ракету", доплив до Ходорова і подався пішки через Трахтемирів на Манастирець, туди, де колись літував Бурдик.

За ті кілька років, що минули від його смерті, вулиці вкрилися лопухом, кропивою і перетворилися на рівчаки. Траву та листя контролювали кліщі. Хати стали горбами, на стріхах виросли дерева. А всередину заповзло щось бридке, вогке й невидиме.

Під вечір я добрів до села і побачив корову. Десь біля води між дерев горлопанили діти. Я поставив намет на горі, так, щоби бачити і хати, й річку, дістав "Опудало", чистий зошит і запалив свічку.

"РІЗДВО". У цьому розділі було все, що треба для юнацької пародії. Комета Тахо-Ґоді, яка одгуляла в Альпах день народження Гітлера, полетіла в степи й зупинилася над Улянівкою. Ходаки, наполохані небесним тілом. Черкес Сталін, що жив на кухні в Леніних (вони, щоб виробити в ньому класову лють, годували хлопчину лише свіжим падлом). Декілька сторінок займав написаний матом діалог — Ленін за шопою вчить молодого кавказця палити махорку й плювати в реакційного ректора.

Уявляю, як Бурдик холонув, пишучи таке. Тремтів, озирався й пишався собою. Своєю відчайдушною мужністю. Образом Фані Каплан,

що її юний Ілліч одбив був у кодла есерів. Портретом баби вождя, Цари Мухамедівни. Вона на літніх канікулах прищепила йому любов до російської байки.

Траплявся там і суто внутрішній гумор, обтяжений деталями й незрозумілий загалові. Наприклад, дворнягу Леніна звали Заремба. І Ленін його доглядав і виховував на німецьку вівчарку. Але якось Заремба вибив скло в голуб'ятнику, і батько Леніна, що мав важку руку, здав кобелька на заставу.

Минули роки. Ленін з торбами "Іскри" переповзав через замінований кордон. Сторожа його не угледіла, а Заремба (бо саме він тієї ночі стояв на цепу у наряді) зачув рідний Ленінський запах, але не став гавкати на свого вчителя.

Свічка заляпала намет. Я її задмухав і швидко заснув.

Зранку я пішов до струмка чистити зуби і, заразом, подивитися, що то за люди.

Це були колишні манастирчани, які на літо перепливали сюди з Переяслава, ставили курені і жили тут до морозів. Було їх тут три родини — дід Михайло з жінкою та онуками, молодиця Галя зі своїми Сашком і Аллою й баба Палажка з коровою та козою.

Бурдик мені про них розповідав. І робили вони те саме, що й за Бурдикового життя. Дід Михайло рибалив, Галя займалася городом, баба Палажка пасла корову. І всі між собою ворогували. Буцімто через цибулю, яку, зі слів Галі, Михайлиха у неї постійно смикала. Потім корова баби Палажки витоптала всю сусідську городину. Після чого нацьковані старшими онуки й діти капостили всім по черзі.

Я привітався з усіма й повернувся до свого намету. По дорозі я зустрів цибатого персонажа у брилі. Звали його Сергій, сам він був із

Києва, але вже два роки, як поселився в селі Лукавиці, неподалік. Він спитав, що я тут роблю й, коли дізнався, що я — не дачник, розповів про те, що землю між Трахтемировом і Ходоровом уже загарбали дачники.

— Нада шукати правду, — сказав він, — і нада жить у холоді й голоді. Я тут оце прочитав одну книжку... Інтересна така!.. Але голова, падла, болить... Ну от як жити далі?

Вже відійшовши від намету, він раптом обернувся й запитав, чи нема в мене зброї. Я про всяк випадок сказав, що є.

— У мене — теж, — похвалився він і витяг із торби батіг. — Ось він! Знак влади пана над рабом.

"СМЕРТЬ ЧЕХОВА" — це, власне, й не оповідка, а список тих, хто не приїхав на похорон класика, від Аарона до Ящура. Ленін представлений там як Микола Надін.

Зате "ЛЕНІН НА КІПРІ" має щось схоже на сюжет.

"Тихо хлюпоче прибій. Майорить гондола. Співа мандоліна. Плаче в тюрмі Чіпполіпо. Ленін носаком перевіряє воду в затоці. Пахне йодом, лавандою. Портові пролетарі щось тягають.

На Леніні — картаті труси, залатаний мамою лапсердак, куца, але тепла камізелька. Під пахвою в Леніна — синій зошит у клітинку. Поруч стоїть вірний Бонч-Бруєвич, не зводить очей із валізи з книжками.

Ленін, навпаки, дивиться, як на дні одна з морських потвор кульбачить іншу.

Ленін згадує, як колись у Цюріху він розчехвостив легальних марксистів. Поваляв шість їхніх лож. Бився об заклад із Троцьким. Грав в дамки з Богдановим. Розколов його на двадцять ескудо. П'ять відклав у

скарбничку партії, три — на трамвай, три — на воду з сиропом, а решту віддав на збереження Бонч-Бруєвичу. Де то він, цікаво, зараз?

— Я тут! — обізвався Бонч.

А позавчора ходили в курзал. Сіли з Надьою в першому ряду. А перед тим лаявся з адміністратором. Це не мистецтво, а грабунок! Посеред виступу підвівся й вивів на чисту воду штукаря з кролями й стрічками. Надюша зо сміху мало не вмерла.

Морські почвари випустили з себе бульбашки і заповзли у мул. ЦК схвалив мій проект резолюції. Це — сигнал. Треба сідати за брошуру. Й викрити всіх, хто нам гидить. І добре одшмагати Марра, Шевченку і Маріупольського...

— Ти ля! Знову злигаються! От сучки! — реготнув Бонч-Бруєвич і встромив у море свій шоферський палець.

— Занесіть речі до камери схову, — наказав Ленін".

На цьому місці я намацав на своїй лівій сідниці підозрілий пиптик. Скинув труси, роздивився й побачив, що то був кліщ. Чим я його не тягнув, як не підколупував, тільки заюшився. Мусив спускатися в село. Привітна Галя поклала мене на ослін і залила паразита олією, після чого він сам з мене виповз і прийняв смерть од сірника.

Галя нагодувала мене борщем, напоїла горілкою і запросила на пізню вечерю. Коли я вийшов, то побачив, що дійових осіб значно побільшало. Була субота, і до всіх приїхали гості. До Гальчиного Сашка — хлопці на моторці з ящиком плодоягідного вина. До баби Палажки — син Володя. До діда Михайла — ще один онук, Руслан із Києва.

Сашкові приятелі, як проходили повз козу баби Палажки, то перевіряли, яка то із неї була б "кожка", козяча шкіра для

мотоциклетного сидіння. Бо хто ж у такому віці не мріє про мотоцикли! Палажчин син Володя знав про цю моду і заздалегідь розповів пацанам, кому з них і що саме він одірве за козу.

Я сказав Галі, що обов'язково прийду, й поспішив до "Опудала".

"ЛЕНІН В РОЗЛИВІ". У цьому розділі Ленін узяв собі відпустку, але швидко проциндрив гроші і змушений був піти у найми до куркуля.

"МАМІН-СИБІРЯКА ПРИЙШОВ!" починається з того, що куркуль не влучив у Леніна, Ленін стрибнув у вікно, помчав на електричку й за кілька годин був у місті. Не встиг зайти до хати — телефон.

— Ало?

— Ало! Це — жіночий манастир?

— Ні.

— Це — мебльовані кімнати?

— Ні.

— Це — обіди для бідних в архімандрита? Чи, може, це — хто не працює, той їсть? Або день іменин його світлості? Чи суд присяжних?

— Ні!

— Як ні? Куди ж я попав?

— На кудикіну гору! Це — штаб революції!

— Я так і знав! Ну здорово! А то я дзвоню, дзвоню... Де тебе чорти носили?

— А хто це?

— Свої. Відчиняй!

Двері, які він не встиг взяти на скабу, розчахнулися і він побачив Маміна-Сибіряку з котом на плечі.

— Ну, здорово, опудало ти горохове! А постарів як! Геть лисий став! Ти чому не голишся? Слухай, гайда в "моржі"!

— Часу нема.

— Тоді дай я тебе поцілую!

— Я їв часник.

— Дарма. Послухай! Це правда, що ти розлучаєшся?

— Хто сказав?

— Не хитруй. Краще скажи, коли боржок повернеш.

— Який боржок?

— Двісті ца-алкових! Забув?

— Вперше чую.

— Гай — гай! Бреше і не зморгне! Хоча, біс з тобою! Живи. Я — натура широка. Й за це треба випити. Замов мені щі й рябінівку з растєгаями. Гей! Чілавєк!

— Тихо ти! Надя спить!

— Ніх...

На півслові мене урвав Гальчин Сашко. Він кричав мені, що їх усіх убивають. Я схопив сокиру й спустився до нього. По дорозі в село він мені сказав, що горить хата баби Палажки. Хата стояла далеко від річки і там уже давно ніхто не жив, бо ближче до криниці Володя матері збив з нових дошок сарайчик. Палажка махала костуром на онуків діда Михайла, а Володя кричав у Гальчині вікна, що всіх порішить.

Коли ми спустилися, сварка була у розпалі, але до бійки ще не дійшло. Виявити палія було непросто. Онуки діда Михайла гасали горами й весь час палили суху траву. Це правда. Але ж це могли зробити і Сашкові друзі. Або Галя чи дід Михайло. Із почуття справедливості. Бо їхні хати давно хтось спалив, а Палажчина й досі стоїть ціла.

Могла таке встругнути і баба Текля. Коли всіх виселяли, вона розібрала свою хату, розпродала добро й перебралася до дочки в місто. Але дочка гроші узяла, а матері сказала: йдіть жити в Бобрицю, до братової, у мене і так ніде курці клюнути. Торік, як став Дніпро, вона сюди добрьохала і порубала всі яблуні в діда Михайла.

Як знати, може вона зараз десь тут ховається!

Підозра впала і на пастуха Грицька з Лукавиці. Він щодня бродив тут за коровами, вибирав дуплисті дерева, пхав туди старі газети, чвиркав сірником і дивився, як вони горять. Любив таку забаву.

Я покричав трохи з усіма і повернувся до намету. Все! Годі! Нехай хтось інший відновлює справедливість. Якщо я зараз не доведу "Опудало" до пуття, то можна буде ставити хрест на всій Бурдиковій спадщині.

З мого намету стирчав чийсь зад.

— Гей! — гукнув я й перекинув свою зброю у праву руку.

— Сірога! Земеля! — підвівся назустріч мені киянин Сергій, він же ж шукач правди з батогом. — Де ти зник? Я вже почав хвилюватися.

— Я — не Сергій.

— Ну так я ж і кажу! А вони мене ззаду! По голові!

— Хто?

— Пляшкою! З-під шампанського! Разві ж так можна?!

— Хто?

— Хто?

— Дачники, хто ж іще! Ти вибачай. Може, я що не так, бо я сьогодні тільки сімсот грамів прийняв...

І, хитро мружачись, він зник між вишнею і бузком.

Внизу хтось заголосив. Я скрутив намет і, обминаючи село, подався геть від бійки, до однієї з бухт, під Батурову гору. І ледве встиг забити в землю кілочки, як пішов дощ.

"ЛЕНІН ТА ВАРТОВИЙ" — про те, як одного матроса, що ніколи не бачив Леніна, комсомол відрядив охороняти підступи до штабу революції.

"Час був тривожний. Заносилося то на мир, то на війну, то з білими, то з кольоровими. Люди траплялися різні. Як знати, хто з них яким духом дихає? Але матрос добре охороняв свій куток і все визирав Леніна. Він мріяв про те, щоб Леніну запотребилося на вулицю. Він би тоді його побачив і привітав би.

Коли раптом бачить матрос: із підворіття виходить середнього віку моцак у кашкеті та перелицьованому пальтечку. Насуває на очі перуку, ховає під пахву обріз.

— Невже Ленін? — думає вартовий. — Видно, на лови ходив.

Коли зирк! — під'їздить лімузин іноземної марки, із нього виходить гаркавий такий, зизуватий чоловічок з кинджалом і щось йому товкмачить.

— Хто ж не знає, — відповідає йому вартовий, — що ви, товариш Ленін, усі, які є, язики засвоїли. Проходьте з революційним привітом.

Той не став чекати салюту, шмигнув десь, мов лизь його злизав.

— А скромний який! — встиг подумати вартовий, але його увагу привернув дядечко без особливих прикмет, зморшкуватий і чорний з лиця. Рухи його були різкі, задуми — грандіозні.

— Мабуть, він! — зметикував вартовий, але засумнівався. — А як не він? Покажіть мукументи!

Ленін його не почув, бо якраз тоді впав у задуму.

— Мукументики, — повторив вартовий, розуміючи, що на те він і товариш Ленін, щоб думати за всіх нас. Вартовий ніколи до цього не бачив Леніна, тому й не знав, який він має вид і яку постать.

— Он Ви який, Володимир Ілліч, — сказав вартовий, —скромний... А я думав, Ви — не такий. Думав, більшенький, отакий на зріст і з вусами. Як у товариша Будьонного.

Ленін стояв, мов тороплений, і важко дихав.

— Думає про нас, — зрадів вартовий, — дбає, переживає.

— Так он Ви який, — прокричав він в саме вухо Леніну, — скромний! Але, разом з тим, простий!

Ленін мовчав. Його погляд свідчив про те, що він подався десь слідом за думками.

— Не чує, — вартовий зазирнув Леніну в зуби, розсунув руками рот, застромив голову в отвір, але не побачив там нічого.

— Я кажу, он Ви який! — загорлав вартовий, підтягнувся на руках і, ледве поставив ногу, як зірвався і покотився углиб стравоходу.

— Гей! — кричав він. — Дядю! Ми так не домовлялися. Я хочу назад!

Але довкруги розляглася чорна задума".

Припустімо, все це цікаво й дотепно. Але ж не так, як колись. Ну кому зараз щось каже ім'я Бонч-Бруєвича?

Надворі блимало і гриміло. Лило так, що цівка з даху залила мою свічку. На щастя, я мав іще одну.

Останній розділ — "ЧОМУ ЛЕНІН НЕ ДОЖЕНЕ ЧЕРЕПАХУ". У ньому вартовий прозріває, хто саме й чому є причиною всіх його нещасть. Він тичеться з кишки у кишку, шукає Леніна, але того ніде не видно. Коли глип! — щось повзе йому назустріч. Придивився — таки Ленін. Постарів, зуби не ті, що колись, всі бажання притлумлені. Стали вони лоб у лоб. Вартовий як не крутнеться, — Ленін усі його рухи повторює.

"Може, це — дзеркало?" — подумав вартовий, вихопив маузер і стрелив в Леніна. Ленін упав у мавзолей, і так спритно, що, не долетівши до подушки, розклався на три джерела і три частини. Щоб не дати їм розповзтися, вартовий перестріляв кожну з них. Складові та джерела здулися. Але з них вилізло щось м'яке, загальнолюдське і полетіло. Вартовий натиснув на курок, але в маузері не лишилося набоїв. Він метнув зброю в м'яке й підбив його. Втім, перш ніж ляпнутися, воно випустило з себе болт. Вартовий скинув одяг і завинув болт у нього. Але казати "гоп" було рано, бо скручений болт примудрився так пирснути чимось, що з того дива вилупилася морська черепаха. Вартовий стрибнув, щоб перехопити рептилію, але вона йому тицьнула дулю і заповзла у мочарі.

Раптом я почув постріл. Тоді другий. Стріляли десь зовсім поруч. Я вистромився з намета. Дощ скінчився. Світило сонце. Я підступив на край урвища. Двійко чоловіків лізли на мою гору. Один із них мав рушницю і брав мене на мушку. Другий хапався за корчі і давився лайкою. Мокра земля його не тримала. Обидва були з ніг до голови в багні та глині. Під берегом хилиталася їхня моторка. Я був так заскочений, що не міг поворухнутися.

— Гей! — крикнув мені, той, що був з рушницею. — Дай руку!

Я допоміг їм вибратися на кручу.

— О, палатка! — сказали вони і полізли у мій намет. — Тю! Ну, а де ж твоя тьолка?

Це були, безумовно, не місцеві, а якісь утеклі злочинці.

— Рибалиш? — спитали вони. — А де вудки? Бухло в тебе є? Ні? Чому? Добре, сиди тут. Ми зараз вернемося. Щось з тобою придумаємо.

Вони з'їхали з гори, хвилин десять не могли завести човен, але таки вшилися.

Намет був ще вогкий, тому я просто згорнув його, заштовхнув у рюкзак, а все, що не влазило — крупи, консерви, картоплю, хліб — там і залишив. І скоренько, поки ще сонце, рвонув на Григорівку.

Стежка перетворилася на драглі, ноги не слухалися, тіло падало, тому до пристані я доковзав у сутінках.

Близько восьмої мусила бути остання "ракета". Але, якщо на ній немає місць, то вона, не зупиняючись, промчить повз мене до самого Києва.

На дебаркадері жінка, яка працювала матросом, сказала, щоб я помив черевики.

Я її спитав, чи буде сьогодні щось на Київ.

Вона не знала.

— А що каже розклад? — поцікавився я.

— А до чого тут розклад? — не зрозуміла вона. "Де ж мені ночувати?" — подумав я.

З-за Бучаківського рогу щось випливло.

— Ось, — сказав я, — подивіться!

Жінка взялася за прапорець і махнула ним кілька разів. Корабель порівнявся з бакеном. Якби він хотів заходити, то, за правилами, мусив зрізати кут, щоб пристати з лівого боку. Або мчати далі.

Я був переконаний, що ця "ракета" не зупиниться. Бо мені завжди не щастить. І з "Опудалом", і взагалі.

Жінка-матрос опустила свій прапор, бо корабель заплив за бакен, змінив курс і пішов на пристань. Я кинувся брати квиток.

Пасажирський салон був напівпорожній. Я сів під вікном і, коли ми від'їхали, зрозумів, що забув всі свої зошити й аркушики з "Опудалом" на горі. Під целофановим мішечком з крупами та консервами.

До самого Києва я думав про катастрофу, яку зазнав наш народ. Зокрема, про її причини. І мені спали на думку такі два пояснення.

Перше. Найкраще зерно винищувалося. Лишилися бур'яни. Вони вродили й загарбали весь наш і без того виснажений ґрунт. Тому нам так важко тепер.

Друге. В нації відтяли голову. Але вона, хай з останніх сил, але ще якось існує. Завдяки тому, що, за законами природи, функцію голови в нас виконують інші органи. Вони, звичайно, стараються, бо дуже хочуть поголовувати. Але проти них — уся анатомія.

Може, в цьому причина?

Розділ 3

Бурдик вертається

Бурдик злізає з гори

Він протер очі й разом зі сльозами розмазав усе своє замилування. Без цього мастила зір його загострився і він побачив те, що для всіх є невидимим.

Як то не дивно, від постійно видимого воно майже не відрізнялося. Хіба що кожна річ тут мала сходи, які вели як униз, так і нагору. Тому кожен крок, хоч би де й хто ступав, був або спуском, або підйомом. Навіть той шпиль, на якому сидів Бурдик, виявився лише однією зі сходинок на одній з безлічі можливих та неможливих драбин.

Дивним було й те, що, попри цю неймовірну скупченість, ніхто ні на кого не тиснув — ні згори, ані зі споду. І ніхто не лаявся, де кому сидіти. Бо кожен мав свою, особисту драбину. Мало того, Бурдик міг поклястися, що кожен із людей тут, сам по собі, був драбиною!

Це його не злякало. Тепер, коли Бурдик дізнався, як побудований світ, він схотів зразу ж і розпочати сходження, щоби на кожен вдих-видих долати по щаблю. Тим більше, що так тут усі робили.

Тактика в них була більш-менш однаковою. Починалося сходження з того, що кожен ставав навколішки і зізнавався у слабкості. Казав, що він дуже плохий, негодний, зіпсутий, але що йому конче треба нагору. І слізно просив, щоб йому підсобили. Вставав, розганявся, хапався на стіну, дряпався на неї і таки домагався свого. Щоби і на наступній сходинці, дякуючи за щедроти та поміч, повторити те саме. Хоча ніхто й пальцем його не торкався! Бурдик, принаймні, не бачив нікого.

А ще, між благаннями та подяками, кожен раз по раз питав себе: "чому?", або "як це так?", чи "коли, нарешті?". А то й зовсім щось чудне та мудро скручене. Наприклад, "якщо мені таки вдасться позбутися того, що є невіддільною часткою мого "я", — де я тоді сам подінуся?"

І так — на кожній сходинці.

"Що ж це таке?! — скипів Бурдик. — Тортура, а не поступ! Заради чого? Е, ні! Нащо мені десь лізти, якщо я й без того знаю секрет?! Мені б тепер не втратити його, а донести до людей. Прийти і в деталях розповісти їм про те, що сам бачив. Бо де і від кого вони ще про таке почують?"

І, прийнявши рішення, він зійшов з гори. Незбагненно велике, краплею якого він щойно відчув себе, непомітно для ока десь випарувалося. Бурдиків зір повернувся до норми, в якій не було місця для видінь про драбини. Зате було видно, як зі сходу та з північі Бурдикову оазу загарбують цегляні дачі. А на півдні тягачі та бульдозери нищать усе, що було колись не ними створено. За їхнім планом тут замість гір мусив зяяти котлован.

Вражений цим Бурдик підкрався поночі до машин і став натоптувати їхні вихлопні труби землею, травою й камінням. Якийсь робітник вийшов до вітру, побачив Бурдика, прихопив залізний прут і побіг його вбивати. Але, на Бурдикове щастя, нападник зачепився об ківш екскаватора і впав обличчям на зуб'я.

Бурдик пірнув у чагарі і частину ночі ховався в баюрі, що про неї крім нього знали лише дикі кабани.

"Чи зможу, — питав він себе, — я сам, голіруч спасти нерукотворне від неминучого? Чи в тому моє призначення?"

Ця пригода ще більше переконала його в тому, що настав час вертатися.

Бурдик бачить, що все скоро зміниться

З корабля на берег Бурдик зійшов захищений знанням, яке він здобув на горах. Його одпочилий від метушні погляд зразу помітив в кіосках на річковому вокзалі кілька нових типів імпортного лимонаду в великих, небачених досі пляшках. І він зрозумів, що лимонадом це не обмежиться.

Він бачив, що зміни — неминучі, бо люди не вміють і не хочуть дихати! Роблять це казна-як, впівсили, похапцем. Дурять себе й інших, кажучи: "Нам аби бульба на зиму була, а погоду ми переморгаємо. Пережили найгірше, подужаємо й трохи краще".

І так з дня у день, з року в рік не дають повітрю глибоко зайти у себе, а свій одпрацьований дух випускають де попадя. Тому їм, ясна річ, завжди не вистачає сил. А щоби надолужити цей ґандж, вони розробили систему вторинного енергообміну. Або, попросту кажучи, крадуть що можна одне в одного. Як полюбовно, так і через ненависть. Тому що сили потрібні всім. Через таку загальну спотвореиість кожен боїться виявляти себе. Щоб інші не подумали, що він має сили, й не присмокталися. Мало того! Там, де треба було дбати про себе, — всі покладаються на інших. А там, де треба об'єднатися, — кожен ховається, і тим самим виявляє свою окремішність.

Обмін випарами та продуктами розпаду спричинив гниття й хитання основ, бо заселений ними простір майже не продувається. І на цей час усе, що вони собі нагромадили, почало рватися з петель, розлазитися по швах, падати й летіти в прірву.

Спинити цей геологічний процес Бурдик не міг. Та й не хотів. Але він мав надію, що, як усе розпадеться на атоми й почне знову горнутися в купки, то люди згадають про той секрет, який він їм передав. Збагачені ним, вони прочистять ніздрі та впустять у себе дух справжнього життя. Якщо ж вони того не зроблять із власної волі, воно прийде, не питаючи їх. І все за них зробить. Але ціною їхнього нерозумного життя.

Бурдик шукає, кому передати знання

Наближення змін він відчув ще в салоні "ракети", якою вертався у місто. Там грала народна музика, було натоплено й чисто. В буфеті одягнені у вишиванки чоловіки торгували делікатесами і наливали кому "фанту", кому — "перцівку". Бурдику така манірність видалася підозрілою, бо він утік від людей, коли партія оголосила війну алкоголю.

Серед пасажирів він побачив Гурського. Той від свого міністерства супроводжував гурт іноземців і розмовляв з ними українською мовою.

"Очевидно, — сказав собі Бурдик, — за той час, що я вчився дихати, у місті здохло все політбюро".

Гурський його помітив і, хоча Бурдик був при бороді й у ватянці, підійшов до нього і обняв. Видно було, що якась ідея настільки заволоділа ним, що він ладен був подарувати Бурдикові те, що колись настучав на нього.

Від нього Бурдик дізнався, що, поки він жив поза соціумом, батько Гурського впав у немилість, і це перетяло його сину всі ходи вгору. Тепер за неписаними законами молодший Гурський мав тихо чекати, доки не вмруть ті, що скинули його батька.

"Але, — за інерцією Гурський усе ще висловлювався українською, — правила гри міняються!" Й він по секрету натякнув Бурдику, що нині постає тема грошей. А це означає, що не треба задом нічого висиджувати. Є нагода — дій, нема — шукай її!

"Ти зрозумів?"

Бурдик відповів, що не дуже.

"Тоді слухай!" — наказав Гурський. Він притис кулак до грудей і, поки ніхто не бачив, двічі штрикнув пальцем у бік іноземців.

"Бачиш отих мудаків?"

Бурдик сказав, що бачить.

"Діаспора, — пояснив Гурський. — От хочеш вір, а хочеш — ні. Але вони приїхали і хочуть дати нам гроші! Вони! Нам! Ну як же їх не полюбити за це! Треба буде лише написати, в яку саме патріотичну справу ми вгатимо їхні долари. Їм головне, щоб із тризубом. Рідною, солов'їною мовою. Будемо їм постачати цикорій. Наймемо бабусь, які по шістнадцять копійок за кіло сушеного продукту зноситимуть нам мішки корінців. А з добродіїв будемо за це качати зелені. За вишуканий, щиро український цикорій!"

"Петрів батіг", — сказав Бурдик.

"От бачиш, як швидко ти врубався! "Петрів батіг". Спільне підприємство. Беру тебе своїм заступником. Будеш мені видавати ідеї".

Бурдик спитав, чому саме він.

"Бо я тебе, — відповів Гурський, — знаю. Ну, що скажеш? Згода? Поставлю тобі факс, комп'ютер, машину для кави... Ти пив колись "капучіно"?"

Бурдик сказав, що подумає.

"Поспіши. Бо, якщо ми за сьогодні не збагатіємо, завтра нас кожне лайно по підлозі розмаже. От взуємо цих панів, заснуємо свій банк..."

"А якщо вони взують тебе?" — спитав Бурдик.

Гурський замислився.

"Я тебе зрозумів", — сказав він і пішов туди, де варилася кава. Малоймовірно, подумав він, щоб Бурдик десь біг і стучав на нього. Але й виключати таку можливість Гурській не міг. Не мав права.

Розмова ця змусила Бурдика, кинувши інші справи, шукати своїх друзів та однодумців. Бо хто ще оцінить і сприйме знання, яке він приніс їм зі шпиля? Не дарма ж вони мріяли про цю мандрівку й роками її обговорювали.

"Годі балачок! Рушаймо!" — такого висновку вони дійшли колись. Точніше, висновок цей і погнав їх у путь.

"Він", — казали одні з них, — завжди треба писати із заголовної літери!"

"Тоді і "Путь" нехай буде з великої!" — сперечалися інші.

"Так ви усі літери порозтринькаєте на абстракції, — репетували треті, — а на власні імена нам не лишиться жодної!"

Як не всміхнутися, згадуючи про таке! Бо з усіх лише Бурдик дійшов туди, де вони всі поривалися. І за те дяка!

Бо дехто із шукачів перебрався уже на той світ. Інші давно допилися до жовто-чорних зубів і не мали за що собі вставити нові, як не білі, то хоч залізні. Й лише ті, хто сів на дієту й забігав підтюпцем, діждали кращих часів. За те, що вони не плазували ні перед ким, їм, нарешті, дозволили подати тези і з'їздити на міжнародний симпозіум.

Але коли Бурдик зібрався розкрити їм таємницю, вони якраз почали мерти. На засіданнях кафедри або під час наукових дебатів. Схема скрізь

була однаковою. Їхній натхненний виступ викликав жвавий спротив колеґ, хвилювання, інсульт, швидку допомогу, лікарню і смерть.

"Кому ж я тепер передам знання?" — розгубився Бурдик.

Якось він зустрів Цюрука. З того часу, як вони не бачилися, Цюрук поголив бороду, захистив дисертацію і рівномірно посивів. Тепер він був деканом.

"Прекрасно! — вирішив Бурдик. — Я передам свій секрет Цюруку! А він — допитливій молоді". І Бурдик стисло повідав йому те, що сам зрозумів, коли був на горі.

"Стоп! Стоп! Стоп! — зупинив його Цюрук. — До чого тут гора? Нам зараз не дихати треба, а піднімати духовність! Займати стратегічні висоти. Ловити момент. Поки банда в розгубленості. Поки вони не окупували всі вільні місця. Бо лафа ця ще трохи — й урветься".

Бурдик йому пояснив, що до справжнього, тобто до суті речей, хто яку зараз займе посаду, не має ніякого відношення.

"Люди гадають, що світ — такий, але воно все — інакше!"

"В якому значенні?" — не зрозумів Цюрук.

"Вір мені! Я знаю, бо я сам бачив! — запевнив його Бурдик. — Кожному з нас треба негайно..."

"Вір мені! Я знаю, бо я сам бачив! — запевнив його Бурдик. — Кожному з нас треба негайно..."

"Ой! — урвав його Цюрук. — Як я міг забути! В мене ж засідання о третій двадцять!"

І більше вони не бачилися.

Того ж вечора на Бессарабці Бурдик зіткнувся з Зарембою.

"О! — сказав той, наче вони не бачилися з обідньої перерви. — Ти мені й допоможеш!"

Заремба хотів, щоби Бурдик йому склав листа англійською мовою, де було би без помилок написано, що, коли він грав за дубль (і в "Колосі" теж!), то його переслідували за релігійні погляди.

"А якщо вигорить із цим листом, — пообіцяв Заремба, — то я тебе заберу з собою до Америки. Ти знаєш мови, я маю розряд. Удвох проб'ємося. В тебе права є? Шкода. "Запорожець" мій пам'ятаєш? Так от, його вкрали! У, гадська совня! Треба звідси тікати!"

Бурдик йому пояснив, що проблема наша — всередині, в нас самих, і зі зміною місця ніде вона не зникне.

"Не надо!" — сказав йому Заремба.

"Але варто дати повітрю повністю зайти в нас..."

"Кому зайти? Куди? — вирячився Заремба. — Навіщо?"

"Бо я, ти, усі ми обмежені власним тілом. Поза ним і далі нього ми майже нічого не бачимо і не знаємо. А йому, тобто повітрю, відкрите все. Бо воно є скрізь!"

Заремба закляк. Кілька хвилин він старанно перетравлював те, що почув від Бурдика. Але його організм того не приймав. Тому, коли Бурдик попрощався з ним, Заремба обтрусився і крикнув Бурдику в спину: "Не вмієш, так і скажи! Тільки не треба бути таким хитрожопим!"

Розмова батька з сином

Виснажений цими пошуками, Бурдик пішов до батька, якого не бачив звідколи померла мати. "Може, хоч він зрозуміє мене, — сподівався Бурдик. — Ми з ним здаля схожі поставами. І волосся у мене росте по тих самих місцях, що у нього".

"Ага! — сказав батько, побачивши сина. — І де це тебе носило?"

Пішовши на пенсію, він завів вуса і почав скидатися на забороненого в нас філософа Ніцше.

Коли Бурдик був у дев'ятому класі, батько його без відриву од виробництва захистив дисертацію й через два роки його взяли до міністерства внутрушніх справ, дали підполковника і цілий сектор у відділі економіки закладів примусової праці. Його завданням було запроваджувати нові методи по зонах, в'язницях та колоніях. Батько туди часто їздив з інспекціями, де йому дарували зроблені зеками підстаканники, розшиті бісером гаманці й вибиті на жовтій блясі портрети Дзержинського, Єсєніна з люлькою та Висоцького.

Без діла батько не міг, тому, й маючи добру пенсію, влаштувався читати політекономію в торговельному технікумі.

"Їсти хочеш? — спитав він у сина. — Тоді треба почекати. Бо я у це не встряю. То — справа бабська. А змочити горло — будь ласка!"

Він витяг із холодильника самогон, квашену капусту, сало й часник.

"Чим багаті, — сказав він, — зате все — натуральне".

До кімнати зайшла його нова дружина, Галина Григорівна, вдова з міста Козятина.

Батько налив собі й сину по повній склянці.

"Ну!" — сказав він і підвівся, щоб почаркуватися.

"Руслана бачив?" — спитала Галина Григорівна.

"Бачив — не бачив, ніде він не дінеться! — роздратувався батько. — Дай ото нам краще їсти".

"А, може, йому подзвонити?"

"Не лізь не в свою справу!"

"Хто цей Руслан?" — спитав Бурдик.

"Студент, — відповів батько, — двієчник. Ну, вперед!"

Бурдик сказав, що він не хоче пити.

"Як так? — не повірив батько. — По одній! Вона колись на війні життя мені врятувала". — І батько, видихнувши, влив у себе всю склянку. Син його зробив те саме.

"От бачиш! — сказав батько. — Зараз вона всі дурні думки випалить. Сорок три градуси. Я сам робив. Ми ж не турки. Це в них алкоголь заборонений. А у нас — можна. Якщо в міру. Спирт колись мене з того світу витягнув".

І батько переповів йому свою улюблену картину — бомбардування німцями боліт поблизу містечка Темрюк на Кубані. Наші солдати лежать у багні. Німецькі літаки кружляють і закидають їх бомбами. І, через те, що там — торф, бомби не розлітаються на шматки, а розпирають землю

та застигають у вигляді ґуль, куль та циркових куполів. Якби не спирт, батько там би й досі лежав.

Із Темрюка його занесло на Куренівку, де після демобілізації він зняв куток у колишньої попаді (хоча вона і брехала всім, ніби її чоловік — учитель). А звідти — в наш час, де його надурив студент Костя. Він пообіцяв батькові дістати холодильник "Мінськ" найновішої марки, одержав за це свою "четвірку" і вдав, що то був жарт.

"Якби ти, — сказав батько Бурдику, — пішов по економічній лінії, я б тебе скрізь пропхнув!" Він завжди хотів пишатися сином і ображався на нього за те, що той так і не дав йому цієї змоги.

"От чого, скажи, ти такий виріс? І, головне, в кого? Може, це шкода яка? Або хтось щось начаклував? Зараз у нас про це багато пишуть".

Він не розумів, чим живе і чого прагне Бурдик, але припускав, що його син не вибився в люди через жінок. Що котрась із них колись могла підірвала його віру в себе.

"У нас, — сказав батько, — Фрейда з відомих причин завжди забороняли. Й дарма. Я його зараз переглядаю. Мудрий, між іншим, мужик. Дуже рекомендую. Він ще тоді розумів, що до чого. Бо, як не крути, а багато чого в житті — од цього діла. Я прожив життя, але й досі не скаржуся на м'якість деяких м'язів. От, до речі, щоб не забути..."

Він підвівся, став на стілець і дістав із шафи книжку "Гігієна статевого життя".

"На, вивчи якось на дозвіллі, — порадив він Бурдику і додав пошепки: — А наступного разу треба тобі брати не розумаку якусь, а з простих. Можна із села. Здорову, слухняну, роботящу, щоб..."

Зайшла Галина Григорівна зі сковорідкою смаженої картоплі та відбивними.

Вона ще раз запитала про Руслана, і батько знову урвав її. Він налив собі у склянку, Галині Григорівні — в чарку, а Бурдик відмовився.

Батько не став його переконувати. Під час їжі він ділився з жінкою й сином своїми враження від нових фільмів, книжок, телепередач. Торік він мало не на всю пенсію передплатив кілька літературних журналів, стежив за всім, що друкується, і прозрівав після кожної гострої публікації. Часто й сам критикував керівництво.

"Оця кампанія боротьби з алкоголем — це, я вам скажу, не помилка. Це — шкідництво! — вважав він. — Не обійшлося тут і без заморських спецслужб. Але з нашим народом не можна так! Бо він терплячий, це так, але тільки до певної межі. А після того — вибачайте! Він скаже: я більше не можу! І всіх під суд! Бо вже сідають на голову. Наприклад, Руслан, студент мій. Знань — ні на копійку. А ходить, випрошує трійку. Каже, що мати його — директриса м'ясокомбінату. А це — і ковбаска яка хочеш: сервілат, московська, суха, варена, м'ясо всіх типів і смаків, кури..."

"Кролі", — підказала Галина Григорівна.

"Само собою, — сказав батько. — Сосиски... ці... як їх..."

"Мисливські", — сказала його дружина. — Дзвони!"

"Кому? Він сказав: "С етім вапросом — к маєй мамє"!"

"От, значить, їй і дзвони!"

"Так я ж її не знаю. Я з ним домовлявся".

"Ото треба було спочатку, щоб він тобі м'ясо завіз, а тоді вже оцінку ставити. А ти усе навпаки зробив!"

"Ну добре, годі вже!"

"Або давай я їй задзвоню".

"Якого біса?"

"Скажу, що ти ліг до лікарні..."

"Ага! До лікарні! Скажи ще — в могилу! Ти так не жартуй зі мною. Бо в мене рука важка".

"Тільки спробуй! Я Толіку скажу, і Льончику теж! Вони тобі покажуть".

"У мене, між іншим, також є син, — пригрозив батько своїй Галині Григорівні. — От пропишу його тут, тоді знатимеш!"

Його дружина кинула ніж і побігла до ванни ридати.

Батько підвівся, взяв "Приму" і довго палив на балконі.

А Бурдик був змушений слухати, як плаче та проклинає когось його мачуха. Він шкодував, що прийшов сюди. Але його дружина поїхала на кілька днів до Москви, а її мати, щоб не бачити зятя, замкнулася ще й на нижній замок, від якого він не мав ключа.

Батько прийшов з балкону, сів, позіхнув і закліпав очима. Раптом під столом він розгледів ніж, встав, підняв його й кинув у раковину. Тоді позбирав брудне начиння, але мити його не став. Знову сів, взяв сірник, загострив його й дістав із зуба шматок м'яса. Батько на мить завагався,

не знаючи, що з ним робити, і тут його погляд спотикнувся об Бурдика. Батько замислився.

"Я тебе попереджав, — сказав він, нарешті, — але ж ти не слухаєш! Живеш, немов дикун! Без телевізора, без газет! А раптом вони війну оголосять? Або катастрофу. Чи каналізацію десь прорве! Га?"

Батько засопів. Бурдику здалося, ніби він хоче щось скинути з себе. Або з чогось виборсатися.

"Ти... це... — він, нарешті, прорвався до сина, — хоч би зайшов якось... Поділився б думками... Поїв би чогось... А то що ти і де ти — я ж не знаю".

Бурдику гостро схотілося взяти свого батька на руки, зігріти і заспокоїти.

"Я буду, — пообіцяв він, — тепер я ніде не дінуся. Це раніше я не міг, бо ходив шукати одну дуже важливу річ. Тепер я її знайшов. Вона й тобі також знадобиться".

Але його батько вже спав. Бурдик переніс його на диван, а сам ліг на підлогу.

Посеред ночі батька замучила мокрота. Він запалив світло в кімнаті, поплентав до туалету, півгодини відпльовувався й зливав воду. Звідти він потупцяв не на диван, а до іншої кімнати, на своє подружнє ліжко.

Мабуть, він там впав на Галину Григорівну, бо вона скрикнула й кілька разів ляснула його. Він, мабуть, не опирався, бо одразу ж почав хропіти. А жінка його, навпаки, перш ніж заспокоїтися, довго докоряла йому за Русланову ковбасу.

Бурдик відчув напад нудоти.

Він кілька разів вибігав на балкон і заснув лише тоді, як дав собі слово, що завтра ж повернеться в Манастирець.

Вранці він удав, що спить, і, коли його родичі розійшлися по роботах, оглянув кухню й обидві кладовки. Порожніх пляшок він ніде не знайшов, тому, щоб купити квиток на "ракету", був змушений, на додачу до "Гігієни статевого життя", позичити в батька ще кілька книжок. Потім він поїв і взяв курс на букіністику.

Зустріч у "Дружбі"

Там, де раніше приймали та продавали книжки, тепер торгували всім, від чобіт до кондомів. А відділ букіністики перевели до книгарні "Дружба".

Бурдик пішов туди, знайшов куток із позначкою "прийом книжок", і одразу ж подумки виправив напис на "приймання літератури". Жінка-приймальниця жестом вказала йому на стілець і, коли він повикладав крадене, витягла з шухляди табличку "санітарна година". Дочекавшися Бурдикового обурення, вона відкинулася на м'яку спинку крісла і зареготала.

"А чи не казала я тобі, що ми ще зустрінемося?" —запитала вона, й Бурдик упізнав Боровадянку. Її зморшки були заліплені крем-пудрою, а сивину вона залила хною. Міцні фіолетові скельця захищали її очі від прямих поглядів.

З комсомолу вона пішла у торговельну мережу. А в рижковське житло дочка її не прописала, бо здогадалася здавати квартиру американцям за долари. Сама ж вона подалася у бізнес і часто їздила за кордон. Але чим там вона торгувала, ніхто не знав.

"Ну годі, розповідай, — одсміялася, нарешті, Боровадянка, — де був? Кого бачив? І чого вернувся?"

Бурдик отетерів.

"Мабуть, дізнався таємницю і хочеш її передати комусь? Га? Не чую відповіді!"

Бурдик мовчав.

"А, може, ти ображаєшся на людей, бо ніхто не розуміє тебе?"

Бурдик не відповів.

"Ну й дарма! — щиро зітхнула Боровадянка. — Не можна так. Не маєш права. Бо хто ти такий, щоб від когось чогось вимагати?! Краще скажи мені: ти знайшов секрет чи не знайшов? Поділися хоча б зі мною. Бо пропаде ж!"

Бурдик втупився у свої книжки.

"Не хочеш — не треба. Бо я його й без тебе знаю. Дихання! Теж мені — таємниця! Та нам про це й до тебе тисячі разів говорено було! Й такими мудрецями, в таких барвах, і з такими подробицями!.. Подивися оно — цілий відділ присвячено виключно диханню. І в кожній книжці — десятки, а то й сотні посилань на інші твори та ще глибші й точніші свідчення. Тут усе розписано — як, і коли, і чим годиться дихати. Напряму, через тростину, у трубочку, з балонів, — коротше, від і до! Бачиш? Ну й що з того? Скільки є тих, що цікавляться цим? А з них скільки таких, котрі дихають, як тут написано? А! Мовчиш!"

Бурдик і справді мовчав.

"А чому воно так, знаєш? — розпалилася Боровадянка. — Тому що нікому твоє знання не потрібне! І дихати так, як вони закликають, — то абсурд! І дурість! Бо з наших об'єктивних потреб воно не випливає. А все,

що нам треба, й саме, без зусиль і надсаду заходить у нас. Так для чого ж вигадувати собі зайвий клопіт? У нас і без того достатньо проблем".

Бурдик простягнув руку до своїх книжок.

"А, до речі, — помітила Боровадянка, — де це ти зібрався? Невже знову на гору? Не раджу. Там усе помінялося. Треба було не вертатися. Тебе туди вже не пустять".

Побачивши, як стрепенувся Бурдик, вона так підсунулася, щоб він знав, чим сьогодні вона поснідала.

"Не розкисай! — наказала вона. — Вихід є! От послухай!"

І Боровадянка розповіла йому про план Валерія Рижкова, її колишнього чоловіка. Рижков утік із Мінська, де його вже мали судити за розбещення неповнолітніх, до Києва. І тут невдовзі він мав видіння, і Голос йому сказав: "Однині ти — не Валєра, а Шрі-Рама-Ліпґам-Аум, або носій Кінцевого Брахмана".

"Я не готовий, — почав відмагатися Рижков, — то для мене надто велика честь".

"Не жартуй зі мною так! — сказав Голос. — Я про тебе знаю все. Не схочеш брахманувати, сядеш на п'ятнадцять років!"

"А як довго я мушу нести Кінцевого Брахмана?"

"Доки не виконаєш свого завдання".

"Якого завдання?"

"Про це ти потім дізнаєшся".

"Чому не зараз?"

"Бо зараз таке знання тебе розчавить".

"А що, як я десь схиблю?"

"Слухай мене і нічого не бійся. Стань провідником Волі Вищої Справедливості, і я тобі поможу. Буду з тобою на всіх етапах. Не дам тобі впасти, прощу гріхи й виведу на тверде".

"А що, як я..."

"Тоді я тебе скручу в баранячий ріг!"

"Зрозумів!" — сказав Рижков.

Через кілька днів він, уже як Шрі-Лінґам, видзвонив Боровадянку й відкрився їй. Та була в повному захваті.

"Гадський ти папа! — сказала вона. — Ти диви, що вигадав!"

Шрі-Аум вибачив їй ці брудні слова і запросив бути при ньому за Деві-Йоні, тобто за Велику Духовну Матір.

"Шоб що?"

Рама-Лінґам пояснив їй завдання й особливості епохи. Все, сказав він, що трималося на шмарклях, падає й котиться в бік однорідності. Люди забули все, що їм втовкмачували. Люди розгубилися. У людей памороки. Тому хтось мусить загнати їх у що-небудь. Хтось повинен кинути все і очолити рух біомаси за спасіння вибраних. Бо нині час такий. Надходить Великий Остаточний Архун.

"Хто надходить?" — не розчула Боровадянка.

"Архун".

"Який ще Архун?"

"Який ще Архун?"

"Остаточний".

"А це ж як?"

"Як повний Шиздець".

Новина ця сподобалась Боровадянці і вона погодилася після відповідного сиґналу розпочати все знову під іменем Деві-Йоні.

"Послухай! — вчепилася вона у Бурдика. — Як я раніше про це не подумала! Гайда до нас? З нами весело! Зроблю тебе Свамі-Будою!"

Бурдик засіпався.

"Підійди до нього, — наполягала Духовна Мати, — поки ще є вакансії. Він — у курсі. Я йому розповідала про тебе. Скажи, що я — не проти. Поясни. Попроси. Скажи, мовляв, так і так, о Шрі-Аум, я був дурний. Хто, скажи, з нас не робив помилок. А як він забаскалиться, свисни мені, я звернуся безпосередньо до Голосу. Ну як? Домовилися?"

Бурдик знов потягнувся до своїх книжок.

"Ти тепер їх ніде не здаси! — попередила Боровадянка. — Я знаю всі точки. От я зараз сяду, обзвоню їх і скажу, щоб у тебе нічого не брали. Бо треба, нарешті, покласти цьому край! Воно й так до того йде. Ось

подивися. На гору тобі вороття нема. Й тут ти собі місця більше не знайдеш. Бо так історично склалося".

Бурдик про це і без неї знав. Але він мав надію, що, позаяк він ні на кого не зазіхає, то й для нього, де б він не подався, знайдеться притулок. Йому ото аби дихати. Кому це заважатиме?

Деві-Йоні, мабуть, почула ці Бурдикові думки. Бо вона сказала: "А от ми зараз це й перевіримо! Давай, ставай у яку хочеш позу і дихай. А я подивлюся, що від того зміниться. Чи допоможе це тобі. Чи вирве воно тебе з халепи. Що? Завагався, герой?"

Замість згадати про те, що він, як не як, а обранець і пещеник долі, Бурдик злякався й закашлявся.

"От бачиш! А ти не вірив! — щоб добити Бурдика, Боровадянка подала вперед груди й підняла палець. — Кажу ж тобі: немає! Ні секрету, ні таємниці! Колись, може, й десь вони й фігурували (я не виключаю цього!), але не зараз і не в нас. Не дарма ж ми коло себе усе, що змогли, отруїли. Щоб ніхто тут особливо не дихав. І не спокушав інших. Ти зрозумів?"

Бурдик вискочив з "Дружби", залишивши Боровадянці "Гігієну статевого життя", всі кухарські книги Галини Григорівни й спогади маршала Жукова про незабутню війну.

Втеча

До тями Бурдик прийшов лише у телефонній будці за перукарнею на Карла Маркса, де він нашвидку заправився півлітром напою "Горобина на коньяку".

Звідти ж він розпочав свій останній похід центром міста у бік гастроному на розі Червоноармійської та Саксаганського. Весь цей шлях

його наповнений приязню зір наражався на людей усіх типів і розмірів, що полювали за чимось. І жоден із них не шукав точок відліку й не цікавився, де є ті дороговкази, які Бурдик мав встановити для них. Щось неначе тяжіло над ними й підказувало, як не дати знанню про це угніздитися в них.

Бурдик не ображався. Ні на людей, ні на Боровадянку. Вона, як він бачив тепер, об'являлася перед ним не випадково, а завжди з якоюсь метою. І зараз теж. І не вона, а Бурдик заблокував собі порятунок. Це він упав на дусі й не дав повітрю зайти в себе. Знав таємницю, але у критичний момент забув про неї. Про силу та всюдисущість повітря. Про те, що наскільки глибоко ти його впустиш, настільки воно і зайде в тебе. Тому що тут усе пов'язано. Не буде його, не буде й тебе.

Він збагнув це, коли добрів до гастроному. І від цього відкриття Бурдикові стало холодно й вогко. Наче він вище коліна ступив в океан. І це не могло не бути символом того, що завдання своє він, як міг, виконав. Всі, хто хотів щось почути, дізналися все, що їм треба. Якщо й не від нього, то з інших, також гідних довіри джерел. Ну, а решта людства і без нього дасть собі раду.

Поки розчулений Бурдик височів над перехрестям, ним зацікавилося кілька ловців. Міліціонеру по той бік вулиці він здався підозрілим. Якась модно вдягнена жінка спинилася й видивилася на нього. Два п'янички вирішили потрусити його, бо в них на пляшку не вистачало рубля.

"Щиро дякую! — сказав він їм усім. — Але я більше не хочу. Краще я зараз вдихну й відірвуся від вас. Тільки б не злякатися. І не засумніватися в останню мить!"

Бурдик набрав повітря і зразу ж випустив його, щоб не задихнутися вихлопним газом з машин. Тоді затулив курткою лице, вдихнув кілька разів і впевнено та урочисто посунув на червоне світло. Хоча за чинними у нас правилами й не повинен був так робити.

Коментар до розділу 3

Парадокс: як комунізм був при силі, тоді і його опонент Бурдик, хоча й не процвітаві матеріально, зате весь час рухався вгору. І як міг змагався з владою. Варто ж було прогресивному ладові занепасти, як Бурдик помер. Чому саме він? Найкращий зі свого покоління. Може тому, що всі сили його пішли на опір? Чи тому, що свою місію він на той час уже виконав? Не залишивши нам плодів своєї титанічної праці.

Інше питання: що б він робив зараз? Спробував би, мабуть, вирватися за кордон. Бо населення в нас яке було, таке і лишилося, сім'ю він за дві спроби так і не стулив, дітей більше не хотів, кар'єра його не цікавила.

Я на його місці діяв би так само. І на своєму — теж.

Але реально я зміг цим зайнятися тільки тоді, коли влаштувався до асоціації "Край", референтом відділу зарубіжних зв'язків. Це була одна з тих самосійних контор, що з'явилися наприкінці Горбачова, коли стало ясно, що курс треба брати на американські гроші.

Західний світ також визирав, із ким йому мати справу на курних руїнах соцтабору. І, через свою безмежну наївність, вирішив, що не з офіціозом, а з вільними підприємцями. Наче ті ліплені з іншого тіста. Коротше, вони вийшли на наш на все здатний "Край", щоби ми відібрали для них п'ятдесят найздібніших молодих людей, які рік навчалися б за кордоном у їхньому бізнес — центрі.

Оголосили конкурс. Умови такі: щоби кандидат був не старий, щоб займався бізнесом і розмовляв та писав англійською. Півроку навчання, а тоді — практика на провідних фірмах. Житло, харчі — все оплачено, ще й добові видають.

Через тиждень ми мали двадцять тисяч охочих. З них відібрали п'ятсот. Потім звідти приїхав експерт, побалакав із кожним, відсіяв чотириста п'ятдесят і назвав п'ятдесят найкращих.

Я мусив усім їм оформити документи й подбати про квитки. Крутився, мов цуцик. Анкети, паспорти, клопотання, запрошення, візи. Аж тут новина — скасували характеристики. Й це мене наштовхнуло на геніально простий хід. Я пригадав усі кривди, свідомі та несвідомі, які мені хто вчинив у цій совдепії, поцупив із канцелярії чистий бланк, після роботи передрукував список, викинув звідти якогось Добрика Северина Богдановича, 1968 року народження, з Кіровоградської області (молодий, ще наїздиться) і вписав себе. А як вони хотіли? Щоб я задурно на них працював? Годі!

У день від'їзду ватажки "Краю" зібрали всю групу, повантажили їх в "Ікаруси" і наказали рушати. Я мав супроводжувати юних обранців аж до митниці, де, замість їхати назад, удав із себе їхнього керівника і зі списком у руках, не обтяжений торбами, пройшов усі КПП й полетів небом на Захід.

У літаку цвіт майбутнього бізнесу, щоб вгамувати збудження, вчив англійські слова. Майже ніхто не спав.

Поруч зі мною сидів один зі щасливих — дядько, якому могло бути як вісімнадцять, так і сорок років. Обличчя і руки він мав землеробські, а вбраний був у сірий твід. У свої тридцять, як з'ясувалося, він встиг і покерувати молоддю, і заснувати спільне з голландцями підприємство, побачити й Швецію, й Грецію.

— Дуже мені не подобається оце їхнє "йєс, сер" або "дякую, сер" через кожні півслова, — зізнався він мені. — Заходжу я колись у Лондоні до крамниці. Підскакує продавець, питає: "Чи можна вам помогти?". "Може, й можна", — кажу. Він не розуміє. Питає вдруге: "Чи можна допомогти?". Я йому знову так само відповідаю. У нього все, я бачу,

плавиться. Бо його комп'ютер на таке не розрахований. Нічого, думаю, нехай звикає. Щоб знав, як чіплятися. Я ж його ні про що не питав! Зайшов собі, бо мав час перед літаком подивитися, чим вони тут торгують. Якби я був босий або роздягнений, не мав ні костюма, ні плаща — тоді, звичайно, підходь, пропонуй. На те я й покупець, щоби ти мене обслуговував. А я тобі за це платив. Тому що надмірна ввічливість мене дратує. І це — моє право! Бо хамства я й вдома наївся!.. Може, горілочки тяпнемо?

Він дістав пляшку "Столичної" і ми з ним випили за знайомство.

— Я, чесно кажучи, — сказав він, — не розумію, на біса я туди лечу. Мені і вдома добре. От ми вже з тобою балакаємо чверть години. Ні, більше! Хвилин двадцять п'ять. Так? А за цей період я міг заробити тисяч чотириста п'ятдесят, якщо не всі півмільйона. Чистими!

Нарешті, ми приземлилися. Я на той час уже був повний готовченко. Пам'ятаю лише, як хтось десь мене тягне і щось мені перед очима спалахує.

Картинка номер один: на тлі барвистих стендів з журналами — ситі нелякані собаки.

Номер два: жодного плювка на асфальті! Якщо де й є харкотиння, то воно у них не зелене, й не жовте, а біло-прозоре. (А комір сорочки і на третій день не брудний. Бо бензин у них без свинцю, й фільтри — на кожній машині.)

Не встиг я ці враження перетравити, як ударив грім. Зранку того дня, як розпочиналися заняття, у мої двері (а нас поселили в гуртожитку й кожному дали окрему кімнату) постукав керівник програми.

Він сказав, що вони звірили списки і спохопилися, що нема Добрика. Я їм як міг пояснив, що Добрик захворів, а я — замість нього, як тренер-

психолог і представник батьківщини, з метою пом'якшити "культурний шок". Бо я опанував іноземну мову. Не англійську, щоправда, а французьку, але то не має значення. Вивчив одну, вивчу ще одинадцять. А він мені каже: психолога нам не треба, тут всі розмовляють англійською, нам фахівці потрібні. Перелякалися, мабуть, що я — з каґебе. Вчора вони зв'язалися по телефону з "Краєм" і запитали, чому тут, серед бізнесменів, не Добрик, а я? Ті їм відповіли: дуже добре! Бо ми його тиждень по моргах та в Дніпрі шукаємо.

Я сказав керівникові, що з Добриком вийшла накладка і що я помиюся, вийду і все йому поясню. Ми домовилися, що побачимося через півгодини в лекційному залі. Тільки-но його "тойота" вирулила зі стоянки, як я схопив свій портфель і пострибав на вихід.

У дверях гуртожитку я збив з ніг бібліотекаря Любомира Бринчака, пенсіонера та патріота. Пан Бринчак вчитав у місцевій газетці, ніби до них їде делегація професійної молоді з України, й побіг запізнатися з братами. Я йому сказав, що всі брати зараз на викладах, звільняться пізно, коли він уже спить, тому краще нам зараз поїхати до нього і там про все побалакати.

Він завів своє широке, ще за часів Ейзенхауера склепане авто, і ми попливли в бік його хати.

— А чи, — розпитував він мене, — знають пани професіоналісти вкраїнську мову?

Я сказав, що не всі й не завжди, на відміну від мене. За що я, власне, і мушу тепер страждати.

— А для мене всі українці — як рідні брати, — сказав пан Бринчак. — Бандерівці вони, мельниківці, католики чи православні. То для мене не робить жадної різниці. Аби свої. Задля того свого часу я заложив тут студентський клюб, дружину з копаного м'яча і з кошиківки, запрошував

мистців на виставки та артистичні забави, збирав гроші на рушник з образом Шевченка!

— Я також змалку люблю рідну пісню, — сказав я. — І за це не раз зазнавав прикрих нагінок.

Перед його будинком росли чорнобривці, часник, мак та гарбузи. Усередині на стінах в чистоті й шані висіли Святий Миколай, Матір Божа з Дитям, кольорові родичі з дітьми, гетьман Мазепа й обсипані вівцями Карпати. Мазепу тьмяними фарбами, позираючи на себе в дзеркало, відтворив, мабуть, сам пан Бринчак, дарма що він не мав вусів. Під телевізором лежала новенька відеокамера. В фотелі куняв кіт. Пахло старечею й райцентром.

Пані Бринчак мене розцілувала і стала нахвалювати своїх синів. Один із них вивчився на адвоката. ("У вас то, я знаю, — сказала вона мені, — зветься юриста".) А другий мав ступінь доктора й власну компанію, що виробляла та лагодила штучні зуби.

— Осьо, подивіться! — сказав пан Бринчак і підсунув мені якусь російськомовну газету. — Що вони тут про нас пишуть! Я того, звичайно, не передплачую. Вони мені самі відкладають, перше, ніж рециклювати папір. Бо я в бібліотеці колись тридцять п'ять років провадив славістичним відділом.

То була еміґраційна газета часів Андропова.

— Слухайте! — обхопив він мене. — Ви ж їхню мову знаєте. Напишіть їм листа. Щоб читачі зрозуміли, де тут брехня, а де правда!

Я пообіцяв йому все, що він просив.

Ми сіли обідати борщем, варениками та узваром. Усі страви, включно з узваром, були щедро змащені смальцем, сметаною та часником.

Бринчакова дружина спитала, якою мовою розмовляли у мене в родині і чи ходив я до церкви. Вона чула, ніби в нас за материнське та за Боже слово карали Сибіром.

— Аякже! — сказав я. — Але мої батьки мене змалку...

— А мої діти, — похвасталася вона, — за кожне рідне слово одержували по монетці, а за англійські слова ми із їхньої скарбнички ті гроші вилучали.

— А я, — сказав пан Бринчак, — над усе ставлю Бога, тоді Україну, тоді свою родину. А ще до емеритури я вів різні студії, видавав часопис, писав вірші, романи та спогади, стягав до бібліотеки українські книжки й зібрав словник усіх своїх псевдонімів. — Він підморгнув мені. — Вийшло небагато. З півтори сотні! А ви якісь маєте псевдоніми?

— А наш старший син, — пані Бринчак не дала мені відповісти, — ходив до гай-скул, потім до калідж, тоді писав маґістерку, а по маґістерці подався на докторат!

— А мої батьки, — сказав я, — зберігали у льосі книжки з забороненими комуністами літерами. Коли довкола не було шпигунів, вони давали нам, дітям, ті писання, щоби ми всотували ту свідомість.

— Гриць Проць, тоді Терень Гул, потім Левко Мосяжний, — загинав пальці пан Бринчак, — це все мої літературні імена. Якихось сто шістдесят. Небагато, правда? І Савка Киря, і Миром Чучверя — це теж я. Чи вам не траплялася книжка "Крізь поневіряння у бік соборності"? Це — мої спогади.

— Ось їхня знимка, — пані Бринчак зняла зі стіни фотографію, — не теперішня, зараз вони і самі мають діти, а давніша, як вони робили барбік'ю.

— О, — сказав я, — знаменито! — І опукло, в кількох словах пояснив їм, за що мене тепер цькують. За мою щиру відданість нашій справі. За те, що я всмоктав із молоком матері. За все це вони тепер мене лають окупаційними словами.

— От якби хтось зі своїх, з братів, — натякнув я, — простягнув руку гнаному!

Бринчаки перезирнулися, встали зі столу і побігли по різні боки. Бабуся вернулася з новою порцією вареників, дідусь — із книжкою спогадів, виданих за свій кошт.

— Може, ви хочете ще соди чи молока? — запитала пані Бринчак.

— У нас сода давно по талонах, — сказав я їй, — а молоко має синій колір. Як мені туди вертатися?!

— Ось тутка, — пан Бринчак розгорнув книжку спогадів, — про все є. Покажіть це своїм друзям. Бо тут я докладно описав, як ми колись боронили нашу будучу державність. Перед поляками, німцями, чехами, більшовиками й мадярами. Тому що всі ми — брати. Мельниківці, католики, бандерівці, ОУН, УПА, УРДП...

— Можна, — припав я до нього, — я у вас кілька днів поживу? В льосі! Або на стриху! Бо ви їх не знаєте! Вони мене здадуть у штрафбат і кинуть на Чорнобиль! А там же ж — ні клюбу, ні забав з мистцями, ні церкви.

— Церква у нас недалеко, — сказав пан Бринчак, — ходіт зі мноу, я підвезу вас.

Не встиг я розтумкати, що відбувається, як уже сидів у Бринчаковому авті, обмотаний пасками. Господар розповідав, як у тридцять восьмому році він із перев'язаними руками тікав від мадярівських гонведів.

— Та й потім, — згадав він, — в екзилі, ми мусили брати по кілька праць. О ні, ми пупа на сонце не виставляли!

— Любко! Зажди-но! — кинулася нам під колеса пані Бринчак. — Ви нічого не взяли до з'їдження!

Вона поклала мені між ніг слоїк з варениками і кальсони молодшого сина. Того, що з докторантури перескочив на зуби.

— Йой! — скрикнув пан Бринчак, коли ми виїхали із його крайгороддя. Виявляється, він забув подарувати мені показник видань про Східну Стрихівщину, що він його зложив, коли працював в бібліотеці.

Церква була зачинена, але пан Бринчак постукав і в отворі кованих дверей постав, мабуть, чернець, що зростом, обличчям та віком дуже нагадував Довбушів камінь. Бринчак мене тричі хрест-нахрест обняв і здав у руки ченця.

Ми піднялися нагору, до кімнатки без вікон, але з ліжком, тумбочкою та розп'яттям, де я й провів кілька ночей. У першу з них я, шукаючи лазничку, скотився зі сходів. У другу — потерпав від безсоння, а третьої — мав полюцію. Але що то був за сон, з ким я й що витівав — не пригадую.

Зранку я з двома церковними сестрами й каменем Довбуша снідав сухариками, молоком із пластівцями, повидлом і кавою та йшов на весь день у місто. А надвечір, близько сьомої, вертався до храму, бо після того вони замикалися й гасили світло.

Здаватися я не збирався. Зі мною був записник з телефоном Дзвінки Мак Кух (її колишній чоловік був з ірландців). Торік Дзвінка вперше приїхала на землю предків, де ми й познайомилися через одного критика. Вона була театральною режисеркою й шукала з ким би їй тут написати сценарій.

Я в двох словах розповів їй про свій задум відносно голоду на Україні тридцять третього року.

— На жаль, це в нас зараз не піде, — сказала вона.

— Чому?

— Публіка не повірить.

— Гаразд, — кажу, — в мене є й інший сюжет. Про карпатський схрон. От уже, й справді, що аж пищить, так проситься на екран.

— Прошу? — сказала вона. Я їй пояснив.

Вона відповіла, що ніхто цього не зрозуміє тут.

— Чому?

— Бо не ясно, що то є: драма, комедія, містері, горор чи документальна історія.

— Яке це має значення? Аби фільм гарний був.

— То у вас так. А в нас ти мусиш зарані визначити категорію. І запросити зірок. Бо інакше воно не ділатиме.

— А ми — сказав я їй, — виїдемо не на зірках, а на тому, що українська тематика — це для них цілина. Повна екзотика. Бо Захід видихся. їздять, шукають щось по джунглях та бантустанах. А тут у центрі Європи, ось ми, будь ласка, занедбана колиска! Джерело білої раси!..

— То не є політично коректно, — виправила мене Дзвінка.

— Що значить "некоректно"? — запитав я. Дзвінка пояснила.

— Та йо! — сказав я.

— Не журися, я маю ліпшу ідею.

— Яку?

— Нині попит на трилери про залізну завісу пішов на долину, — сказала вона. — Скрізь говорять про вашого Ґорбі. Сьогодні він зірка. Продюсери хочуть знімати фільми про гласність.

— Фуфло!

— Прошу? — не зрозуміла вона. Я їй пояснив.

— Певно, — сказала вона, — але нині то можна продати! Я маю ідею!

— Яку?

— Отже холодна війна скінчилася. Розпочалася відкритість. Але на місцях ще є бюрократи, які чіпляються за старі стереотипи. Вони окопалися і не дають ходу духові вільного підприємництва та ринковим стосункам. Пересічні люди чекають команди, позаяк не мають достатньо самоповаги, щоб піти у власні бізнеси.

— Ну-ну.

— Але евентуально, — продовжила вона, — знаходиться хлопець, який собі каже: та хай би нечистий вхопив усих тих бюрократів! Годі мені покладатися на загал! Я мушу діяти сам! Треба ризикувати. Я мушу здійснити щось! Я можу! Я буду! Певно, що так!

— Геніально! Але...

— Ну то, власне! І от, не одразу, а дуже поволі, але він знаходить спосіб, як швидко і вигідно щось виробляти (ти мусиш мені підказати, що саме, бо я не завжди розумію вашу систему). Й примушує тих бюрократів визнати це. І стає на чолі компанії, першої на всю Вкраїну, а згодом — на цілу Східню Еуропу.

— Браво!

— Але у цій хвилі я хочу, щоб ти допоміг мені. Бо і політика ваша, і культурні особливості є дуже скомплікованими.

Я одразу ж погодився, але спитав, чи могла б вона запросити мене до себе. Щоб я трохи на місці попрацював з режисерами.

Вона сказала, що краще було б це зробити після того, як я вишлю їй уже готовий сценарій.

— Але ж хіба можна покладатися на пошту? — сказав я їй. — Вони ж усе покрадуть! Крім того, в нас зараз і рекет, і різні мафії...

— О! — запалилася вона. — Тим краще для сюжету! Нехай тоді під кінець фільму герой бере зброю, заходить у їхній барліг, б'ється з охоронцями і підриває склад, у якому вони тримають наркотики.

— Я зрозумів.

Два дні я намагався видзвонити її, але, почувши автовідповідач, кидав трубку. Нарешті, о пів на сьому ранку я застав її вдома.

Два дні я намагався видзвонити її, але, почувши автовідповідач, кидав трубку. Нарешті, о пів на сьому ранку я застав її вдома.

— Гей! — не впізнала мене Дзвінка. — Хто це?

Я коротко нагадав їй обставини нашої зустрічі.

Дзвінка спитала, чи написав я сценарій.

Я сказав, що справа рухається, й що лишилося хіба знайти тихе місце, де б я міг за пару місяців ще раз пройтися по діалогах.

— Що то є? — не зрозуміла вона. Я їй пояснив.

— Крім того, — сказав я, — маю ще один сюжет! От послухай! Серед пригніченого колективом люду знаходиться хлопець, який знайшов спосіб і втік від своїх бюрократів на Захід. Його попервах переховує у себе свідома інтелігенція, вчить мови, годує, допомагає чим може. А він за цей час пише твори і передає весь свій досвід, усі знання про світ, які він на власній шкурі...

— То ми колись це обговоримо, — сказала Дзвінка, — як підемо на ланч...

— Бо ми — скіфи, — продовжив я свою думку, — Так, ми — старий світ. І хто тільки по нас не ходив! У той час, як ви, світ новий, перебуваєте на підлітковому рівні...

— О'кей, — перервала мене Дзвінка. — Тобі які страви більше смакують: індійські, морські чи китайські?

Я сказав, що не знаю, як і чим до неї їхати.

— О, о! — вхопилася вона за цю думку. — До мене варто ступити. Але — не сьогодні. Бо нині я саме працюю над проектом фотоальбому для

дітей про лемурів. То є такі звірки. Щойно одержала ґрант від відомої фундації. Будемо в контакті. А наразі — па-па.

І поклала слухавку.

Того дня я приблукав до церкви вже по восьмій. Стукав, кричав, але всі мракобіси як поснули. Я знайшов камінь, прицілився, розмахнувся, але хтось схопив мою руку. Я скрикнув і побачив хмурного Довбуша. Він, не питаючи ні про що, пустив мене до храму і, поки ми долали сходинки, розповів, як колись він партизанив і тікав від НКВД за кордон. З того часу Довбуш не бачив ні своїх сімох дітей, ні дружини. І не писав їм. Боявся, що їх за це вишлють у Казахстан. Так він останні сорок років і прожив при церкві, а в місто виходив хіба що по моркву та хліб.

Дзвінка одгородилася від мене своїм магнітофончиком. Шкода. А то б я їй показав, як палко ми кохаємо.

Зате я прямо посеред вулиці зустрів старенького Завіловича, нашого вчителя фізики. Він тут одержував пенсію, завів собачку і пам'ятав всіх моїх однокласників.

— Знаєш, кого я тут бачив? — спитав він мене.

— Кого?

— Зарембу.

— Якого Зарембу?

— Нашого. Футболіста. Того, що разом із Блохіним грав за "дубль". Я йому натягнув за це трієчку.

І Завілович мені пояснив, де розташована заправка, на якій працює Заремба.

Підходжу, дивлюся — він, Заремба!

— Як тебе, — питаю, — сюди занесло? Пішли, краще, вмажемо!

— Не можу, — каже, — робота.

І він розповів мені свою історію.

Два роки тому його потурили з тиру, що стояв якраз проти універсаму, де колись був Печерський-ринок. Заремба завідував тією точкою, доки сам не підпалив її.

Була зима, сонце сідало рано і всі стрільці домували під телевізорами. Тому Заремба прийняв свою дозу, встромив у розетку обігрівач, закуняв і звалився на розпашілі пружини радіатора. Сам він не постраждав, бо, хоча й обпік сідниці, але стягнув з себе кухвайку і стрибнув у сніг. Але звідтоді він кинув пити, відчув потяг до духовного і почав малювати на склі. Ще не зійшов сніг, як він побіг на майданчик відновлювати форму. За кілька місяців скинув шість кілограмів, ще зо два перегнав у м'язи і якось влаштувався тренером до дитячої спортшколи.

Влітку того ж року школа домовилася з закордонними мормонами про обмін досвідом. І в результаті дитяча футбольна команда поїхала вчити бойскаутів ганяти м'яч. Їхній тренер Заремба, одержавши добові, чкурнув попутними на інший бік неохопленої пропискою країни. Десь він щось підробляв, не пропускав того, що погано лежало, збирав фрукти, лагодив автомобілі й так піднабрався зухвалості, що через півроку не було таких тем, на які б він не патякав.

Але через свій норов Заремба втратив роботу в крамниці одягу, знову, цього разу вже на автобусі, проїхав усю країну і тепер дванадцять годин на день заробляв на заправці готівку. І десь тут при ній ночував.

— Ти не вір їхнім усмішкам, — вчив він мене. — Бо це — ганебні, табірні вовчини! Либляться в очі, а в самих на думці одне — як би взути тебе.

Зате Заремба знайшов спосіб, як їх провчити. Він знімав з руки годинник, дзвонив кому хотів у Київ, розмовляв хвилину, клав трубку, набирав знову, чекав, коли секундна стрілка опише нове коло, знов уривався і витискав той самий номер. І так повторював разів до сорока. Коли йому приходив рахунок, він дзвонив до телефонної компанії і вимагав, щоб вони розібралися зі своїм божевільним комп'ютером. "Так, я дзвонив, —казав він, — але нікого не було вдома. Я їм залишив меседж і через хвилину поклав трубку. Я ж не маньяк якийсь сорок разів туди-сюди смикатися! Це вже — повний абсурд! Хіба можна так дурити чесних клієнтів!" І ті в результаті брали з Заремби лише за хвилину розмови. Ще й вибачалися.

Я спитав шкільного друга, чи немає тут і для мене якоїсь роботи.

— Тут — ні, — не вагаючись, відповів друг, — але ти запитай у Гурської. Може, вона щось порадить.

— У Гурської? Вона хіба тут?

— Аякже. Вона. Сестра Гурського. Де ж їй тепер бути! І він мені дав її номер.

Оксана Гурська жила при родині місцевого багатія українського походження. Прибирала хату, куховарила, вчила малих панів української мови. І це не налазило на мою голову. Гурська — наймичка! Гурська і мова! Що робиться в світі!

У Києві тато її влаштував на романо-германський факультет, видав за кого слід, зробив їй аспірантуру. А це, видно, вирішив про всяк випадок евакуювати дитя за кордон. А чому б і ні? Вона на ту пору вже розлучилася, сина гляділи батьки, можна було подумати і про новий шлюб.

Але з цим, як вона мені поскаржилася, тут було зовсім зле. Благодійників своїх вона не любила ("бо ми для них — бідні родичі"), а знайти мільйонера з тубільців їй поки що не вдалося. Лишалися хіба нові іммігранти. І Гурська розповіла про свою нову подругу, Ксюшу з Алма-Ати.

Ксюшин чоловік був радіотехніком і вони мали трійко дітей. Щоб потрапити сюди, він записався в баптисти. Тут він вечорами розвозив піцу, а Ксюша сиділа в хімчистці. Рік тому вона якось прийшла з роботи й застукала чоловіка у ліжку з їхньою дочкою. Здійняла галас і стала погрожувати їм поліцією. Чоловік її так відходив кулаками й ногами, що одразу ж сів до в'язниці. Вона розлучилася з ним і знайшла собі мексиканця (хоча всім казала, що він — із Іспанії). Але невдовзі і його зловила з тією самою дочкою. Дочку вона одшмагала в кров, а полюбовника вигнала. Хоча тепер знову з ним зустрічається.

"Ксюша, не будь ідіоткою! — повчала Гурська. — Вони тут — як наші чурки! Він тебе приріже колись!"

На що Ксюша їй відповідала, що такого вона ще зроду не бачила. Й що Гурська мусить її зрозуміти. Як баба — бабу.

Я запитав, чи немає при Ксюшиній хімчистці зайвої роботи.

Гурська порадила мені зв'язатися з Цюруком.

— А він також тут?

— Звичайно. За академічним обміном. Вже другий рік. Уявляєш! Баптисти! — й вона повернулася до попередньої теми. — Біженці вони! Я не розумію, кому ці придурки притулок дають?! От вони їх і трахають за це. Бо їм за таке треба скрізь вставляти! У всі їхні мудацькі отвори!

Того ж дня я знайшов Цюрука, який в університеті вів семінар з наукового комунізму для аспірантів-русистів. У зв'язку з цим він став гарно одягатися й навчився формулювати думки.

Я сказав йому, що не чекав тут побачити стільки знайомих облич.

— Даю, — сказав він, — повне й вичерпне пояснення. Навіть два. Перше. Кінчається тисячоліття. Совітська Орда розпадається. І можна боляче вдаритися об уламки. Хто розуміє це — тікає із зони лиха. Друге. Київ — одне з, може, десяти справжніх міст світу. Тому ми природним шляхом є до всього прилучені. Тому вони так і не змогли ізолювати нас від світу. Бо ми...

— А де б тут мені, — спитав я його, — заховатися?

— З цим — важко, — відповів Цюрук. — Хіба що ти знайдеш собі адвоката. Але це — пиявки. Вони й лікарі. Вгадай, скільки висмоктав з мене дантист за одну пломбу?

Я не вгадав і спитав, де б і до кого б мені звернутися, щоб трохи підробити. Бажано, щоб це було пов'язано як не з російською, то хоча б з українською. Бо французьку я вже підзабув.

— Єсть такая партія! — сказав Цюрук, дістав записника й дав мені телефон якогось Сашка, який викладав мову при урядовому аґенстві.

— Він трохи, щоправда, дивний, — попередив мене Цюрук, — Сашко — це прізвище. А зветься він — Олександер. Дивися, не переплутай. Бо я не здивуюся, якщо він виявиться шпигуном.

— О ні, — сказав я. — Тільки не це!

— Слухай! — схопив мене Цюрук. — Як я міг забути про Онуйка! Він же займається іммігрантами!

Я не повірив. Онуйко того ж року, що й усі ми, поступив на юрфак, бо його батько служив у слідчих органах. Потім його за прогули вигнали з другого курсу. Років через десять я його зустрів у міліції. Він мав майорські погони. Потім він, буцімто, служив в Афганістані, звідки вернувся з пораненням та двома орденами.

О восьмій ранку в імміграційній конторі я знайшов табличку з Онуйчиним ім'ям на дверях, а тоді і його самого.

Він мене обняв, засліпив золотими зубами й спитав, яким вітром мене сюди занесло. Про себе він сказав лише, що керує вже як ефіопами, так і албанцями.

— Нам, — пояснив він, — не байдуже, кого впускати до країни.

Крім того, він був активний в українській громаді, відповідав за якусь скарбничку, співав у церковному хорі.

— Навіщо тобі це? — спитав я в Онуйка.

І він мені пояснив, що стара еміграція перебирається на той світ. Їхні нащадки вже не мають тих почуттів до далеких вишневих садків. А комусь треба звідси про це дбати. Хтось мусить підняти смолоскип, успадкувати майно дідусів і очолити писанки. Для цього потрібні фахівці.

— Я вірно кажу? — прискалився Онуйко і, не чекаючи відповіді, став випитувати, де я мешкаю, з ким іще бачився і що збираюся робити далі.

Я спитав, де в них туалет, і, як вертався, то обминув кабінет Онуйка і вчасно вискочив геть.

Біля своєї церкви я здаля помітив машину з дипломатичним номером. Довкола неї прогулювалися знайомі мені пани з фірми, яка нас сюди припровадила, й два одоробала в синіх костюмах. Видно, Онуйко вже подав сигнал. А то й команду.

Я сів навпочіпки, наче зав'язував шнурівку, відповз на бокову вулицю і довго біг навмання.

Був початок вересня. Сонце сяяло під таким кутом, що попроступали обриси й кольори всіх речей. Ліпшого часу робити вибір, мабуть, не буває. Хоча б тому, що в мене не лишилося жодної асигнації. Що ж, тим природніше буде розпочинати нове життя. Головне, що я вже тут.

Ноги, не питаючи поради, забрели до супермаркету. Я взяв візок і потяг його до овочів. Тут було представлено все, що росте в світі і з'їдається людьми, без огляду на пору року та цьогорічний урожай. Як не вродить в Австралії, вони те саме в Ісландії куплять. Або в Парагваю. Й кокоси, й імбір, і ямс (плід кохання хріну й картоплі), й якусь волохату малангу, і схожі на ганчір'я гриби, шовковицю, банани та авокадо з грейпфрутами. Аби платили. Їстівні каштани, кукурудзу, бамбукові пагони. Капусту свіжу та квашену, огірки солоні й різані, перець кількох кольорів і траву для приправ. Щоб тільки покуштувати всі ці чудеса, мого життя не вистачить!

Овочі блищали в штучному світлі, розкладені купками та охолоджені рефрижераторами. Кожні п'ять хвилин усю цю порнографічну красу рівномірно зволожували водограйчики.

За овочами під стінами тяглися сири всіх часів і народів, завали м'ясива та риби, пакунки і слоїки з тим, що людина навчилася робити з

козячого та коров'ячого молока. Від стіни до стіни височіли ряди з бакалією.

Цілодобово табуни вантажних мамонтів випорожнювалися пакунками, ящиками, коробками й барилами їжі. Десятки працівників розставляли її на полиці, тягали між рядами, міняли цінники, стежили за тим, щоб не вийшов термін вживання, прикрашали стрічками й кульками, обставляли живими та паперовими квітами.

Так, це була вона — заграниця. З Монмартрами, Хемінгуеями та Джімі Гендриксами. Але чи зможу я знайти для себе тут якусь нішу? Серед цього змащеного, надпотужного механізму. Щоб я колись міг на свої, на зароблені спокійно гризти свій ямс чи смоктати малангу? Ще й їздити по всьому світу, не питаючи дозволу в жодного з Онуйок? Як мені втекти від них? Як би так стати мишею і причаїтися серед круп? Бо я так більше не можу! Ті женуть, ці полюють, а тим часом скажено хочеться їсти.

Вся ковбаса була в цупкій обгортці. Навіть у відділі делікатесів її загортали так щільно, що витягнути шматок і непомітно запхати в рот я не наважувався. Хліб також лежав у запаяних мішечках. Я підійшов до прилавку з салатами, вхопив маслину, гриб і потягнувся був за помідориною, коли раптом якась біло-рожева бабця подала мені полумисок і ложечку. Бо кожен тут насипав собі що хоче, а платив на касі.

Я сипонув собі здуру три ложки цибулі, тому що вона була поруч. Коли добродійка відійшла, я, не розжовуючи, заковтнув цибулю, а білу тарілочку застромив поміж шкільним приладдям.

А от що і справді погано лежало, так це виноград і арахіс. І печиво. Я зробив кілька зальотів довкола свіжої випічки і брав не два-три, а скільки влазило в жменю. І їв його не зразу, і не там, а серед зубних паст,

прального порошку й одеколонів. На закуску я смикнув кавового зерня і зжував його в пил.

Але тут я помітив, що стою якраз проти дула телевізійної камери. Я скинув піджак, згорнув його й кілька хвилин петляв супермаркетом. Нерви не витримали, і я ледве добіг до вбиральні. Одмучавшись, я жбурнув усе, що накрав, у смітник і наповнив кишені м'якими серветками. Спинять, скажу їм: робіть, що хочете, а без паперу я не можу! Це — моє право, як людини.

Але ніхто мене не чіпав. Я пройшов кілька кварталів, побачив автомат і на останні монетки набрав номер шпигуна Олександра Сашка.

Сашко сказав, що він Цюрука пам'ятає й просив йому теж передати вітання.

— Але, — сказав він, — я сьогодні зустрітися з вами не зможу.

— Не зможете, — повторив я.

— Ні, не зможу, — сказав він.

— Чому? — запитав я.

— Бо я зайнятий.

— Ага, — сказав я.

— Так, — сказав він.

— Отак, значить, — сказав я.

— А завтра? — запитав він.

— Завтра, — сказав я, — буде запізно.

— Чому? — спитав він.

— Отаким чином, — сказав я.

— Добре тоді, — сказав він, дав адресу італійського ресторану і попросив бути там о пів на сьому.

— А як я вас упізнаю?

— Про це не турбуйтеся, — сказав він, — я вас не пропущу.

І справді, він підійшов ззаду, гукнув мене й простягнув руку.

— А як ви, — запитав я, — здогадалися, що це — я?

— На всіх нас лежить тавро, — пояснив він.

— Яке тавро?

— Печатка.

— Яка печатка?

— Табірна. Тому що всі ми — з соцтабору.

— Й на чому вона у нас стоїть?

— На всьому. В когось — на одязі. В інших — на поставі. А найчастіше — у погляді.

— А в мене?

— Вас я впізнав зі спини. Але годі про це! Що ви будете пити?

З себе він був такий, що міг зійти і за фіна, і за молдаванина. Мав трохи сивини й зморшок, але його вік крізь них не прозирався. Інакше б його у розвідники не взяли.

Дарма я у Цюрука не спитав, чий Сашко шпигун: наш чи їхній. Треба нажертися як слід ще до того, як він почне вербувати. А потім втекти через каналізацію.

— Я тут п'ятнадцять років, — почав він, — був і водієм, і садівником. Тепер в одній установі викладаю мову. Тобі вина? Віскі? Чи пива? І забери свої копійки! Я пригощаю. До речі, може, нам перейти на "ти"?

"Наш!", — вирішив я.

— Ти голодний? Ні? Тільки без церемоній. Офіціант!

"Їхній!" — подумав я.

— Скажи мені, будь ласка, — присунувся він саме коли я загруз зубами у піці. — Умова така: як не хочеш — не відповідай. Згода? Я хочу знати, чи маєш ти комплекс меншовартості? Через своє українство.

Я, не одриваючись від коржа, на мигах висловився в тому плані, що мене обурює таке питання.

— Молодець! — сказав він. "Наш!" — більше не сумнівався я.

— Чому ж тоді, — спитав він, — наші літератори, виступаючи тут, скрізь скавучать, ніби всі українці потерпають від неповноцінності? Хто саме? — я їх питаю. Ви? Так і кажіть: ми. А не узагальнюйте! Ти — їж, не соромся. Я сам — східняк, виріс на Донбасі. Мови ми не знали. Це —

правда. Але, коли мені паспорт давали, то дільничний мент запитав, яку національність писати. Пишіть, кажу, українець. "Та шо ти, їй-богу, — він каже мені, — вродє нормальний парінь, а ето самоє... Свєта, піши єму рускій!" Ні, кажу, пішитє украінскій. Ти зрозумів? Я пацан тоді був, а свідомість уже мав таку, що галичанам — не братися! Нас всі режими нищили. І тих, хто виживе, до себе перетягали. Ти краще скажи мені, хто там у вас зараз нагорі? Хто стоїть на чолі партії, промисловості, війська? Хохли! Візьми церкву. Вісімдесят відсотків кліру — вихідці з України. Невже вони комплексують? Ні! Вони матнею не трусять. Вони діють. І живуть, як люди.

"Їхній!" — упевнився я.

— Чоловік мусить сам вибирати. Жінку, країну, мову, життя. Я потрапив сюди як? А так, що, коли був студентом, прийняв вольове рішення і зразу й втілив його. Познайомився з іноземкою і одружив на собі. Перебрався сюди, роздивився, але — не склалося. Я знайшов іншу. Пожили. Ось — наслідки.

Він дістав гаман і показав знімки двох своїх дітей.

— Скажи, гарні? Але тепер я живу з дівчиною, яка вдвічі молодша за мене. Знімаємо невеличку квартиру. Я вас познайомлю.

— Скажи, гарні? Але тепер я живу з дівчиною, яка вдвічі молодша за мене. Знімаємо невеличку квартиру. Я вас познайомлю.

"Наш!"

— Але скільки можна сякатися у вишиванки? — спитав він мене. — Ще й складати про це вірші! Військо потрібне своє, військо, а не шмарклі про мову! Працюйте з кадровими офіцерами. Шукайте виходи на бойових генералів. Обробляйте їх, перетягуйте на свій бік. Хто зараз у вас командує Київським округом?

"Їхній!"

— Підсуньте йому запальну українку. Бо це — ваш останній шанс. Ти пробач, я перейду на російську, бо наші пісні, безумовно, співучі і так далі, але ж кацапи створили імперію! Недоїдали, мерзли, нищили себе та інших, но ти ж панімаєш, как всьо у ніх праісходіт. Мужик, он што? Тяпнул спіртяґі, — да хуль там мороз! — і впєрьод, пад танкі!

"Наш!" — я підвівся й спитав, де тут у них вбиральня.

— Чекай! — він схопив мене за руку, жбурнув на столик банкноту і потяг до виходу. — Темно вже. Де ти підеш? Заночуєш у мене. Там і посциш.

Хоч як я відбивався, він запхав мене в таксі. Хвилин через десять ми зупинилися перед висотним будинком і, перш ніж зайти, двічі обійшли довкола. Кожного разу, коли я робив спробу щось запитати чи випручатися, Сашко різко бив себе пальцем по губах, вирячував очі й сичав. Піднімалися ми не на ліфті, а пішки. Біля дверей однієї з квартир він поліз до кишені, але передумав, приклав до шпарини око, тоді вухо і, не почувши нічого, вибив пальцями складний та, мабуть, зарані узгоджений ритм.

Дверні замки зацокали й на шию шпигунові кинулася струнка, але вагітна та гірко заплакана дівчина. Не відпускаючи її з обіймів, Сашко зміг і замкнути двері, й представити мене своїй любці, й пересунути всіх нас до вітальні.

Ледве вони роз'єдналися, як хтось по той бік став гупати в двері. Сашко стиснув кулаки, його коханка подала мені знак мовчати. Стукіт та галас не вщухали. Ми перебралися на кухню. Коханці злилися у поцілунку, після якого ми з Сашком через вузькі двері потрапили на чорний хід, мовчки вибігли з будинку і заховалися між баків зі сміттям.

Я його запитав, що відбувається і хто там ломиться: наші чи їхні.

Він сказав, що або ці, або ті. Батьки його вагітної подруги давно полюють на нього. Та й дружина, з якою він так і не розлучився, теж, як він дізнався, найняла аґента, щоб мати докази його перелюбу. Бо без них вона не зможе запроторити його до в'язниці.

— І отак, — похитав він головою, — кожного разу!

— То, може, я піду? — спитав я його.

— Так, — сказав він. — Вони засікли нас разом, тому треба розходитися поодинці.

Сашко пригорнув мене і сказав, щоб я йому задзвонив вранці. Бо жінка, в якої він нині ночуватиме, не зрозуміє, якщо він когось приведе.

— Але ти не журися! — сказав він і дав мені кілька порад.

— Якщо ти хочеш десь влаштуватися, то не з такою зачіскою. І не бійся щодня голитися. Це, безумовно, дрібниця, але вони на неї дуже клюють. Друге. Заборони собі плювати на асфальт. І на підлогу — теж. Я не конкретно про тебе, я взагалі. Бо то наша національна звичка. Я через це пройшов. Третє. Дистанція. В цій країні відстань між людьми не повинна бути менша двох футів. Це — шістдесят сантиметрів. У нас вона менше, тому нам тут буває важко. Й купи собі дезодорант.

— Добре, — пообіцяв я Сашкові.

— Стій! — крикнув він, коли я був на відстані бозна скількох футів від нього (а в метрах там було не менш як дванадцять гарних стрибків). Я спинився. Він підбіг і сунув мені у кишеню якийсь папірець. Поки я його витягав і роздивлявся, Сашко щез. А папірець виявився двадцяткою.

Я побрів до церкви. Незважаючи на пізню пору, ні сестра-чорниця, ні партизан Довбуш не спали. Вони мені розповіли, що приходили якісь пани і питали про мене. Я сказав, що знаю про це, й попросив у них дозволу заночувати тут востаннє.

На ранок я пішов до общаги здаватися. Мордоворіт-негр на вході нап'яв білу посмішку і потягнувся до телефону.

Але далі все було дуже культурно. Приїхав представник фірми, вручив мені квиток на найближчий рейс, усміхнувся і побажав гарного льоту. Я спакував свій портфель, вийшов на подвір'я й сів на лаву визирати таксі, яке вони для мене замовили.

Між будинком і хідником росла яблуня. Й це було дивно, бо тут на вулицях фруктових дерев я не помічав. Хтось, мабуть, колись жбурнув недогризок, одне із зерен пустило пагін, через чийсь недогляд його не зрізали, так воно і доросло до плодів. Земля довкола дерева була геть вкрита падалкою. Ніхто не піднімав яблук, і вони, трохи полежавши, ставали гниллям. Хоча, якби це було в нас, то могли би піти в компот і на сушку. Тепер, скоріше за все, вони, оминаючи шлунок, розкладуться і стануть компостом.

А з іншого боку, якби все йшло на продаж, то тут би ніколи не виросло дерево. Тепер, принаймні, є надія, що з цих гниличок на той рік щось виросте.

Тобто, подумав я, з погляду Природи, падалиця, мабуть, є набагато ціннішою, ніж те, що сяє на прилавках їхніх супермаркетів! Бо вона створює ґрунт для життя майбутнього. Й думку цю варто десь занотувати. Щоб зробити з неї есей про трагедію нашого покоління.

Під'їхало таксі, в якому, крім водія, сидів напівнімий чоловік. Він був зі мною до самої посадки і пильнував, щоби я ніде не чкурнув.

У літаку я так зігрівся аерофлотівською горілкою, що й півдоби перельоту, і митницю пройшов на автопілоті. В Борисполі впхався в автобус і не заплатив ні копійки. Нема в мене грошей — і квит! Робіть, кажу, що хочете. Я повернувся, блін, на рідну землю!

Проспався. Пішов на роботу. Вони мене питають: нахера ти так зробив?

— А хто ж, — кажу їм, — якби не я, подбав про нашу зміну? Там, на чужині! Я мав таємне завдання. Плекати молоді кадри.

— Ти сам, — кажуть, — кадр, яких мало!

І сміються. А я їм на це — заяву про звільнення. Розвернувся і пішов додому. Й минулося. Навіть ніде не тягали. Бо тепер — не те, що колись.

Післямова

(Сон)

До п'ятниці я, безумовно, нічого не встиг. А точніше, й не брався. До понеділка також. Весь наступний тиждень не відповідав на дзвінки (раптом це — пацани з журналу). Потім накидав план розмови (мовляв, я все давно підготував, але не маю грошей на друкарку, а в мене машинка без українських літер, поламана, через що й вийшла затримка) і сів набирати номер редакції. Ніхто не відповів. Теж мені — бізнесмени! Я до пів на шосту не злазив із телефону, а вранці пішов до них.

Двері були зачинені, але всередині гриміли молотки й дирчали дрилі. Я стукав, крутив ручку, а потім вийшов на вулицю і став жбурляти у вікна грудки землі. Через хвилин п'ятнадцять мене помітили й обматюкали. Але то були не висвітлювачі "білих плям", а бриґада ремонтників. Вони мені пояснили, що журналу тут уже нема, бо цю кімнату, разом із будинком та цілим кварталом, купила якась австралійська фірма. І

перше, ніж везти сюди білі меблі, замовила їм повну дезактивацію приміщень, щоб нічим совітським і не смерділо. А редакційні хлопці, з журналом, комп'ютерами та всім іншим обладнанням (подарунок діаспори на "розбудову держави") десь розчинилися.

Я ледве назбирав на пиво, знайшов тихе подвір'я, сів на лаву й гарно приклався.

Що ж, подумав я, це логічно. Так, мабуть, і треба, якщо все довкола валиться. Й доки воно не докришиться до кінця, до пилу — нічого не буде.

І добре, що я їм нічого не дав. Ні Бурдикової спадщини, ні своїх коментарів та нотатків. Бо, навіть, якби я знайшов його твори й довів до ладу свої думки та спогади, вони нічого б не надрукували. Видали б якісь окремі шматки, але не заплатили б (я знаю цю братію!). Або сховали б тираж у підвал, де його завалило б трухлявою стелею. В кращому разі, цей твір через ганебний друк (на якомусь туалетному папері!) пройшов би непоміченим. Якби хтось десь принагідно й лайнув його, то це було б пальцем у небо і наздогад буряків.

Уявляю, що вони казали б! Що Бурдика не було. Що я зліпив цей образ на базі власного життя, безмежно ідеалізованого. Я б, звичайно, навів їм докази історичності Бурдика і показав би писані його рукою чорнетки. Вони б на це сказали: так, чоловік з таким іменем колись жив, і він мав певні здібності. Але йому бракувало волі. Тому він хапався за всяку зачіпку, щоб жодної справи не довести до кінця. Він розумів це і прагнув смерті. Що ми (тобто, я, Бурдик, ще дехто) були, якщо розібратися, невіддільною часткою системи, проти якої баламутили. Що наша опозиція була лише маскуванням власної немочі. Що я — некрофіліст. Двійник. Сальєрі. Що я заздрив не лише Бурдику, але й Гурському. Й матимуть певні підстави.

А так я на них можу покласти отакенного прилада.

Сиджу собі на осонні, цмулю тепленьке пиво, сперечаюся на різні голоси. Точно як колись ми з Бурдиком.

От пишуть, квітень — жорстокий місяць, кажу я йому. А чому, знаєш?

Він мовчить.

Тому, пояснюю, що кожен, поки сидить у землі, мріє, що він — троянда. Чекає на свою весну, сподівається. Нарешті, сніг зійшов, дощ упав, сонце на тім'я тисне. Все пнеться у стовбур, випускає листя, а тоді — глип! — і всі бачать, що ти — не троянда, а кульбаба. Що скажеш?

Мовчить.

Бо сорок два роки, кажу, це — не хріп собачий. Це, кажу, Архун. Він же Шиздець. А я не маю ні медалі, ні фотографії на тлі свого полкового прапора. Ще й тимчасово ніде не працюю. За двадцять год стажу вислужив собі кімнатку у комунальній квартирі. Молодша дочка мене знати не хоче. Син Льошка закінчив торік школу. Шибеник. Вдарився у якийсь бізнес, купи-продай, їздив до Польші з друзяками, пригнали "мерседес" під вікна. Знайшов права (я йому кажу: ти обережно з цим!), наліпив туди свою фотографію, а водити ж не вміє!

А пам'ятаєш, питає мене раптом Бурдик, як я тобі колись, у восьмому класі зізнався, що люблю ту дівчину...

У блакитному светрі, кажу я йому (а тоді у нас форм не було і ходили до школи хто в чому).

Так, каже він. Тепер я, каже, розумію, що то було зовсім не перше статеве почуття, а щось на порядок вище.

Вище й гостріше за секс, кажу, людство нічого не вигадало.

Не кажи дурниць, він мені заявляє. (Це він, мабуть, згадав, що я тоді йому відповів. Що я також її люблю, ту дівчину у блакитному светрі.)

Пригадуєш? — питаю його.

Так, відповідає він.

Але, кажу, я тоді тобі збрехав. Я бачив, що ти з неї очей не зводиш, і вирішив теж закохатися. В неї ж. Щоб бути, як ти.

Ну і добре зробив, каже він.

Ні, кажу.

Чому?

Бо я тим собі життя перепаскудив, кажу. Всіх жінок приміряв до неї. Ганявся за журавлем. Навіть, не журавлем, а за духом! За привидом! За хай і ідеальною, але примарою! В той час, як інші спокійно мацали своїх синиць...

Чекай, каже він, ти ж не знаєш...

І не хочу знати, кажу. Я і так завжди й скрізь за тобою тягався. Але ти в нас геній, а я ні. Набридло, кажу.

А до чого тут, каже він, я?

А до того, кажу, що це пастка! Погнався за нею — все! Ти вже собі не належиш. Не ти її маєш, коли в тебе виникає потреба, а вона тебе. Якщо і коли їй заманеться.

Це ж добре, він каже мені.

Не для всіх.

Для всіх, каже він. Так задумано.

Я сумніваюся, кажу. Людині потрібен не блакитний светр здаля, а постійний тісний контакт. Із запахом, смаком, з зануренням. Не колись, а зараз! Бо це і є життя. Людині потрібна певність!

Він хотів був щось заперечити, але я краєм ока побачив міліціонера, який вийшов з брами і рухався в наш бік. Не сіпаючись, я встромив у кишеню пляшку, підвівся і м'яко злетів у бік паркану дитячого садка. Майстерно приземлився, підморгнув нянечкам, подолав майданчик, перестрибнув через паркан, пройшовся колом і сів на ту саму лаву, з якої мене щойно зігнав мент. І вся ця операція зайняла неповний вдих-видих. Крім того, я встиг звільнити на стіну свій обважнілий міхур, ще й знайшов пляшку "семен семеновича" в сімдесят сім копійок, гарного кримського розливу (де я цю пляшку взяв — хоч убий, не пам'ятаю).

Тобто, дарма Бурдик нам не залишив жодного речового доказу (сторінок на двісті-триста). Зараз би він, завдяки мені, купався в посмертній славі. І я б разом з ним. Тільки у прижиттєвій.

Та біс із ним, з купанням! Хай би він просто дожив до цих незрозумілих часів. Бо немає з ким побалакати, не те, що по-людськи винити! Хто сказав, що в нас усе позаду? Та ми б з ним дістали фіктивні запрошення й подалися б попутними в бік Ґібралтару. А ще краще — зі Скандинавії до Стамбула, а там — на схід, у напрямку гімалайського ашраму. Він би грав і співав, я б збирав гроші.

Не встиг я про це подумати, обертаюся, а він сидить поруч. Бурдик! Тверезий, натхненний, відкритий. І ні тавра нема на ньому, ні печатки.

Аж тут до мене доходить, що це — сон. Бо присутні всі ознаки. Прозорі, ясні кольори, але жоден із них не має назви. Форми — чіткі, але

вхопити їх неможливо. Короткі, прямі думки, але всі вони — назовні. Те, що подумав, те й маєш.

Я зрадів.

Здорово! — кричу.

Він мовчить.

Ти чому, я його питаю, мовчиш?

Усміхається.

Довго тебе щось не видно було, кажу.

Бовкнув і спітнів од жаху. Бо він уже п'ять років, як помер! А це — погана прикмета, якщо мрець тебе уві сні за собою кличе! Ні в якому разі не можна за ним іти. Бо сам сконаєш. Відбріхуйся, як хочеш, оддай усе і тікай! Нащо ж я його займаю? А раптом він мені руку подасть? Ухилитися? Незручно. Друг, як не як. А потиснеш його кістки — й сам станеш вологим порохом. Де в них із цього сну вихід?

Але він сидить тихо. Наче й не бачить мене.

Хоча, думаю, з іншого боку, існує й така думка: все, що ти уві сні зможеш зробити, збудеться потім у яві. Чому б мені не скористатися з цього? Якщо вже так склалося.

Як там, питаю, блакитна красуня? (Бо ж треба щось казати. А це було перше, що мені спало на думку, коли я побачив Бурдика.)

Він зразу ж відтанув і махнув рукою в бік моря.

Там сонце, сідаючи в воду, перефарбувало все у казкові кольори. Я розпалив вогонь під казанком. Бурдик приніс хмиз і сів направляти гітару.

Я пригадав, звідки цей сон. Коли нам було двадцять років, ми тиждень із ним пішки йшли берегом Балтійського моря. О, то була незабутня мандрівка!

Чую, він більше не грає, а, мало не плачучи, щось комусь каже. Обертаюся — а він уже не на морі, а в своїй останній хаті, сидить на підлозі, неголений, стрижений, а над ним — дівчина у блакитному светрі!

Я стою під ванною і не втручаюся. Ловлю деталі, відновлюю хід подій. Тому що й цей епізод колись мав місце. Бурдик тоді пішов до перукарні й підстригся "під нуль", бо надумався назавжди втекти з міста. Але я не знав, що при цьому тоді була й вона!

Слухаю далі. Він скаржиться їй на щось (слів мені не чути), вона його заспокоює. Щось типу "а ти не думай" і "не тобі судити". Ну й пестить рукою його колючу макітру.

Чому, мало не трясе він її, ну чому ти не схотіла тоді лишитися зі мною? Назавжди!

Бо я і так, каже вона, завжди була з тобою. Просто ти не бачив.

Вони обнялися і далі плакали вдвох. Спершу гірко, а потім солодко. Навіть я трохи розчулився.

Я так, каже він їй, більше не можу. Я хочу в тебе.

Ну то гайда! — відповідає вона йому.

А як?

А ти хіба не знаєш?

Ні.

А для чого ти на гору лазив?

Невже?

Так!

Виходить, не повірив Бурдик, що ти і є...

Тс!

Як я не здогадався раніше! Невже все так просто?.. Невже тепер...

Так. Відкрийся мені, і я буду з тобою.

Весь час?

Ні. Набагато довше.

Стоп! — кричу я. — Чекайте!

І, ризикуючи всім, забігаю до кімнати. Бо я вже знаю, чим це закінчиться. Тим, що я більше не побачу ні його, ні її. Єдиний вихід — спіймати її. Бо там, де вона, там і він.

Стрибаю на неї й опиняюся на асфальті.

Все довкола — тимчасове. Одяг та вік перехожих, каштани, погода, асфальтні порепини. Але і вічність тут теж відчувається. Її заносить сюди вітер з річки.

Я все зрозумів! — бубонить Бурдик.

Що саме? — питаю я і підводжуся.

Я зрозумів, каже він, в чому наша помилка.

Ну? В чому?

Не треба боятися.

Чого?

Нічого! Не треба нічого боятися.

Добре, кажу. А що треба?

А треба повірити їй. І покластися. Повністю. Вона нас виведе!

Хто вона?

Хто вона?

Оно, каже, дивися! По той бік! (А сам аж тремтить.)

Я дивлюся вперед, тоді праворуч, потім ліворуч. Тролейбуси сунуть, машини, фургони, таксі. Пішоходи стоять, бо їм червоне світло. Під афішею кінотеатру Ватутіна дві жінки продають редьку.

Коли й кого ти там побачив? — питаю я Бурдика так, наче вірш декламую. — Немає її!

Є! — таким самим ритмом відповідає він мені. — Любов — це те, що є завжди! Серед того, чого нема ніколи!

І з цими словами він розтинає пейзаж і зникає з моїх очей.

Стій! — кричу і мчу на край хідника. Хочу ступити на перехід, а це зовсім не вулиця, виявляється, а річка. Таке у снах трапляється. Типовий хід. Але ж Бурдик пробіг і не потонув! Я занурюю носак. Вода як вода. Видно, як круто уривається берег. Пройшовся туди-сюди. Ні човна, ні хоч колоди якоїсь. І людей не видно. Що робити? Я би поплив. З радістю. Але я зрозумів, що це — не простий сон. Ні! Тут — якась таємниця. Чи таїнство. Це ж очевидно. Але, щоб його розкусити, потрібні якісь слова, навички чи заклинання. А я їх не знаю. Й спитати нема в кого. Нас хіба вчили такому? Та й час же який несприятливий був!..

1992-1995